

BIBLIOTEKA

E

SHTETIT

GJIROKASTËR

**SIKA
ME YLL
NE BALLE**
roman

A stylized illustration of a woman's face in profile, looking downwards. She has long, wavy brown hair and is wearing a light-colored cap. A rifle is slung over her shoulder, with the barrel pointing upwards. The background features a pattern of dark green, leaf-like shapes. The overall style is graphic and minimalist, using brown and green tones on a light background.

**JONUZ
DINI**

DM-21
Δ52

IONUZ DINI

ÇIKA ME YLL NË BALLË

Roman

BIBLIOTEKA E DITËS
Gjithësi
66826
7661

SHTËPIA BOTUESE «NAIM FRASHËRI»

LIBRI SHTETI

SIKURIA ME YLLIN E BALLE

romani

Redaktore Irena Dono
Kopertina nga Safo Marko

Tirazhi 11.000 kopje Format 78x109/32

Stash: 2204-72

Shtyp. Drejtoria Qendrore Poligrafike
Shtypshkronja «3. NËNTORI» — Tiranë, 1975

NIKË VËRRIA

«...Prindërit nuk qanë, as trarët e
shtëpisë nuk qanë si qanin ngahera
kur lindnin çika!» Nga përralla e
gjyshes Bjeshkë.

Nga gryka e Shtojzovalleve, nga ai skutuliq i qe-
të shkëmbor, atje lart në atë të çarë të ashpër tërë gër-
xhe e kepa të mbuluar me bimësi të rrallë, të egër,
krisi një batare. Oshëtima e saj u përhap valë-valë de-
ri poshtë në luginë, ku shtrihej i përhapur fshati Dre-
dhëzaj. Pas pak u dëgjuan piskamat e thekshme.

— O-hoo! Ç'ka-a puuuushkaaa, moreeeee?

Një zë burri i qartë dhe i fortë jehoi nga gryka.

— Shtëpia e Nikë Vërrisë u shtua me një djalë,
ohohohoo!

Pas këtyre fjalëve, nga fshati Dredhëzaj u dëgju-
an një pas një krisma urimtare, të përcjella me fjalë
gazmore.

— Me jetë të gjatë, moreee!

Kishte njëzet vjet që familja e Nikë Vërrisë, nuk
ishite njomur nga gëzimet që sjell lindja e një fëmije,
aq më shumë kur ky ishte mashkull. Miqtë u gëzuan
me gjithë zemër, kurse armiqtë thanë duke qeshur me
hundë:

— U shtua edhe një mish për pushkë.

Ndër ta ishte edhe familja e Dakë Ngardhës me
të cilin ishin vrarë brez pas brezi. E kishte nisur gjyshi
i Nikë Vërrisë, dhe i ati i kishte lënë trashëgim një

gjak borxh. Ky gjak ishte bërë shkak i hakmarrjeve të gjata, që i kishin kushtuar shtrenjt Nikë Vërrisë: vëllanë e vetëm dhe dy djem; Martinin e fejuar, në prag të martesës, ia kishte këputur pushka e Ngardharëve, ashtu si këput era nga molla dy lule të porsaçelura. Njerin, Ndoun, e kishte shtyrë vetë plaku që të vritej; sa herë e kujtonte, i therrte mu në shpirt. Dhe ja si kishte ndodhur:

Ishin gjallë të gjithë djemtë në atë kohë. Kola, më i madhi, kishte vajtur në qytet të Shkodrës një ditë të mërkurë, për të shitur dy dhi e për të blerë ca sende të nevojshme. Tata Nikë e kish porositur t'i sillte letra duhani dhe një okë barut, për një hutë të vjetër që e mbanin për gjueti. Kur vinte rasti ajo e bënte punën e vet edhe kundër ndonjë hasmi.

Nata ra, por Kola nuk u kthye me shokët e fshatit Dredhëzaj. Megjithëse Gryka e Shtojzavalleve është thellë e Konaku i Vërriajve i futur në një zgavër për t'u mbrojtur nga të papriturat, prapë nëpër dritare dhe frëngji hyjnë të gjitha lajmet e ditës. I zoti i shtëpisë u çudit fort kur pa në vend të të birit një të panjohur, që kaloi pragun me ngutje, i prishur në fytyrë:

— Në dorën tënde, i zoti i konakut! Kam vrarë një njeri në pazar të Shkodrës.

— Ulu rri si në shtëpinë tënde, o mik, e të lumtë pushka!

Pasi miku zuri vend, Nika drodhi një cigare nga kutia e vet dhe ia hodhi përpara për ta nderuar. Pas kësaj porositit të shoqen, Bjeshkën, që t'i bënte një kafe elbi të fortë.

I panjohuri, mbasi e piu kafen e thithi disa herë duhan, e mori një çikë veten dhe foli sikur po lutej për diçka:

— Unë jam prej Krasnari, i zoti i shtëpisë. Erdha te ti, jo vetëm se e ke kullën të futur në grykë, por edhe pse kam dëgjuar fjalë shumë të mira për bujarinë tënde...

— Paç faqen e bardhë ti edhe ai që ka folur mirë për mua, por unë nuk jam aspak më bujar se shokët.

— Burrëria nuk matet me kut, o Nikë Vërria, por matet me punë të urta e me mendime të mënçura.

— Ashtu drejt. Por...

Fjala iu shua ndër buzë, porsa dëgjoji andej nga kuzhina një zhurmë të mbytur, të përzishme, ndjella-keqe. U çua më këmbë.

— Më fal pak, or mik, — i tha me shumë mirë-sjellje dhe doli nga dhoma.

Atje mori vesh kobin Nikë Vërria. Kolën, djalin e madh ia kishte vlarë një prej Krasnari. Dikush e kishte parë duke iu ngjitur së përpjetës e duke u futur në grykë. Po të shpejtonin mund ta zinin pa arritur Qafën e Pishave.

— Shkoj unë, tatë, — u hodh Ndou tërë mlef.

Nikë Vërria e vërejti të birin mendueshëm.

— Jo, nuk është nevoja të kërkojmë. E kemi këtu, në dhomën e miqve.

Ndou, i ndërkyer nga dhembja e fortë që e kishte kapërthyer, u turr për atje, po i ati e ndali dhe e ktheu nga vetja me vërtik.

— Ku je ti more, mbli dhe mendjen! Si pritet miku në besë!

— Tatë!..

Plaku u kthye në dhomën e miqve. Megjithëse vdekja e djalit të madh. Kolës, ia kishte çarë zemrën më dysh, prapë ai burrë i fortë si shkëmbi kishte fuqi shpirtërore, sa të ruante të patrazuar mikpritjen shqiptare. Kuvendoi me mikun për kohën, për punët e bujqësisë, për bagëtinë. Kushedi sa do të zgjatej kjo bisedë e qetë dhe e përzemërt, sikur të mos çirrnin qetësinë e natës kujet, vigmat e klithjet e grave kur sollën në vig të vvarin.

Mysafiri u step e fytyra e tij mbeti pa gjak. Brofi në këmbë dhe ngeli për një hop si hu i ngulur në tokë. Nuk dinte ç'të bënte.

— Ç'pate, or mik? — e pyeti Nikë Vërria qetësisht.

— Unë qenkam vrasësi i tët biri, Nikë Vërria!

I zoti i shtëpisë u ngrit dhe e bindi me të butë e njerëzi, që të ulej.

— Më i sigurt se këtu nuk je askund, more krasnaras, — Pasi thithi duhan në kamish dhe mbushi bulcinjtë plot me tym, e nxori për hundësh e për goje, me shtëllunga. — Nuk ka qenë kurrë zakon të pritet miku në besë, e unë nuk e shkel këtë zakon, as nuk lë njeri ta shkelë sa të jem gjallë.

Mysafiri mezi e mori veten. Ishte një dalldisje kjo. Nuk kishte pasur rast as ta dëgjonte një gjë të tillë, as ta shihte në ëndërr, jo më ta përfytyronte veten në qendër të kësaj ndodhie.

— Gjithçka paskam dëgjuar për ty, o Nikë Vërria, nuk qenkan asgjë, para kësaj që po shoh sonte këtu. — Por befaz e humbi drejtpeshimin shpirtëror, e thirri: — O, mua m'u thaftë dora e shpirti që këputa një mollë nga dega jote...

Kërceu përprjetë, e kapi armën që ishte varur në mur, ia solli vetes, po Nikë Vërria u hodh dhe e mbajti. — Turp të kesh, bre! Mos u bëj si grua e keqe...

— U zumë për pesë para piper, e marrtë djalli pushkën e kapadaillëkun tim!

Ajo natë mezi kaloi. Dukej sikur e mbanin njerëzit e shtëpisë mbi supe me tërë peshën e saj të zezë, për ta çuar në kufijtë e agimit. Kur zbardhi drita, Nikë Vërria i tha të birit, Ndout:

— Përcille mikun deri te Ukshin Loku. Bëji të fala prej meje, e thuaj që ta çojë shëndoshë e mirë deri në Krasnar. Dëgjove? Është në besë tonë, thuaj, se ka vrrarë një njeri...

Ndou u nis bashkë me krasnarasin. Kur arritën në Qafë të Pishave, i thirri Ukshin Lokut, e i tha fjalët e tatës. Vrasësit nuk ia dha dorën, megjithëse ai ia shtriu si me frikë. Jo, ai nuk mund ta bënte këtë edhe pse i ati e bëri. Po të mos ia lidhte duart porosia e plakut, ai do t'i jepte fund qysh mbrëmë, aty, në vatër, ose kur të dilte përjashta në oborr. Tani e shihte duke kërcyer nëpër shtegun e bleruar drejt shtëpisë së Ukshin Lokut e mezi e mbante veten nga ngasja që kishte për ta lënë në vend të shpuar nga plumbat. Brenda tij u ndez një luftë e ashpër. Dhembja për vëllanë për-

leshej me kanunin dhëmbë për dhëmbë. I rrëmbyer nga gjaknxehtësia, ai ngriti pushkën dhe e ndoqi gjaksin që dukej e zhdukej atje poshtë, përmes degëzave të varura dhe të gërshetuara me gjelbërim e hije. Gishtin e kishte në këmbëz e, ja, një shtytje e vogël duhej. Po tata Nikë i doli para syve me porosinë e tij: «Mos e vraj pas shpine dhe në besë, se të vret rrufeja e mallkimit tim!»

Një muaj pasi varrosën Kolën, Nikë Vërria e thirri të birin, Ndoun, në dhomën e miqve.

— Bir, nuk të fola mbrëmë, po e lashë për tani në mëngjes, se në mëngjes shestohen punët e mira. Këtë punë do t'ia ngarkoja Martinin si radhë, po ai pas dy muajve bëhet dhëndërr si e di...

— E marr vesh për ç'ka e ke fjalën, tatë, e nuk ka më urtësisht se ç'e ke menduar ti.

Plaku thithi duhan e vërejti të birin i kënaqur. «Po, ky është tamam Vërriaj, ta kap mendimin fluturim!»

— U bë plot një muaj që vëllai yt, Kola, u mbulua në dhe. Vajti gjatë pa i marrë gjakun, po ç'të bësh. U dhashë besë një muaj, e nuk do ta shkelje besën edhe sikur të përmbysesj qielli mbi ne. Në shtëpinë tonë nuk është futur kush në varr, pa i marrë gjakun, po i gjori e paska pasur këtë fat të keq...

Ndou u nis atë ditë për në Krasnar.

E pritën. Nuk u kthye. Pas tri ditësh, erdhi lajmi se gjakun e të vëllait e kishte marrë, po duke dalë nga fshati, e kishin vvarë.

Pasi varrosi edhe Ndoun, e priti miqtë e shokët për ngushëllime, Nika u nis vetë për në Krasnar. Në Qafën e Pishave, u bë me të edhe mikun e tij i ngushtë, Ukshin Loku. Një javë më vonë, u kthye gjakmarrës. Brenda pak ditësh, i ngritën këngën:

Nikë Vërria, ky burrë plak
Paska mend për një bajrak
Dhe trimni asgja ma pak
Për të birin mori gjak
Nder e nam solli n'konak!

Po ja ndodhi një e papritur tjetër që e helmoi shumë zemrën e Nikë Vërrisë. Po bëheshin përgatitjet për martesën e Martinit. Pës pak ditësh ai do të bëhej dhëndërr. Po në njërin nga këto ditë e sollën të vrarë nga katundi Dredhëzaj. Ngardharët kishin marrë një gjak, që, gjoja, ua kishin pasur borxh Vërriajt, që në kohën e gjyshërve.

Plaku u ngrit e mori gjakun e Martinit atë ditë, pa iu ftohur ende plagët në trup. Po, ç'e do, djalin nuk mund ta kthente më në jetë. Shtëpia, që dikur gazmohej nga zërat rinore të djemve, u bë e heshtur, e zymtë, e shurdhër.

Nikë Vërria ia ngulte sytë djalit të vogël. Shpendit, «çunit të pleqërisë», siç thoshte dikur, po ky rritej ngadalë. Kurse Nika kishte ngutje të madhe, jo se vitet ishin të pabesë për të si gjaksorët, e mund ta këputnin kur s'e priste, po për më tepër nuk mund ta shihte konakun kështu të shkretuar. Frika e shuarjes së fisit, ia brente shpirtin përditë, dhe nuk i jepte asnjë çast qetësie. Nuk e lodhën mungesat e hallet e tjera, kurrë; u bënte ballë sypatrembur me bindje në forcat e vetë. Varfërisë i kishte bërë ballë gjithnjë me punë. Nuk kishte veçse një ngastër tokë, që dukej si një arnë në mes të atij shpati shkëmbor, e për çdo stinë ndërronte ngjyrë. I ati i kishte lënë vetëm shtëpinë. Një copë tokë që kishin pasur atje poshtë në luginën e fshatit Dredhëzaj e kishte shitur. Atë ngastër lart mbi shtëpi ia kishte rrëmbyer natyrës me thonj, e kjo i jepte misër për shtatë muaj, kurse bukën tjetër, që duhej deri në fund të vitit, e nxirrte nga prodhimet që i jepnin ato shtatë kokë dhi e katër kokë dele. Mushka, që kishte blerë para pesë vjetëve, përveç bradhjeve me ngarkesa të ndryshme, mbrehej edhe në vend të qeve dhe lëronin tokën me të. Kujdesi për bagëtinë nganjëherë është gati i barabartë me kujdesin për njerëzit. Kur rënkonte ndonjë dele ose ndonjë dhi, apo siç qe rasti kur mushka hëngri një bar të keq që e fryu në bark, tërë familja u bë pikë e vrer, e shqetësimi sillej nëpër shtëpi si re e zezë.

. — Bagëtia janë si gjinde, — thoshte Nikë Vërria shpesh me bindje. — Edhe ato punojnë e djersijnë për të mbajtur këtë konak më këmbë. Prandaj duhet t'i mbajmë mirë e t'i duam. . .

Kur sillte ndër mend shtëpinë e dikurshme që gu-mëzhinte si zgjoi i bletëve nga zërat rinorë të mesh-kujve truplidhur e gazmorë, plakut i hipte një mall i madh për atë kohë që nuk kthehej më kurrë. Nuk e qortonte veten. Kishte vepruar ndershmërisht dhe me drejtësi tërë jetën, e kurrë nuk e kish kërkuar be-lanë. Atë ia kishin sjellë të tjerët te dera. Të gjithë ata që i kishte ngrënë pushka i pikonin në zemër. Po go-ditjet e rënda të jetës nuk e kishin thyer dhe as për-kulur, madje e kishin bërë edhe më të fortë, mospërfil-lës për mezikun që mund t'i sillte ende e papritura tinzare. I tillë ishte Nikë Vërria. Ai ishte tamam si një shkëmb tërë thepa. Vitet e rënda që ishin përplasur mbi të me tërsëllimë e duhi tufanesh, nuk e kishin lë-muar sadopak, përkundrazi e kishin ashpërsuar edhe më shumë.

Pikërisht për pathyeshmërinë dhe mençurinë, ai gë-zonte emër të mirë në të gjithë krahinën. Bajraktari e shikonte me keqdashje pikërisht për këtë emër të mirë që kishte, e se ndonjë herë, pa dëshirën e tij, zinte vend në kuvend.

— Të thërresim edhe Nikë Vërrinë e të marrim edhe mendimin e tij, — thoshin disa kuvendtarë. — Ai e ka kokën plot dhe zemrën e artë. . .

Kur ngrihej e fliste plaku thinjosh, të gjithë ia ngulnin sytë e dëgjonin me vëmendje të madhe. Vetëm bajraktari dhe dy vojvodët e vërenin me përçmim dhe inat të dukshëm. Po Nika as kthehej ndonjëherë nga ata, sepse e dinte që aty kishte ardhur për vullnet të pleqve të krahinës.

Një herë kuvendi vendosi ashtu si tha Nikë Vërria e jo si tha bajraktari. Ky dhunim i hapur i vullnetit të prijësit kapadai tronditi edhe vojvodët, të cilët ulë-rinë si ujqrit për të vënë në vend nderin e bajrakta-rit. Po ky u bëri me dorë të heshtnin. Gjuajti me një

shikim të egër kundërshtarin e tij, e tha si duke i pështyrë fjalët:

— Mos u gëzo se u bë ashtu si the ti, o Nikë...

— Nuk u bë ashtu si thashë unë, por si menduan dhe vendosën këta burrat e mençur të krahinës. Unë nuk jam kuvendar, e vij këtu, o bajraktar, jo për kapadaillek, por se shokët e mi duan edhe mendimin tim si plak.

— Mali nuk ulet e bëhet shesh, se kaloka Nikë Vërria sipër njëherë, — ia pat bajraktari me shkumë ndër buzë.

Nikë Vërria e vështroi për një grimë, sikur desh ta gmonte, ashtu si bënte me bagëtinë.

— Rrobat e bukura dhe mustaqet e zeza nuk e kanë bërë as nuk do ta bëjnë kurrë tjetrin burrë, por koka e zemra, o bajraktar, — tha plaku duke i dhënë një tingull të qartë çdo fjale.

Ky nuk ishte pickim, por goditje, prandaj bajraktari kërceu i xhindosur:

— Futi në xhep ato fjalë e merri me vete, Nikë Vërria!

— S'e kam zakon të marr gjënë e tjetrit...

Kushedi në ç'ujëra të thella do të fundosej kjo zënkë e beftë sikur kuvendarët të mos i dilnin krah Nik Vërrisë e sikur bajraktari të mos e kishte frikë bashkimit e tyre.

Prandaj bajraktari, kur mori vesh lajmin e lindjes së djalit nga krismat dhe piskama, tha tërë duf:

— Iu shtua edhe një krah atij lugati!

Nikë Vërria mezi e kishte pritur këtë ditë. Shpendi, i biri, u rrit, u fejua, u martua dhe ja, u bë baba. Vetë plaku kishte marrë mauzerin dhe kishte shtënë për të dhënë lajmin gazmor në katundin Dredhëzaj. Djaaaalë! Djaaaalë! Kishin ushëtuar krismat nëpër luginë. Nikë Vërria kishte rilindur bashkë me foshnjën. Ja, fisi nuk do të shuhej, por do të trashëgohej duke ruajtur emrin e mirë të Vërriajve. Klithjet e fëmijës, ia mbushën zemrën me një hare rinore e kushedi pse, ato klithje

Keb
të ëmbla iu dukën si cicërrimat e zogut, prandaj atë
cast thirri.

— Zog do ta quajmë! E gëzoftë këtë emër!

Edhe prifti, at Bala, i shikonte vëngër punët e
këtij plaku kokëkrisur Disa herë i kishte folur me të
butë, por butësia e tij shihte një kërcënim të heshtur.

— Nuk të shkon mendja aspak, o Nikë Vërria, se
duhet t'i rrëfesh zotit?

Plaku e vërejti përmes vetullave kaleshe dhe ia
priti shkurt:

— Zotit po, një ditë kur të vdes, por jo ty, at
Balë.

— Oh, mos fol ashtu, të ruajtë Krishti! Unë jam
hallka që të lidh ty me Zotin.

— Nuk ma merr mendja, o at. Ai, i lumi, nuk ka
nevojë për ndërmjetës e as unë. Zoti është gjithkund
e unë jam gjithmonë aty ku është ai. Nuk është nevoja
t'ia rrëfej mëkatet e mia, se ai është dëshmitar e gjyq-
tar i punëve të mia...

Ky arsytim i thjeshtë ia lidhi gjuhën priftit, sep-
se e pa se ato që tha plaku, nuk ishin fjalë, por një
bindje e thellë.

— Mëkatar i përjetshëm... — Iu ngatërruan këto
fjalë nëpër gojë; ai qe shfrimi i një zemërimi të mble-
dhur lëmsht diku.

«Shembulli i keq është më joshës se virtyti, pran-
daj djalli ka më shumë përkrahje se zoti», mendonte
at Bala. Për të plaku Nikë ishte një djall që bridhte
lirisht nëpër krahinë dhe i prishte punë. Pikërisht për
këto, kur mori vesh lindjen e çunit, fytyra iu thartua
e tha tërë helm: «Kush lind nën atë çati, huqet e atij
mëkatar i do të ketë.»

Nikë Vërria nuk bënte kështu se nuk besonte. Jo,
ai besonte, por edhe mendonte, nuk ishte i verbër.
Shpesh thoshte: «Unë nuk i bëj asgjë të keqe zotit
për ta fyer. Unë jam i pastër para tij si ujët e burimit
dhe i kthjellët si rrezja e diellit...» Ky burrë që kishte
kaluar një jetë të rëndë, dikur ishte rrëfyer dhe i kishte
hapur zemrën priftit. Ai i bënte kryqin mbi krye dhe

i falte mëkatet. Ishte i ri asokohe. Por pas gjithë atyre kobeve që i ranë mbi kokë, gjunjëzimi për t'u rrëfyer i dukej poshtërim e kotësi. Nuk i mbushej mendja aspak, se njëfarë at Bala, e kishte në dorë t'ia falte mëkatet në emër të zotit! «Pse u dashka t'i zbrazem priftit unë për të më falur mëkatet, kur ai i lumi më drejton mendjen, duart, këmbët nga duhet?» Ky mendim rebel e kishte shtyrë nëpër ca shtigje tërë të përpjeta. «Fundja, cilat janë mëkatet e mia? Mos desha unë vrasjen e bijve të mi? Në qoftë se zoti e desh shfaqosjen e fisit tim, përse e bën këtë? Mos çova pushkën ndonjëherë e qëllova qiellin me mendim të keq? Kurrrë. Po atëherë, pse m'i mori djemtë njerin pas tjetrit, për higjë? Pse? Pse? Pse?» Vështronte lart me zemër të ngrirë nga pendimi, sepse e dinte që ky ishte një guxim mohues. Po asnjëherë nuk dëgjoi ndonjë zë qortues nga lart, asnjë shenjë nuk pa, që ta bënte të mblidhej në vete.

Këto ishin vetëm disa çaste kryengritjeje, më vonë ai ulej ku ishte, disi i nënshtruar! «Lëre zotin të bëjë punën që i takon o Nik Vërria e mos e kapërce kufirin tënd!» Me një arsyetim të tillë pajtues qetësohej plaku, por e ndiente se fara e dyshimit kishte mbirë diku në një skutë të shpirtit të tij.

At Bala për një kohë të gjatë e përmendi emrin e tij në predikimet e së dielës. Njëherë tha:

Nikë Vërria nuk sheh se djalli ia ka lëpirë mendtë e një ditë ka për ta ngrënë një copë, keni për ta parë. Atje në ferr e ka vendin ai që shkëputet nga kisha e shenjtë!

«Unë duhet të shqetësohem si bariu», mendonte prifti duke vështruar ata që ishin në kishë, të gjunjëzuar para tij. «Nuk duhet të trembem se ujku shqeu një dele, por pse pas saj do të hajë edhe të tjera, po nuk ndenja zgjuar...»

— Ruajuni djallit, bijtë e mi, sepse ai ka një armë të fortë në dorë: dyshimin. Nikë Vërrinë e ka qëlluar mu në zemër. Po hapni sytë, se edhe nga ju të gjithë

e ka drejtuar grykën e pushkës së tij; do t'ju vrasë,
po nuk u kapët fort pas zotit, pas kishës.»

Nikë Vërrisë i erdhën në vesh të gjitha fjalët e
priftit. Në fillim ranë mbi të si një frymë e akullt,
tronditëse, por dalëngadalë u mësua. Puna është të
guxosh njëherë të hapësh një shteg kudo qoftë, më
vonë do të ecësh më tutje patjetër. Plaku heshtte dhe
mendonte.

FEMIJA

Nika dëgjonte klithjet e kërthinjës e qeshte. Kish-te ndryshuar shumë nga kjo ngjarje e madhe. Atë natë i tha të birit të zinte vend pranë tij, vuri lahutën mbi gjurin e majtë e nisi një këngë trimërie, ku përmendej Uk Vërria, gjyshi i tij, që kishte luftuar dikur kundër turqve, brenda në kalanë e Shkodrës. Heu! Ç'kohë e lavdishme ishte ajo! Dhe kënga i zgjonte një mall të madh për atë kohë që e kujtonte fare pak, si nëpër mjegull. Shtëpia e Vërriajve dikur ishte plot me burra e gra. E ku ka krahë ka edhe bollëk. Po tani ç'kishte mbetur nga ajo gjindje e shumtë: ai dhe djali. Gratë nuk i numëronte. Ata lindnin femijë dhe bënin punët në shtëpi dhe në arë ashtu si kafshët. Gruaja prandaj blihej me para. Në këtë pikë Nikë Vërria kapej fort pas kanunit. E shoqja, Bjeshka, nuk ishte veç një skllave. Duhej të zbatonte urdhrat e tij kokulur, pa nxjerrë zë.

Nikë Vërria këndonte për të nipin, Zogun. Kënga e tij përhapej nëpër grykë, e rëndë, e ashpër, plot ngritje të hovshme trimërore, që kalonin në thirrje të gëzueshme. Po, gëzohej atë natë gjyshi për djalin që u kishte lindur. Sikur ta dinte se pikërisht gruaja, Bjeshka, i kishte punuar atë rreng të rëndë, do t'ia kishte nxjerrë shpirtin me thonj.

Kur u lind vajza, Bjeshka u trullos nga e papritura. Si e mori pak veten, një mendje i tha ta hidhte nga dritarja. Kush do t'ia jepte lajmin të zotit të shtëpisë? Oh, jo, jo; ajo nuk mund t'i dilte ndër sy plakut. Ishte e bindur se ai pa një pa dy do t'i hidhej në fyt. Bjesh-

ka me beben ndër duar qante. Nuk ishte gëzim ky, po ishte një kob i rëndë. Në çdo konak malësor çikat sillnin vaj, aq më tepër në konakun e Vërriajve.

— Ç'ka të bëj, he mua më mbuloftë dheu!

Sillej me foshnjën ndër duar. Çikë! Një e huaj që lind për angari, sepse shkon ta trashëgojë një fis tjetër. Ajo s'do të ishte gjithnjë një Vërriaj.

Nusja e kishte kuptuar si qe puna e qante edhe ajo nën zë. Kushedi sa do të zgjaste ky vaj i heshtur, sikur Nikë Vërria të mos kishte ngutje të madhe të dinte ç'kishte ndodhur pas derës, që nuk e jepnin lajmin.

— Moj! A t'u shitua goja që nuk na thua gjë, se unë i dëgjova klithjet e foshnjës.

— Oh, plak, isha marrë mendsh nga gëzimi i bef-të, — i dha zërit një tingull të qartë Bjeshka. — U shtuam me djalë, burrë!

— Me jetë të gjatë, me jetë të gjatë, grua!

Dhe krisi batareja lajmëtare në Grykën e Shtojzavalleve.

Kështu mbeti kjo punë. Çika u pagëzua me emër djali. Bjeshka dhe nusja, Shega, e ruanin këtë të fshehtë të madhe. Po të mos ishte zakoni i ashpër që babai, xhaxhallarët dhe gjyshi nuk duhej ta shihnin foshnjën, ta mernin hopa ose në prehër, ta puthnin, se ishte turp, e fshehta do të zbulohej shpejt. Por, megjithëse e ruajtën shumë, i ati, Shpendi, e pikasi. Dëshira e madhe për ta parë fëmijën e parë, atë qenie të vogël që e bënte baba dhe do ta kishte trashëgimtar, e shtyu ta shihte një ditë kur po e lanin. Dy gratë mbetën keq nga ajo e papritur.

— Hiq mos na zërë dritën, Shpend-a! — iu hodh e ëma.

— Dua të shoh djalin, loke.

— Nuk të vjen turp, more? A thua u bëre grua ti, i biri i Nikë Vërrisë, sa të futesh ndër xhubletat tona!

Aj u largua prishaqejf, por edhe me pak dyshim. Pse lokja u hodh ashtu, thuase nuk do ta shihja dja-

lin, por do ta mbyttja? Ky dyshim u bë një ngasje e madhe. Një ditë e ruajt kohën kur gratë u ulën për të mjelë bagëtinë, e vrikthi u ngjit lart. I ishte ngulur në kokë se djali i tij duhej të kishte lindur sakat, sepse nuk kishte asnjë arsye, që lokja t'ia fshihte ashtu. Por u trullos fare kur pa se foshnja ishte... çikë. Po ta shihje Shpendin atë çast, do të mbeteshe i shtangur. Ishte bërë mehit. Kështu e gjetën gratë. Ai ia kishte ngulur sytë kërthisë që flinte e qetë. Mendonte. Shikimi i tij ishte i turbullt. Kushedi sa mendime të liga dukeshin e zhdukeshin ndër ato bebëza ngjyrë kafeje të çelët. Kishte provuar një zhgënjim aq të fortë! Edhe sikur të hidhej nga maja e Maranajt, nuk do të pëson-te atë tronditje të madhe.

Gratë e kuptuan menjëherë ç'kishte ndodhur. Bjeska e mori për krahu dhe e çoi në një skutë. E shkundi mirë.

— Mblidhe mendjen, biri i nënës, e mos ia ço në vesh plakut këtë, se ai do të çmendet fare, e kushedi çfarë kobi na sjell tërbimi i tij. — Ia lëmoi baluket që i kishin dalë nga qeleshja dhe kishin rënë mbi ballë. — Nuk kish si të bënte lokja ndryshe... Unë gënjeva nga e keqja e madhe, bir, ti duhet të më kuptosh, se jam nëna jote.

Shpendi nuk foli. Për disa ditë ai u mbyll në vet-vete.

Plakut nuk i shpëtoi ky ndryshim i menjëhershëm, megjithëse Shpendi para tij përpiqej të shtirej sikur s'kishte asgjë.

— Pse të është errur fytyra ashtu, biri im, kush ta mori dritën soje? — e pyeti një ditë, duke e vësh-truar në bebëza të syve.

Shpendi u gjend ngushtë. Ç't'i thoshte? Ai kishte menduar disa herë për këtë ballafaqim, dhe ishte pre-gatitur, po shpesh njeriu nuk i parashikon gjërat ash-tu si do të ndodhin në të vërtetë. Dhe, megjithëse ishte pre-gatitur, atij s'i erdhën në mendje fjalët që kishte përsëritur kushedi sa herë me vete.

— Nuk jam mirë, tatë...

— Mos të ka fyer njeri?

— Jo, Kam një dhembje të fortë...

— Ku? — s'i ndahej plaku, pa ia hequr sytë nga fytyra. U lodh shumë derisa e bindi më në fund, se kishte ca ditë që vuante nga një dhembje e fortë në gjoks dhe mbrëmjeve kolla ia prishte gjumin.

— Je ftohur, biri im.

Dhe kështu e mbyllën këtë bisedë. Por kjo ishte mbyllur vetëm në dukje, se plaku nuk ishte nga ata që higen për hunde e hanë ç't'u jepet. Plaka u bind më vonë se ai kishte kohë që e dinte punën e foshnjës.

Kur fëmija u bë tre vjeç, një natë, Nikë Vërria e vuri në prehër, por nuk e puthi. Fëmija ngriti duart dhe i zuri majën e njërës mustaqe. Qeshte e gudulisej.

— Gjysh, ç'a kjo? — pyeti për ato qime të gjata që i vareshin buzëve plakut.

— Rri! Mos i prek! — dhe i ra me pëllëmbë.

Fëmija qau. Plaku e mori dhe ia lëshoi në prehër së shoges.

— Mësoji pak terbiet, plakë! — iu gërmush. — Hëm! Gjeti lojë me mustaqet e mia...

Dhe kaluan disa ditë kështu të mënjanuar.

Një ditë fëmija ishte jashtë në oborr. Plaku iu afrua dhe po e vështronte në heshtje lojën e tij. Fëmija kishte marrë një copë dru, e kishte mbështjellë me një leckë, e fliste plot butësi e përkëdhelje.

— Fli, fli... o, o, o! — dhe e futi në gjoks, bëri sikur po i jepte për të pirë tërë kujdesje nëne. E uli diku dhe e mbuloi me një peçe tjetër. Pasi bëri edhe këtë, u shtri edhe vetë aty afër, e nisi ta përkundte.

— O, o, o! Fli, fli...

Nikë Vërria rrudhi buzët i pakënaqur. Një mendim i keq ia përshkoi trurin: «Ky djalë po të merret me këto lojna, kur të rritet duhet t'i veshim xhubletë...» Po si e mendoi mirë punën, u qetësua. Djali nuk kishte nga kush të mësonte lojëra për të qenë derisa rrinte tërë ditën me gratë. Prandaj, që atë ditë, ai e mori me vete në arë. E vendoste diku nën hije dhe i linte pranë Baloshin. Kur e pa një ditë duke vrapuar pas qenit,

BIBLIOTHEKË
GJYF. 7661
66836 17

qeshi i kënaqur. Oh, oh, vraponte si kaproll ai! Dhe sa bukur i vajti mendja t'i hipte Baloshit! Hohoho! Qeni nuk kundërshtonte, u nënshtroj trilleve të tij, thua se kishin rënë në ujdi me gjyshin. Tani fëmija e qeni u bënë miq. Ngado shkonin bashkë e ktheheshin bashkë. Dhe këtë lidhje Nikë Vërria e vëzhgonte me sy të mirë. Kur i shihte nëpër korie, duke vrapuar njëri pas tjetrit për të kapur ndonjë mëllenjë ose lepur, i mbushej zemra me hare. I vogël ishte, por i shkathët.

Gratë rrinin me zemër të ngrirë nga frika, se mos zbuloheshin e fshehta, pastaj do t'i merrte lumi. Po ditët kalonin pa sjellë asnjë të keqe, e ashtu si ndodh gjithnjë me njerëzit, edhe këtyre iu bë zakon ky ndryshim. Nganjëherë, kur plaku dilte pa zbardhur në arë, i porosiste t'ia çonin fëmijën kur të zgjohej. Dhe njëra prej tyre e merrte përdore për të përmbushur porosinë e të zotit të shtëpisë, pa asnjë mendim të keq në kokë.

Shpendi i vërente të gjitha këto në heshtje, nga larg. Zhgënjimi që kishte pësuar, e kishte ftohur shumë. Kurrë nuk e përkëdheli fëmijën, as nuk i tha një fjalë të mirë. Të gjitha trillet e të atit, i shikonte si me mërzë, pa pikë kënaqësie.

Një natë Nikë Vërria tha:

— Ky Zogu ynë është shumë i brishtë për djalë...

Dhe e kundroi me ëndje. E deshte tashmë ai plak i gurtë. Bredhjet me të nëpër Grykën e Shtojzovalleve i kishin afruar.

Ata që i dëgjuan këto fjalë mbetën të ngrirë. Pra, edhe ky e paska marrë vesh të fshehtë! Pse ishte zor? Jo, aspak. Po ata rrinin me shpresë se nuk do të ndodhte kurrë kjo! Madje kishte ditë që edhe ata vetë besonin se ishte djalë. Po ja, dilte diku dyshimi; si ajo koka e gjarprit pas një guri, e hop e kullufiste këtë besim, me një frymë. Frika i pushtonte të tre. «Kur ta marrë vesh, tata Nikë...»

Kështu kaluan ditët, muajt, viti. Kur fëmija u bë katër vjeç, Shega lindi përsëri një foshnjë, po kësaj here tamam një djalë. Përsëri u dha lajmi me pushkë, edhe pse ishte ditë. Tata Nikë, ishte edhe më i gëzuar

se herën e parë. Këndonte, hidhej nëpër dhomën e miqve, merrte lahutën, nxirrte shishen nga kamarja pranë oxhakut, e pinte. Kushedi sa herë e puthi të birin, Shpendin. Në mbrëmje Nikë Vërria, ishte dehur. Kjo nuk kishte ndodhur kurrë, sado që kishte pirë tërë jetën e tij. Gjithnjë ky burrë i fortë kishte ardhur në shtëpi me këmbët e veta. Trupi i tij i gjatë, i hedhur, i mbushur, qëndronte ende i drejtë si selvi dhe ruante përsëri ato lëvizje të hijshme burrërore, që i jepnin dukjes së tij, pak kapadaillëk. Vetullat e trasha ia kishte stërpikur koha me bardhësi. Sytë e vegjël, të fshehur pas këtyre gëmushave laroshe, vërenin çdo gjë me vëmendje dhe kureshtje, e gjuanin me shkrepitima kur ndizeshin nga zemërimi. Hunda krrutë që binte pingul mbi mustaqet e tij të dendura, të mëdha e me maja të ngritura lart, i jepte fytyrës një shprehje krenare. Këtë fytyrë e kishin bërë edhe më të ashpër vizat e viteve që thelloheshin gjithnjë më shumë sikur të donin të fundosnin në të krenarinë e Nikë Vërrisë!

Po kapte të shtatëdhjetat dhe ishte kaq i lidhur me jetën sa mendonte se nuk do të vdiste kurrë.

— Kur të rritet djali, pasha atë qiell, unë do t'ia gjej nusen më të bukur në krahinë! — thoshte shpesh.

Pra sonte ishte dehur ai. Po ashtu si gjithnjë mbahej për të mos rënë në sy të miqve, që vinin për urime. Dikush përmendi emrin e bajraktarit, sikur atij nuk i kishte ardhur mirë për lindjen e fëmijës së dytë.

— Secili dash lidhet për këmbët e veta, burra. Kush ma do të mirën një herë, unë ia dua njëqind herë. Jam i varfër në pasuri, po jam i pasur në zemër më shumë se bajraktari.

Kështu e kishte mbyllur, i bindur se fjalët e tij do të fluturonin një për një në veshët e bajraktarit.

Të nesërmen mori Zogun për dore dhe u nis në arë. Ishte pranverë e gryka ishte veshur me blerim e lule. Bora kishte shkrirë deri lart. Dita kishte filluar të ngrohej. Zogu i iku nga dora dhe vrapoi pas një fluturë, që kushedi pse i kishte rrahur flatrat kaq herët.

— E zura, e zura, gjysh!

Dhe ja tregoi i kënaqur. Gjyshi qeshte me të madhe. Po, po edhe pse ishte i brishtë Zogu, ishte shumë i shkathët, tamam si një kec. Sipas Nikës, shkathësia ishte tipari kryesor i trimërisë. Thoshte: «Nuk mund të jetë guximtar, ai që mezi ngre këmbët e veta.»

— A është e bukur, gjysh?

— Flutur, tamam si je ti vetë..

Fëmija e shikoi i habitur dhe ndër rremat e buzëve u krijuan dy vija pakënaqësie.

— Ti më ke thënë se jam shqiponjë, gjysh!

— A, po, po, shqiponjë. Kam harruar. Hahahahaha! E futi në gjoks dhe e puthi.

Në drekë kur u kthye në shtëpi, e shoqja, Bjeshka, e pyeti se çfarë emri do t'i vinin foshnjës që kishte lindur.

— Zog, — tha dhe nisi të hante.

Plaka mbeti si e ngrirë. Edhe Shpendi, që po dilte në atë çast, u kthye me fytyrë nga i ati.

— Mo' zot, mos sharto zi, po Zogun e kemi, plak.

Ai ngriti kryet dhe e shikoi gjatë në sy. Po në shikimin e tij dukej qartë çdo gjë, aty nuk kishte asnjë grimë zemërimi.

— Ju bëtë çdo gjë që ta bënit Zogën Zog, po ajo mbeti Zogë, e mirë bëri, Zogë të mbesë. — Heshti pak. Pasi kapërdui kafshatën tha: — Zogu e Zoga, nuk është keq aspak. Fundi fisi nuk shuhet kurrë, nga të dy anët...

Ky njeri ishte me të vërtetë i çuditshëm. E kishte marrë vesh prej kohësh këtë dhe nuk e kishte zënë me gojë. Bukur thonë: koha është këshilltarja më e mirë. Po ta dinte atë natë se foshnja ishte vajzë, kushedi ku do të shkonte tërbimi i tij. E kuptoi vonë, kur koha e kishte zbutur dhe e kishte njomur zemrën e tij me dashurinë për këtë krijesë të vogël.

Pasi hëngrën bukë, ai e mori Zogën përdore dhe shkuan në arë si gjithmonë.

ZOGA DO TË MBETET DJALË

Pas një jave Bjeshka me Shegën, ia kishin qepur rrobat përbukuri. Gjyshja e thirri aty në një skaj dhe i tha t'i vishte.

— Ç'janë këto zhele, gjyshe?

— Zhele the? Turp të kesh, këto janë teshat e tua. Vishi!

— Jo, jo, jo! — nisi të qante vajza. — Unë nuk jam çikë që t'i vesh. Nuk jam çikë, nuk jam çikë, — e vrapoi te gjyshi. U struk në gioksin e tij, për të gjetur mbrojtje. Kur plaku e mori vesh si qëndronte puna, u foli grave.

— Ky është djalë, kush ju tha t'i vishni xhubletë, hë?

— Ti, bre ... — ia priti Bjeshka disi e zemëruar.

— Unë thashë... se është... Zogë, po nuk thashë ta vishni. Ky është djali i gjyshit. Dhe djalë e përmbi djalë do ta bëj unë këtë, keni për të parë. — Pastaj i tha së shoqes nën zë: — Kur të vijë koha do t'i veshë ajo e pastaj edhe po të doni t'ia hiqni, nuk do të mund t'ia hiqni dot.

Që nga ajo ditë, ai u mor seriozisht me këtë punë. Po e bënte djalë atë që kishte lindur vajzë! Kjo ishte një ndërmarrje e vështirë, por jo e pamundur. Kur mbushi të shtatë vjetët, verës e merrte përdore dhe zbrisnin poshtë në fshatin Dredhëzaj, duke kuvenduar me të tamam sikur të kishte në krah një shok të vetin. Sigurisht më shumë fliste ai. Çika e dëgjonte me vë-

mendje të madhe e, herëpashere, e ndërliste me ndonjë pyetje të beftë. Ndodhte që pyetja e vocërrakes e largonte plakun nga ajo që kishte nisur të tregonte, por ai nuk mërzhitej aspak, shpjegonte me kënaqësi e durim atë që donte të dinte çika.

— Ajo është shtëpia e bajraktarit, biri im.

— Ç'është bajraktari, gjysh? — nuk i ndahej ajo.

— Hëm! Bajraktari është një qen bir qeni.

— Qen!

— Jo, njeri si ne është, po punët i ka si të qenit. Bile është keq t'i mbesim në qafë qenit të gjorë, se është kafshë besnike, po bajraktari është ujk.

— Ujk? Ç'është ujku, gjysh?

Dhe pas këtyre vinte shpjegimi i ujkut. Plaku i fliste për burrërinë shqiptare, për bujarinë, për mençurinë. Dhe tregonte bëma nga jeta e gjyshit dhe babait të vet, që kishin luftuar tërë jetën kundër turqve dhe malazezëve.

— Ç'janë malazezët, gjysh?

— Armiqtë tanë, bijë. Sa herë kanë kaptuar kufijtë e janë futur këtu; kanë vrarë gra, fëmijë e pleq, kanë grabitur e kanë djegur shtëpitë tona, por ama, hëh! kanë lënë edhe rrashtat këtu, në këtë tokë. Se shqiptari nuk e duron të huajin në vatër, biri im, mos e harro këtë.

Përsëherë burrat që kishin zënë vend te Logu i Kuvendit, ulej aty ku i bënë vend ata, vinte çikën në prehër, pastaj sillej nga malësorët, hijerëndë.

— A keni vjeftë¹⁾ gjë, bre shokë? — pyeste.

Kjo pyetje hapte bisedën për bujqësinë e blegtorinë. Secili kishte fjalë të mira e ankesa për kohën, për tokën, për punën, për jetën... Nikë Vërria vështronte për një kohë, pastaj jepte e merrte për të ikur nga duart e gjyshit. Fluturonte krahëhapur si zog deri te një rrah e aty shestonte ndonjë lojë për vete. Fëmijëve të

1) Vjeftë — Vlehtë: a keni bërë ndonjë punë të dobishme.

fshatit u largojë. I dukeshin të huaj fare e, bile, i kish frikë. Çika kishte lindur dhe po rritej atje lart në Grykën e Shtojzovalleve e veçuar. Vetëm një shok kish-te: gjyshin.

Gjyshi e merrte me vete për të ngrehur leqe për lepuj e dhelpra. Ishte një punë zbatimëse kjo. Kalonin nëpër ca shtigje të bleruar. Dëgjonte plakun që fliste për çdo gjë që ajo deshte të dinte. Ky plak i zgjuar e kuptonte se ajo kishte hyrë në moshën e pyetjeve, prandaj duhej t'i shpjegoje me durim çdo gjë për ta ndihmuar të kuptonte para kohe atë që, ndoshta, do ta kuptonte shumë vonë me hamendjen e vet.

— Oh, plako, si nuk ke mërzi, bre, të bluash tërë ato fjalë për ta ngopur atë!

— Eh, plakë, plakë, ti s'di gjë prandaj edhe flet kështu... Unë po bëj atë që do ta bënte shkolla...

— Shkolla? Heu! Dashka edhe shkollë plaku!

Po ai ndërthente vetullat e gazi ndër buzët e Bje-shkës ngrihej në një ngërdheshje frike.

Edhe pse ishte aq e vogël e mësoi të shtinte me pushkë. Në fillim Zoga e pati frikë atë gjësend me grykë të gjatë, që nxirrte zjarr me krismë. Po pastaj, kur u mësua, i lutej plakut:

— Gjysh, ma jep të shtie edhe njëherë...

Krismat e pushkës tashti i zgjonin një ndjenjë ngazëllimi krenar çikës, bile ato kishin një tingull të përngjashëm me ato britmat e lahutës. Pushka i dukej si lahutë zjarrhedhëse që duhej të dije t'i bije mirë, për ta bërë të kriste ashtu si ia ka ënda veshit të malësorit: të kishte një oshëtimë të zgjatur, tërë dredha, e ajo oshëtimë t'i bënte të këndonin edhe malet me një jehonë të zgjatur:

— Eheheheeeeeej! Uhaaaauu...

Plaku e mësoi të gjuante edhe me gurë jo vetëm shenjat në largësi, por edhe shpendët nëpër degë të pemëve ose ndër kaçube. Çika shpejt nisi të qëllonte me saktësi. Çdo ditë sillte në shtëpi zogj o ndonjë mëllenjë të vranë. Ia kishte marrë dorën shumë kësaj gjë-tie çika!

Një ditë gjyshi e mori dhe u ulën poshtë në luginë, atje ku gjarpëronte lumi nëpër shkëmbinj. Lumi buronte nga bjeshkët, prandaj edhe kur ishte pisku i vapës, uji i tij ishte shumë i ftohtë dhe shpërndante në ty dy krahët një puhizë flladitëse. Ata kaluan brigjeve duke soditur rrjedhat dhe vorbullat e tij që ngrinin stërkala të argjendta. Tri a katër herë plaku i tregoi me gisht troftat që lëvrinin atje poshtë, të shkathta e të bukura tërë vezullime të sermta. Peshqit dukeshin si në pëllëmbë të dorës, sepse ujët ishte shumë i kthjellët.

U ndalën te një pus i thellë, i cili nuk prekej aspak nga rrymat dhe rrjedha kryesore, prandaj sipërfaqja e tij ishte e patrazuar fare, e dukej tejprtejt. Tata Nikë vrojtoi me vëmendje brendinë e tij, pastaj u largua në majë të gishtërinjve.

— Ec, ec, djali i gjyshit, se po të panë tremben dhe ikin poshtë, o futen ndër zgavra.

— E ç'do të bëjmë, tata gjysh?

— Do t'i zëmë, ç'të bëjmë tjetër.

— Me se?

— Ja, me këtë barin këtu. Shikoje mirë që të dish ta gjesh vetë kur të kesh nevojë. Ky ka helm dhe ujët ia nxjerr dhe e shpërndan nëpër pus. Troftat trullohen dhe ne i kapim, i fusim këtu në trastë.

Në sy të Zogës u bë gati gjithçka. Gjyshi ishte gjoksjashtë, vetëm me të mbathura. Çikës i erdhi për të aeshur kur e pa ashtu, por e përmbajti veten nga frika se mos plaku i fliste, ose e përzenete fare nga gjuetia. Plaku rrahu kërcejtë e barit me gurë për t'i nxjerrë lëngun, pastaj vrikthi hyri në ujë dhe i futi tubat e kërcejve nën shkrepë, ndër zgavra, duke i vënë nga një gur të rëndë çdo tube, që të mos i merrte rrjedha me vete. Këtë punë e bënte me shumë kujdes.

Sa qejf do të kish edhe Zoga të futej aty! Kurrë nuk e kishte provuar larjen në lumë. Kishte një joshje të vetvetishme. Prandaj iu afrua gjyshit dhe iu lut ta linte të hynte. Ai nuk ia vuri veshin, ngaqë ishte kredhur në punën që po bënte. Po çika s'duroi më; hoqi

ç'kishte e ndenji vetëm në të mbathura. Pati pak turp kur ndeshi shikimin e gjyshit. U skuq e tëra dhe u drodh.

— Është i ftohtë shumë ujët, djali im.

Ajo heshti kokëvarur.

— Hë de, mirë, ec, provoje me që do.

Ai e mbajti për dore dhe e tërhoqi nga vetja ngadalë-ngadalë. Zogës gati iu mor fryma kur bëri hapat e para. Pastaj nisën t'i kërcëllonin dhëmbët. Po nuk e dha veten, për të mos u dukur keq ndër sytë e gjyshit. Kur ujët i arriti deri në brez, deshi të kthehej, po plaku e mbajti.

— Tani që hyre, rri, provo të notosh!

Ajo gati nxori nga goja një ankesë, një lutje, që ta linte të dilte, po ishte tepër vonë. E pa veten të shtrirë pezull mbi pëllëmbët e gjyshit.

— Hë de, lëvizi krahët anash, fort! Po jo ashtu, merr ujët me pëllëmbë dhe shtyje prapa. Hë, ashtu, mirë!

Dikur e lëshoi e ajo u fundos.

E nxori. Ai qeshte, ndërsa ajo dridhej, madje kërcente si peshku në zall në duart e tij.

— Tani do të ngrohesh ke për të parë.

E la aty në bar. Rrezet e diellit nuk vonuan ta binin në vete. Vogëlushja vështronte ujët prej aty ku ishte me një farë inati e frike. Ajo të hynte më aty, bah, qameti të bëhej!

Atë ditë gjyshi mblodhi shumë trofta. Në sytë e saj plaku ishte një vigan përrallash. Pse, çfarë kishte më shumë ai Muji që këndohej me lahutë nga gjyshi i saj? Asgjë. Edhe ky ishte një kreshnik, që nuk quhej Muj, po Nikë. Kështu mendonte çika, duke e kundruar gjyshin e vet me një ndjenjë të thellë admirimi. Kushedi sa herë kërcu bëlldum nga shkëmbi. Kushedi sa herë u zhyt ai, kushedi sa herë doli mbi sipërfaqe për të hedhur në breg troftën e zënë, kushedi sa herë u ngjit lart për të mbledhur dhe për të futur në trastë peshkun e shpërndarë gjatë bregut.

Kaluan ditë. Gjyshi e mori përdore disa herë dhe

Kësh
vajti me të për peshkim atje në lumë. Dhe çdo herë bënte të njëjtën punë: pasi rregullonte çdo gjë, nuk priste t'i thoshte më Zoga, e merrte përdore dhe e fuste në ujë. Nja dy herë e la të numëronte hapat, ngadalë-ngadalë, por më vonë e hidhte bëlldum brenda. Ajo fundosej menjëherë, e kur dilte diku thërriste samundej: «U mbyyytaaa!» Gjyshi qeshte. I dilte para rrjedhës dhe e kapte.

— Nuk duhet ta kesh frikë ujin, biri im...

Një fjalë goje: nuk duhet të kesh frikë ujin. Ai i dukej një përbindësh i rrëmbyer, i pamëshirshëm, i fuqishëm, që të rrëmbente si gjethe. Duhej të ishte e fortë si gjyshi që të përlesheshe me të.

Po ja, erdhi dita kur edhe ajo u përlesh me lumin dhe e mundi. Eci mbi sipërfaqen e tij tërë rrjedha ngadesh vetë. Kjo ndodhi kur harroi të thërriste: «U mbyyytaaa!». Kur e hidhte gjyshi në lumë, ajo vetë përpiqej të luftonte kundër rrymës me këmbë e me duar, dhe e shihte se nuk fundosej si më parë. Çdo ditë fundosej më pak. E për çudinë e saj ndenji mbi sipërfaqe, por po të mos ishte plaku aty afër do të përplasej pas një shkrepit tërë thepa e do të thyente hundët. Gjyshi qeshi i kënaqur. Oh, edhe ky gjyshi!

— Më në fund, biri im, e munde frikën. Po tani të duhet drejtimi, se pa këtë nuk mundet lumi.

Dhe u mor dy-tri ditë të mira me këtë punë. E në fund, nuk ishte gjyshi që nxirrte peshqit nga lumi, po Zoga që zhytej e dilte thuase ishte peshk dhe ajo.

Kishte mbushur tetë vjetët kur gjyshi i priu me pushkë në krah dhe u ngjiten lart në majën e një mali, që rrinte i mbështjellë me re. Sa herë e shikonte Zogës i dukej si gjyshi kur pinte duhan dhe rrinte i menduar, me atë kokë të zbadhur e me atë qeleshe të bardhë si bora e këtij mali. Kaluan nëpër ca shtigje të ngushta tërë dredha e të përpjeta të thikshme. Kur arritën lart, vajzës i kishte dalë gjuha një pëllëmbë jashtë si Baloshit që u vinte pas. Të dy ishin larë në djersë e dihasnin, ndërsa gjyshi dukej i freskët, thuajse e kishte bërë rrugën fluturim si ndonjë shpend. Mirë,

po çdo të bëjmë këtu? Ai hoqi pushkën nga krahu dhe i foli qenit diçka. Qeni u gjallërua nga fjalët e plakut, nisi të luante bishtin e pastaj kërcëu përpara e u fut në një zabel lajthish. Oh, kaq lart të ngjitemi për të vrarë një lepur, kur poshtë, fare pranë shtëpisë, ka sa të duash? Kjo iu duk diçka e pamenduar mirë, por kur Baloshi nisi të kuiste e të ndiqte një kafshë sa dhinë që kishin në vathë, atëherë e kuptoi se ishte gabuar. Plaku qiti disa herë e krismat oshëtinë deri thellë. U hodh nga shkrepë në shkrep e nuk u ul të pushonte, derisa e vrau dhinë e egër. E vuri mbi sup e erdhi te Zoga. U ul, nxori kamishin dhe ndezi duhanin me eshkë e uror. Tashmë plaku diaste shumë e fytyrën ia kishin mbuluar djersët, po sytë e vështronin Zogën të qeshur.

Dhe kjo gjueti e rëndë u përsërit disa herë. Po Zoga nuk u bë gjithnjë hija e tatës Nikë. Një herë ajo qëlloi mbi një cjan që ishte ngulur mbi një kep, thua se e kishte vënë njeri atje nergut për të. Gjyshi e kishte hetuar që larg, prandaj e mbajti Baloshin, i cili e ndieua erën e desh të sulej përpara.

— Ec pas meje, biro, por pa zhurmë, ëh!

Dhe u afruan. Plaku u fsheh pas një gërxhe. Aty tërhoqi edhe mbesën. I foli qenit dhe e bëri sus aty në një skutuliq. Dukej mirë që edhe kjo kafshë e zgjuar e kishte kuptuar si ishte puna. Vështronte me vëmendje lëvizjet e plakut, duke nxjerrë në të rrallë ca kuisje të mbytura. Dridhëj i tëri nga ëndja e gjahut.

Nikë Vërria bëri gati pushkën.

— Qëlloje atë rojën atje, e sheh? — i tregoi me gisht cjamin dhe i vuri mauzerin ndër duar.

Zoga mbeti si e shushatur nga kjo e papritur. Vërtet kishte qëlluar disa herë, por ashtu kot, për zbavitje, ose më mirë për të përmbushur trillin e gjyshit. Po tashti duhej të shtinte mbi cjamin brirëmadh që qëndronte atje mbi shkrep madhështor.

— Hëde, ç'rri ashtu i ngrirë!

Nuk ishte e lehtë të përballonte shtytjen e armës supi i saj i njomë. Herën e parë, oh! si ishte rrokulli-

sur prapa, e bile, ishte trembur aq shumë, sa kishte qarë. Plaku e kishte qortuar me rreptësi. Sa i çuditshëm ishte ky gjyshi i dashur: i pandehte të gjithë si veten.

Çika e vuri në shenjë cjapin.

— Hap sytë, shiko mirë, atë thumbin që të kam thënë, hë!

Ajo kërkoi me sy thumbin në tytë, (e kishte harruar fare!) dhe e futi gjahun në lugun që kishte diku aty afër. Shekeli këmbëzën: paaauuuu! oshëtiu një kris-më e thatë, e la si bisht një tym që puhiza e shtyu nga fytyra e gjahtares. Ajo nuk kishte parë asgjë dhe nuk shihte asgjë. Kishte qenë një vegim. Mbeti e tular duke u kapur fort pas pushkës.

— Na la hijen! — Inati ia bëri zërin të egër plakut.

Ja rrëmbeu pushkën nga dora së mbesës e, pasi, thirri Baloshin iu qep asaj së përpjete. Kur u zhdukën fare gjyshi e qeni, Zoga u lëshua përdhe dhe u zhgreh në vaj. Frika e dëshpërimi ishin pleksur së bashku. Ky plak kokëshkretë po e vinte përditë para provash shumë të rënda, të cilave duhej t'u bënte ballë, se ndryshe, hëh! Pra, kjo ishte frika që i kishte kapërtlyer zemrën nga një anë dhe dëshpërimi që s'ia kishte plotësuar dëshirën këtë radhë, nga ana tjetër. Po vrikthi e mori veten.

Kështu kaluan dy vjet. Zoga e ndiqte gjyshin pas pa asnjë ngurrim, madje me qejf, se i pëlqenin bredhjet. Dhe plaku, shihej qartë, e donte shumë. Edhe fshatarët e shikonin si me çudi. Nuk e kuptonin këtë lidhje të ngushtë të plakut me fëmijën. U dukej një trill pleqërie. Ata nuk mund të shihnin brenda zemrës së tij. Nikë Vërrisë ia kishte përzhitur pushka zemrën e tani me këtë çamarroke ajo kishte nisur të njomej nga dashuria. Dashuria për Zogën, që kishte mbirë ashtu si mbiri kulpra në shkëmb, e zbuti jo vetëm zemrën e tij, por edhe karakterit ia pakësoi vrazhdësinë.

Një ditë feste malësorët ishin mbledhur në oborrin e kishës. Aty ishte edhe Nikë Vërria me të mbesën.

Nika nuk deshi të shkonte në kishë, por e detyroi plaka.

— Mos u hap gojën të tjerëve, burrë, e mos e bëj kishën armike, se bën armiq njerëzit edhe zotin — i kishte thënë. Atij iu duk se plaka kishte të drejtë. Nika e ndiente mërinë e at Balës ngado sillej, një mëri të heshtur, që shfaqej në qëndrimin përcmues të tij, në sjelljen e mpitë të bashkëfshatarëve dashamirës, në përbuzjen e hapur të disa grave besimtare, në urrejtjen e parisë.

Nikë Vërria mori Zogën përdore dhe shkoi. Kur e panë, miqtë u gëzuan. I dolën përpara dhe i shtrënguan dorën. Edhe at Bala i uroi mirëseardhjen dhe i buzëqeshi, por në buzëqeshjen e tij kishte një kënaqësi të ligë, dukej sikur thoshte: «Hë, u ktheve më në fund?» Plaku e ndieu këtë po e përmbajti veten. Deshi t'i thoshte faqe të gjithëve: «Nuk kam ardhur të bie ndër gjunjë, ta dish mirë këtë.»

Dikur filluan të gjuanin shenjën, si ishte zakoni kudo në malësi. Qëlluan me radhë. Shenja këputej e grimcohej nga goditjet e plumbave. Ishin shenjtarë të mëdhenj burrat malësorë!

Kur i erdhi radha Nikë Vërrisë, ai u ngrit.

— Burra, më falni, mua më kanë lënë sytë e nuk e shoñ shenjën, por në qoftë se juve nuk ju vjen keq, kam sjellë gjyslykët me vete...

Ata që e dëgjuan qeshën me këtë shaka.

— Vëri, bre Nikë, vëri!

Ai mori përdore Zogën dhe doli në shesh të burrave.

— A, ai çun është gjyslyku yt, a? — ia pritën nja dy, duke vazhduar shpotinë.

— Po, ky, ky.

I dha pushkën vajzës. E porositi për diçka, e vetë shkoi e zuri vend pranë Ukshin Lokut.

Zoga mbeti e stepur në vend, thua se aty kishte lëshuar rrënjë. Qindra sy e vështronin të habitur dhe disi me përqeshje, e këta qindra sy dukej sikur e ngulnin në dhe si hu: tam, tam, thellë e më thellë. Edhe ky gjyshi s'ishte në vete. Pa i thënë asnjë fjalë, i lë-

shoi pushkën ndër duar e hajt, qëllo! Vërtet plaku kish-te punuar shumë me të, e tashmë, nuk i tutej aspak largësisë së shenjës, por drojtja e bënte të pasigurt aftësinë e saj.

— Hë de, ç'rri si i ngrirë!

U ul ndër gjunjë, mbështeti pushkën te një gur, mori nishan mirë dhe qëlloi. Kafka e një berri, që ishte vendosur mbi një shkëmb, larg, kërceu përpjetë e copëtuar.

U bë një heshtje e rëndë, thua se ajri, papritmas ishte shndërruar në diçka të ngurtë që ulej mbi ata njerëz e i kërruste. Turp! Nikë Vërria u kishte punuar një lojë të pakëndshme, i kishte bërë një me çamarrokun! Kjo nuk durohej.

At Bala që i pari që e theu këtë heshtje. Ai iu afrua asaj çike të veshur me rroba djaloshi e i tha me ëmbëlsi:

— Na habite të gjithëve, more shenjtar i rrallë... Të lumtë! Këtij i thonë Zog Vërria burra, që e ka lindur çarku i pushkës...

— Si ne të gjithë, at — ia priti një malësor.

— Po, ju ruajtë zoti, si ju të gjithë, veç ky Zogu ka më shumë plumb e barut se ju...

Nikë Vërria mendoi: «Puna po merr një kthesë të pakëndshme e ky at Bala po i fryn zjarrit qëllimisht. Unë nuk mendova si duhet, kur nxora Zogën aty». U ngrit, mori mbesën dhe duke ecur drejt at Balës, foli:

— At, peshoji fjalët mirë e mos vrit me to, se kanë dhembje më të fortë se plumbi... Ky është fëmijë. Unë nuk them se ka plumb e barut më shumë se këta burra, që janë nderi i tërë krahinës. Nuk është trimëri të vrasësh shenjën, por të rrëzosh hasmin. Për këtë punë duhet zemër burri, e jo zemër fëmije... — Pastaj iu soll të gjithëve: — Shokë, miq e dashamirët e mi, më falni nëse ju kam ganduara¹⁾ sadopak, po këtë nuk e bëra me qëllim të keq, po vetëm për t'ju zbavitur...

Atë çast i doli krah Ukshin Loku.

— Nuk ka pse të fyhet njeri nga kjo. Zog Vërria,

1) Ganduara: lënduar

çun nëntëvjeçar, qenka shenjtar i mirë, tamam si të gjithë ne. Mirë fort, le të jetë. Duhet të na bëhet qejfi, e jo të varim turinjtë. Fëmijët tanë duhet të jenë më shenjtarë se ne, burra. Këtë e ka bërë Nikë Vërria. Mirë ka bërë. T'i bëjmë edhe ne fëmijët tanë. Shqiptari lind me pushkë në dorë dhe vdes me pushkë në dorë...

Ukshin Loku foli gjatë. Folën edhe të tjerë dhe miratuan fjalët e tij të urta dhe të matura. At Bala e ndërroi fletën.

— Këtë punë ta mbyllim kështu. Ky Zogu ynë të qëllojë një shenjë tjetër, e pastaj të nis meshën, ju ruajtë zoti, se shkoj vonë.

Dhe kështu u bë.

Kur hynë të gjithë në kishë, çika ndenji përjashta. Deshi të njihej me ca djem që silleshin aty rrotull duke lodruar. Tani nuk i kishte frikë fare. Madje i dukej vetja mbi ta. Sidomos pas kësaj që ndodhi, ajo matej me më të madhin prej tyre. Vështroi për pak me vëmendje lojën që bënin ata.

— Ç'emër ka kjo lojë, fëmijë? — pyeti si me të madh.

— Dojkë.

— Dojkë? Heu! A po më lini ta provoj edhe unë?

Ai që kishte shkopin në dorë, i lëshoi vendin. Tërë puna ishte të lëvizje shkopin mbi një gropë që ishte hapur në tokë, aq shumë sa kundërshtari të mos kishte mundësi të fuste brenda cinglën, një copë druri me majë. Ishte lojë mjaft e shkathët e gazmore, që e rrëmbeu vajzën menjëherë. Humbi dy a tri herë e, për ndëshkim, iu desh të mbante kundërshtarin mbi shpinë, por s'ka gjë, kështu kalonte koha për bukuri. Qeshte. Qeshnin edhe të tjerët. Të gjithë fëmijët e shikonin me admirim dhe me një farë zilie. Dukej sikur thoshin: «Ky Zogu është çun për të qenë, i turpëroi edhe burrat me mustaqe deri te veshët!»

Po kjo që një zbatimje e shkurtër. Plaku e mori përdore dhe u kthye përsëri në Grykën e Shtojzovallëve, ku do të lozte vetëm me dy shokë: me gjyshin e me Baloshin.

GJYSHI E LË ZOGËN NË PUNËN E VET

Atë ditë kur gjyshi doli në oborr me Zogun e vërtetë përdore, vajzën e lëshuan këmbët dhe gati ra përdhe. Një lloj zilie, e mprehtë si teh shpate, ia këputi tërë damarët menjëherë. Zogu ishte rritur, ishte bërë pesë vjeç tashmë, po gjyshi nuk ia kish hedhur sytë kurrë. Plaka, kushedi sa herë desh t'ia fuste në pëqi, por ai e largonte me mospërfillje.

— Hiqe, mos më ndoht me të, plakë!

Dhe vështronte Zogën buzagaz. Kësaj i mbushej zemra tërë gëzim. Gjyshi ishte vetëm i saji! A ka më kënaqësi se kjo? Të jetë gjyshi yti, do të thotë, të jetë gjithë shtëpia nën pushtetin tënd! Dhe ashtu ishte, vërtet. Çfarë thoshte ajo, bëhej aty.

— Mos ia bëni fjalën dysh, dëgjoni? — e llastonte ai, po ama, vetëm për vetëm, gjyshi shpeshherë ia jep-te ndonjë shuplakë kur tregohej kokëfortë. S'ka gjë, dhembja e atyre shuplakave ikte shpejt e gjithnjë mbe-tej kënaqësia: ajo ishte gjithçka për plakun.

Po sot, ja, ai ka marrë Zogun përdore!

Ajo nuk bëri zë. Nxori bagëtinë nga vatha dhe i vuri përpara. Kur doli në shesh, u kthye e pritë gjyshin, si zakonisht pa sjellë kokën për të parë. Sa dhembje ndjeu në zemër, kur dëgjoi këto fjalë:

— Shko vetëm sot, biro, je rritur mjaft, e nuk ke nevojë më për shok.

Ajo ecte pas bagëtive, duke njomur çdo hap me lotët që i rridhnin çurkë. Gjyshi ia kishte thyer zemrën. E kishte braktisur befasisht, për të bërë shok atë... Zogun! Ah, po prit. Pse edhe ai ka emrin Zog? Emrin tim! Unë e kisha qëkuri. Po, po. Kam lindur para tij, prandaj më përket vetëm mua.

— Do t'u them që t'ia heqin. T'i vënë një emër çfarëdo, po jo timin. Ç'u bë emri im, qeleshe që ta vërë kush të dojë! — shfreu me zë të lartë.

Tërë ditën këtë pati në mendje. Qëndroi ulur nën hije dhe nuk u kujtua aspak për Baloshin që herë pas

here afrohej dhe ia shtrinte turirin në prehër, as për kërcimet e tij nëpër atë lëndinë malore të mbushur me lule shumëgjyreshe. Jo, asgjë nuk e tërhiqte.

Kur ra muzgu, vuri bagëtinë përpara dhe u drejtua për në konak. Qielli ishte i vrenjtur dhe ndihej ajo freski e lagësht që sjell gjithnjë ndryshimi i kohës. Po, diku në bjeshkë kishte filluar të binte shi.

Në ditët që erdhën më pas Nikë Vërria vazhdoi ta marrë për dore Zogun e të bredh me të nga i tekej.

— Mjaft, të pastë lokja, mos qaj! — i pat thënë gjyshja një natë. — Mendo se ti tashmë je rritur e ai është shumë më i vogël se ti. Me radhë, bija ime, me radhë bëhet çdo gjë.

— Bija ime! Unë jam djalë, ciko.¹⁾

Dhe kishin kaluar ca ditë të rënda për të: zhgënjimi u fut brenda saj si një gjarpër.

Ndiente një keqardhje kaq të thellë, sa shpesh kalonte në pikëllim. Dhe veç t'ia shihje në ato çaste fytyrën feminare. Ngashërimi ia mbushte zemrën me një turr të fortë, që e bënte të qante atje, duke endur shpateteve dhe lëndinave pas bagëtive. Kujtimet e bukura të bredhjeve të lira me gjyshin, morën fund përgjithmonë.

Po të mos kishte Baloshin shok, heu, do të çmendej! Nuk dinte ç'ishte çmendja, por kishte dëgjuar gjyshen të thoshte se fluturon mendja si zogu në ajër, kur kokës së njeriut i bien telashe të shumta... Baloshi vraponte para saj e befas kthehej e i hidhej në gjoks, duke nxjerrë ca klithje me zë të hollë, sikur të ishte femijë. Luante bishtin dhe e shihte në sy me vëmendje.

— Hë, de harroji ato tashmë e qesh! — sikur i thoshte kafsha.

Zoga i fliste:

— Ik, mos më mërzit, dëgjon!

Ai largohej duke rendur. Ndalej me turr. Ngrinte turirin nuhaste e pastaj futej në një shkurre. Prej aty kërcente jashtë një lepur veshgatë. Turrej pas tij duke kui-

1) Shprehje lokale për nënën.

sar. Dhe kur i afrohej, i hidhej në shpinë. Pastaj e merrte ndër dhëmbë dhe ia sillte Zogës. Ia vinte përpara te këmbët dhe e vështronte i topitur, duke dihatur.

— Hë, as kjo nuk të gëzon? E pra, për ty e bëra! — dukej sikur thoshte. Dhe bënte gjithfarë laradashash, gjithfarë kërcimesh, u hidhej deleve dhe dhive, merrte prapa ndonjë zog ose mëllenjë, me qëllim që të tërhiqte vëmendjen e vajzës. Një ditë kërkoi dicka te xhepi i saj. Futi njëren putër, po me atë vetëm nuk ia doli e atëherë i përdori të dyja. Dhe ia nxori llastikën.

Zoga e pa llastikën në dhëmbët e tij, e qeshi, për të parën herë pas kaq kohe. Tani e kuptoi që Baloshi bënte çdo gjë për t'i larguar mendimet e këqija. O, sa u mallëngjye ajo nga kjo mirësjellja e tij memece! E përqafoi. Ndenjën ashtu për një grimë. Qeni nuk bëri asnjë lëvizje, për t'u liruar nga ai shtrëngim. Madje mbylli sytë. Nisi të gërhiste, po shpejt i hapi sytë. I puliti për pak, pastaj e vështroi në një mënyrë gati njerëzore:

— Më fal, — sikur i tha, — gati më mori gjumi kështu papritur, po s'është faji im. Puna jote, më ka bërë të rri e të mendoj gjatë: Çfarë ka Zoga, ç'duhet të bëj për të.

Ajo i fliste e ai e dëgjonte në heshtje.

— Pasi të rehatojmë bagëtinë në kullotë, do t'i futemi kories për gjah.

Ai lehu tri herë i gëzuar dhe e ndihmoi vajzën për të vënë rregull në katërkëmbëshat me brirë e pa brirë.

Ditët kalonin ngadalë, po kalonin ama, e çdo ditë sikur vinte nga një cipëz sa cipëza e qepës mbi plagën e saj. Kështu që erdhi koha, e ndryshimi që e kishin detyruar të bënte i dukej Zogës tani krejt i natyrshëm. Madje çuditej pse ishte dëshpëruar aq shumë.

Tata Nikë ia ngulte sytë shpesh, sikur të donte ta shponte, për të parë brenda saj. Zoga tanimë tregohej e bindur.

— Dëgjo, nesër do të shkojmë të tre për të zënë trofta në lumë, — i tha një natë pasi hëngrën darkë.

— Po bagëtinë t'i ruajë Baloshi, plako?

— Njëra prej jush, grua. Ne do t'ju sjellim peshq, që ty t'i ka ënda shumë, si maces. — Qeshi me ato gogatë e tij të zgjatura.

Dhe të nesërmen, pa zbardhur mirë, u ngritën. Hëngrën nga një kafshatë bukë, e u djerrën poshtë për te lumi.

Gjyshi i mori për dorë, të dy. Po shpejt u kujtua për diçka që s'e kishte vënë re më parë: fëmijët kishin ngelur të huaj për njëri-tjetrin? Pse? Oh, po, ai u kishte hyrë në mes! Tani u bind që duhej ta ndreqte këtë gabim. E shikoi me bisht të syrit Zogën, ajo kishte lëshuar shtat si një selvi e mbjellë në tokë të mirë. Duke e parë kështu përsëriti¹ dukej si Kola i vogël, tamam sikur t'ia kishte prerë kokën. I theri në zemër ky përngjasim dhe u mundua ta largonte. «U bë njëmbëdhjetë vjeç kjo, hë? Po, po, njëmbëdhjetë.» Hodhi sytë nga ana tjetër. Zogu ecte në krah të tij, duke i dhënë dorës së lirë përpara, për sa hapa bënte dhe e mbante trupin me gjoks të dalë tamam si... Ndou. Ah, jo, jo, s'dua ta kujtoj atë. Shkoi për dhjamë qeni, i shkreti! Heu, pse po e mëshiron tash Nikë Vërria? Ti e pe të udhës të merrej gjaku ashtu mu në shtëpinë e hasmit, thua se ishte një borxh që jepej me të dy duart nga ai. Kishte ngutje, hë? Krenaria të shtyu. Krenaria, o Nikë! Në zemrën e tij u zgjidh një nyje, që përhapri nëpër damarët një mall të madh, një dhembje ngashëryese. Ishte penduar për atë që kishte bërë. I kishte hedhur në gojë të pushkës fëmijët, ashtu si hidhen guralecat në lumë. Po, nejse, ç't'i kujtonte tashmë...

Djali kishte një të ecur krenar, sikur donte të thoshte për çdo hap: unë jam djalë, Zog Vërria, unë jam djalë. Zog Vërria! Atij djali i kishte dhënë tani tërë vetveten, tërë dashurinë e plakut. Ai kishte marrë edhe hisen e Zogës. Ai mburrej me këtë djalë që po rritej i mbarë, në trup edhe në mendje. Nuk ishte nevoja të hapje gojën për t'i thënë diçka, se e merrte me mendje dhe hop kërcente për të bërë atë që donte plaku. E pra,

1) përsëritës

ishte ende piciruk: sapo kishte hyrë në të tetat. Bëri buzën në gaz i kënaqur. Po vrikthi i shkuan sytë te Zoga. As kjo nuk kishte qenë më e madhe e as kjo s'kishte qenë më pak e shkathët, më pak e mençur. Mos merr anën e djalit, o Nikë Vërria! Edhe kjo të ka nxjerrë faqebardhë atje, në oborr të kishës, para gjithë atyre burrave.

— Ju pastë gjyshi! — tha dhe i afroi të dy për trupi. Ata e shikuan dhe bënë buzën në gaz.

Kur shkuan në lumë për të mbledhur peshqit, plaku i shikonte nga bregu tërë kënaqësi. Oh, oh, oh! ç'ishin ata, dy peshq të mëdhenj! Po prit, ai piciruku, sikur i jep vetes më shumë, për të mos ia lënë asaj radhën. Zhyteshin e dilnin në sipërfaqe me ngut duke bërë garë me njëri-tjetrin se kush do të hidhte më shumë peshq në breg, te gjyshi.

Plaku u tha të rrinin në diell bri njëri-tjetrit, ndërsa vetë u largua me qëllim që të shihte se ç'do të bënin fëmijët.

Dëgjoi Zogën që i tha djalit:

— E paske mësuar notin mirë.

— Gjyshi më do shumë mua...

— Gjyshi është i mirë.

— Unë do të bëhem trim si ai.

— Edhe unë...

— Ti je çikë, nuk ke si bëhesh...

U bë heshtje. Djali u ngrit e vrapoi pas një fluturë.

U vërtit andej-këtej, po nuk mundi ta zinte. Zoga u hodh në këmbë dhe pa vonuar shumë e kapi atë krahë-shkruar, lehtë, tinëzisht, po me shumë shkathtësi.

— E sheh, Zog, ja kështu zihet. Merre!

— Nuk e dua.

— Pse? Nuk të pëlqen?

— Po ta zija vetë, do të më pëlqente.

Gjyshi u kthye. I kishte dëgjuar të gjitha dhe nuk mund ta fshihte një ndjenjë keqardhjeje për Zogën dhe një grimë inat për Zogun. Ishte e para herë, që dashuria e tij për të, i linte shteg inatit.

— Merre fluturën, ti kec bishtshkurtër!

Djali e vështroi i habitur, po nuk shtriu dorën ta merrte.

— Merre! — i thirri plaku, se nuk ishte mësuar t'i bëhej fjala dy.

— Nuk e dua! — ia priti djali, pa e prishur gjakun, ua ktheu shpinën të dyve e u hodh në lumë.

— Dil, merr vesh!

Plaku dridhej. Po të ishte më i madh, një kundërshtim i tillë do t'i kushtonte shtrenjt, po atij, ç't'i bënte?

Zogu doli. Plaku u turr nga ai, po Zoga kishte hyrë në mes.

— Fale, gjysh, të lutem!...

— Vishuni, fëmijë, — foli papritmas me të mirë plaku.

Zoga, edhe pse i kishte të mbathurat ende të njoma, u vesh pa fjalë.

U nisën për në shtëpi. Plaku nuk ia zuri dorën djalit, po Zogës, e cila në anën e djathtë mbante trastën të mbushur plot me peshq. Këtë e bëri nergut, duke menduar se djali do t'i lutej ose pa u lutur fare do t'ia fuste dorën në pëllëmbë. Oh, sa dëshirë kishte ta ndiente atë doçkë në pëllëmbën e tij të ashpër. Po, jo, jo, nipi ecte pa carë kokën për asgjë. Diku në thellësi të shpirtit të vet plaku ndiente njëfarë kënaqësie për këtë sjellje çapkëne, po logjika e tij e pjekur i thoshte ta afronte, të mos e ndihte me qëndrimin e vet e me sjelljet e veta zhvillimin e këtij kapadaillëku të tepruar.

— Merrja trastën me peshq Zogës, se u lodh, — tha me të butë dhe vërejti me zemër të fikur, çfarë do të bënte. Vocërraku u afrua e deshi t'ia hiqte nga krahu.

— Jo, jo, e mbaj vetë, ti je i vogël, — kundërshtoi e motra.

Atij i vetëtinë sytë nga zemërimi.

— S'ta mbush syrin ty? Nema!

Vajza e pa se ishte e kotë t'ia mbushte mendjen.

Eci në krah të gjyshit. Ky e shihte, se trasta ish e rëndë për trupin e tij, po e linte me qëllim, që ai të thoshte:

— Gjysh, u lodha!

Hëm! Kjo nuk ndodhi as kur filluan të përpyjetën e Grykës së Shtojzovalleve, që ishte e mundimshme. Njëherë desh u rrëzua. Atë çast u duk se do të thyhej; dukej që ishte lodhur, ishte bërë qull në djersë dhe di-haste. Nikë Vërria e pa me vëmendje, por vogëlushi tha:

— Nuk jam lodhur, gjysh!

Oh, ç'koskë e fortë ish ky! I hipi një dëshirë ta fuste ndër krahë, ta përqafonte me tërë afshin e dashurisë që kishte për të. Zoga e shikonte buzagaz, sikur donte t'i thoshte: «Edhe kështu si je të dua, vëlla...»

— Ma jep dorën! — e urdhëroi plaku disi me të egër.

Ah, më në fund e ndjeu dorën e tij në pëllëmbë; u kënaq nga ajo ngrohtësi, nga djersa e vakët.

— Dëgjo, Zog, kjo është motra jote, e di?

— E di, gjysh.

— Ta duash, dëgjon!

— E dua.

— Të mos zihesh me të, merr vesh!

— Djemtë nuk zihen me çika, ti vetë ke thënë.

M. Keda Plaku e kapërdiu edhe këtë. Ndoshta e kishte nisur keq bisedën. Duhej të kishte durim dhe të zgjidhte fjalët që shkonin më shumë. Ja, kjo vështirësi i dilte për të parën herë. Kishte rritur katër djem, por kurrë nuk ishte gjendur ngushtë kështu me ta. Ishte plakur aq shumë, sa nuk i punonte mendja si dikur? Jo, jo, nuk i kishte dashur kaq, nuk ishte marrë kaq shumë me ta. Madje pak, fare pak. Ata i kishte rritur Bjeshka, nëna e tyre. Kur i humbi, atëherë ua diti shumë vlerën, po ç'e do, ata nuk ktheheshin më.

— Do të dalim për gjah në Kunorë... Atje te ajo maja me borë, e sheh?

— E shoh. Kur gjysh?

— Kur thua ti?

— Nesër.

— Do të vish edhe ti, Zogë?

— Unë kam bagëtinë, nuk mund t'i lë vetëm, gjysh!

— Vemi ne të dy, gjysh? — I nguli sytë pyetës çuni.

— Jo, unë mendoj të ngjitemi unë e Zoga atje.

— Po unë?

— Ti do të kullosësh bagëtinë bashkë me Baloshin.

«Tani do të më lutet ta marr. Ia gjeta pikën», mendoj plakun. Po ai nuk bëri zë. Eci i heshtur, i kërrusur, me sy përtokë. Kushedi ç'mendonte piciruku. Po tani, meqë e kishte thënë fjalën, duhej ta mbante, se ndryshe një tërheqje sado e vogël do ta rrokulliste plakun nën rrotat e trilleve të tij.

Dhe të nesërmen u bë ashtu si tha. Zoga u kënaq shumë. Shtiu tri herë me pushkë, po e shihte se gjyshi s'e kishte mendjen aty. Ajo u kujtua që plakut i vinte keq që ishte ndarë nga i nipi.

Në mbrëmje, kur u mblodhën të gjithë, tha i prerë: «Të mësojë bujqësinë... më mirë sa është i vogël.»

Dhe kështu u nda, i bindur se shoqëria me të do ta prishte atë djalë.

Ditën e parë, Nikë Vërria, e kaloi nëpër shtëpi duke bubërruar diçka. Po tërë atë kohë e kishte mendjen te Zogu. Në drekë, kur Bjeshka vajti për t'u çuar bukën në arë Shpendit e të birit, gati shkoi edhe ai. Pasdreke e mori malli shumë. Kur u kthye nga puna vocërraku, për pak desh e mori ndër krahë, po e mbajti veten.

— He, u lodhe, or çun?

Zogu e shikoi sikur desh t'i thoshte: «Edhe po më pyet!»

— Ti e di gjysh sa të lodh shata — tha i qetë. Mba-je veten bre burrë! Pse ti më i madh ishe kur i kërrusur në arë, gërryeje dheun me tehun e shatës? Sa i kishe nisur të shtatë vjetët. Vrikthi iu kujtua qyteti i Shkodrës. Atje kishte parë djem të mëdhenj me një qese krahaqafë. Kishte marrë vesh se shkonin në shkollë. Sa zili i kishte pasur! Shkollë. Dituri. Këtu vetëm prifti dinte shkrim e këndim, të tjerët punonin në bujqësi dhe vriteshin për mustaqet e Çelos. Sikur të kishte mundësi t'i çonte në shkollë të dy, ose së paku Zogun? Nikë Vërria nuk ishte i një mendjeje me ata që thoshin se malësorit s'i duhej gjë shkolla. Ai nisej gjithnjë nga mendimi që

e kishte drejtuar në jetë: çdo gjë është mirë ta dish, madje shumë mirë.

Një ditë nuk mundi të rrinte në shtëpi. Zbriti në fshat. Tërë ditën u tarakat¹⁾ atje, prej njërit te tjetri, duke bërë muhabetë të kota, vetëm të zhyste atë ditë në humnerën e haresës.

— Asnjërin nga nipat s'e paska marrë me vete, Nikë-a? — tha një malësor. Ndoshta e tha pa qëllim, po atij i dogji. U mundua ta kapërcente me një përgjigje të zakonshme.

Po ta dinte se ndeshte at Balën atë ditë, nuk do të kishte zbritur poshtë në fshat.

At Bala e kishte kishën e qelën shumë larg katundit, të fshehur mes blerimeve, në Kodrën e Zogjve. Në pranverë e në verë, merrte tërë flladin e lumit që murmuronte atje poshtë përmes zallishtes e shkëmbinjve. Ishte një vend, që natyra e kishte bërë për të treguar bollëkun e gjelbërimit dhe të lulëzimit të vet.

Kur e pa priftin, Nikë Vërria mendoi: «Hë, qenka ulur për të lidhur, ose për të zgjidhur ndonjë nyje me bajraktarin e Ngardharët». Puna e ngatërresave dhe e kurtheve, ishte puna më e përzemërt e at Balës. Po, ama, këto dinte t'i fshihte me mjeshtëri të madhe.

«Çdo gjë që bëj, e bëj për hatër të zotit. Unë nuk jam i denjë për mëshirën e atij të lumit, që gjykon me drejtësi të shenjtë të gjitha punët e mira.»

Gjithnjë në fytyrë kishte atë maskë buzëqeshjeje të lehtë mirësie e shpirtgjërësie priftërore, që i bënte disa plaka të thoshnin: «Ka pasur fat të madh krahina jonë me këtë shenjt.»

Prifti e përshëndeti Nikën me një urim fetar dhe i shtriu dorën. Zakonisht dorën e tij të shtrirë, shumë malësorë uleshin e ia puthnin me respekt, po plaku nuk ishte prej atyre. Prandaj ia mori dhe ia tundi.

— Si jeni ju, andej në atë grykë? — pyeti at Bala me mirësjellje.

— Mirë, mirë!

1) bredhje pa asnjë qëllim.

Dhe ecën krah për krah nëpër rrugën e fshatit. At Bala e solli fjalën me marifet të rrëfimi që kishte ngelur pa bërë, po si e pa që Nikë Vërria vrenjti vetullat, i tha:

— Mirë, mirë, rri si je... Nuk të prek më në këtë pikë. Apo jo, jo, gjithnjë do të them, o Nikë, se është detyra ime të mbledh grigjën në vathën e Krishtit... Është mëkat i rëndë ky, që nuk e mbajnë dot supet e tua prej plaku. Ke një këmbë nën tokë e një këmbë mbi tokë, mos harro! Është për lehtësimin e shpirtit tënd, t'ia hapësh zemrën zotit, ashtu si ua ka hapur ai i lumi njerëzve...

— Ka kohë, at, nuk kam ndërmend të shkoj tash shpejt atje poshtë. Kur të shkoj do t'ia them të gjitha, mos u bëj merak, madje do t'i them se si ti je përpjekur të shohësh zemrën time para tij...

— Ti po tallesh, o mëkatar!

Nikë Vërria u ndal.

— O at, unë kishën e di, kur të më mbushet mendja vij vetë atje. Lamtumirë!

Po prifti nuk iu nda. E ndali.

— Mirë, unë të dola borxhi, paç veten në qafë... Po kisha mendim me të ardhë në shtëpi për diçka tjetër, ore Nikë.

— Heu, po pse? Mos deshe të më padisësh te plaka? — Dhe qeshi.

— S'e kam fjalën aty. Prifti iu afrua, thua se po i hapte zemrën dhe po i rrëfente një të fshehtë. — Mua më ka mërëzitur një punë. Mora vesh, se brenda pak ditëve Italia do të pushtojë Shqipërinë. Prit, mos kërce kështu! Më dëgjo! Puna është se ç'duhet të bëjmë, hë? Duhet t'i presim mirë, se fundja, italianët janë vëllezërit tanë në fe...

— Ai që vjen të më zaptojë vendin, nuk është vëlla, at Bala, po hasëm. — shpërtheu Nika.

Ai ishte bërë pikë e vrer nga ky lajm i papritur. Vështronte priftin ndër sy mendueshëm.

— Ti the se deshe të më vish në shtëpi? Po, për çfarë? Që t'i pres mirë italianët, a? Apo me më marrë mendimin, se mos unë kam shestuar të bëj qëndresë me

ndonjë grusht malësorësh? Nëse do ta dish atë që kërkon, ja ku e ke: unë nuk do t'u them kurrë italianëve «mi-rëseardhët!», por «**thjeni qafën!**» Ndoshta nuk do të jem i zoti t'ua them këto dy fjalë me grykën e pushkës, por gjithmonë do t'i kem në zemër.

— Kurrë nuk mund të mbyllë bisedë kush me ty. Flet thua se rrokullis shkrepa nga Maja e Hekurave, qofsh bekuar!

Po Nikë Vërria nuk i dëgjoji këto fjalë. U largua. Kishte marrë me vete një ngarkesë të rëndë, që mezi e mbartte. Atdheu po binte në duart e të huajit e atë e kishte zënë kjo kohë e keqe: plak, me një djalë të shtëpia e me dy fëmijë.

Tërë atë mbrëmje mbeti i mbyllur në vetvete. Ata të shtëpisë e shikonin në heshtje, të shqetësuar. Ç'i kishte ndodhur? Kjo pyetje ndenji e strukur brenda tyre, pa qenë e zonja të dilte.

Tashmë nuk e kishte mendjen te Zogu. Kjo tokë ishte vaditur me gjakun e malësorëve. Edhe ai vetë, fare i ri, asokohe kishte luftuar kundër hordhive të Turgut Pashës. Dhe i kishin shpartalluar atje, në Qafë të Selcës. Turqit kishin ikur si lepujt. Më vonë u orvatën fqinjët, malazetët, të bënin atë që nuk mundi ta bënte Turgut Pasha, po mbetën si miu në grackë. Trimi Mehmet Shpendi, diti të shestonte bukur sulmin kundër Mark Milanit. Po tani vallë kush do të dalë të mbledhë malësorët? Askush. E kishte zënë kjo kohë të rënduar nga pleqëria, se ndoshta do ta bënte ai vetë një përpjekje të tillë. Ai e dinte se bajraktari jo vetëm s'ishte i zoti për këtë punë, por edhe sikur të ishte s'ia vinte pushkën Italisë, kurrë.

Të nesërmen ia tha të birit këtë lajm. Shpendit iu zbe fytyra, thua se dikush e kishte kapur për fyti.

— Mos, bre tatë!

— Ulu në qytet nesër, biro, e merre vesh mirë punën. A do të bëhet ndonjë qëndresë e ku?

— Ku?

— Ku, ku. Edhe ne i kemi borxh diçka këtij vendi, o Shpend Vërria.

DJALI KRYEKERCYER

Zoga nuk kishte marrë vesh asgjë lidhur me shqetësimin e fortë të gjyshit. E shihte ashtu dhe i vinte keq, edhe pse nuk e dinte shkaku. Po, me sa shihte, edhe Zogut ia këpuste shpirtin pamja e tij e zyrtë, fytyra e tij që hiqej çdo ditë, thua se e thithte diçka nga brenda.

Pikërisht ky ndryshim i papritur i gjyshit i afroi të dy fëmijët.

— Ndoshta ka dergjën, — tha djali.

— Jo, jo, Zog me dikë duhet të jetë zënë, se e njoh unë. I duket zemërimi ndër sy, s'e sheh ti?

— Mundet. Sikur ta dija kush është ai që ia ka prishur gjakun gjyshit, do ta haja të gjallë.

— Edhe unë.

Kur nuk kishte punë në arë, edhe Zogu shkonte me bagëtinë. Atij i kishte bërë i ati, Shpendi, një fyell e me të në gojë ecte pas Zogës. Zogu kishte mësuar ta bënte të këndonte edhe gjethen.

Luanin të dy jo si vëlla e motër, po si shokë, që në një kohë, diku, kushedi në çfarë rrethanash ishin njohur. Ende nuk ishin bërë një ata. Zoga ishte e madhe tashmë, prandaj bënte çmos që ta zhdukte largësinë, po i vëllai, me atë krenarinë e mashkullit, mënjanohej gjithnjë.

Një ditë Baloshi zuri një lepur dhe ia solli Zogës. Djalit nuk i erdhi mirë, prandaj i ra me shkelm. Qeni nxori ca hungërima të thekshme dhe iku. Vajza u inatos.

— Pse i re?

— Desha.

— A, deshe, ë? — i dha një shuplakë. Epo mjaft, nuk durohej ajo epërsi fodulle e tij.

Djali iu hodh në fyt si ketër. Nisi një përlëshje e gjatë, tërë laradashe. I binin njëri-tjetrit sa mundnin. Baloshi e shikoi për pak, pastaj duket e kuptoi se tërë ajo po bëhej për shkak të tij dhe u hodh në shesh të grindjes. Ia hoqi Zogut këpucët, pastaj i tërhoqi me dhëmbë njërën këmbë të potureve. Kaloi te tjetra, e kështu e la djalin vetëm me tpana¹). Kur e pa se ai nuk i ndahej Zogës, atëherë, desh t'ia hiqte edhe ato, po Zogu këtë nuk mund ta duronte. Kishte turp të dilte ashtu cupllak²). U ngrit. Dihaste, thua se nuk i mjaftonte ajri që e rrethonte. Po ama, shikimi i tij ishte shumë i egër. Ajo iu afrua me këpucë në dorë.

— Mbathi!

— I marr vetë, lëri!

Aj u vesh në heshtje. Qeni u kishte ngulur sytë fëmijëve dhe herë shikonte njërin, herë tjetrin. Dukej sikur i vinte keq që nuk kishte gojë.

— Bëra gabim që u zura me ty, — tha befaz Zogu si me vete.

— Edhe unë bëra gabim që... — «të rashë» deshi të thoshte ajo, po u ndal. Ndoshta këto dy fjalë do ta ndiznin përsëri të vëllanë, prandaj i kapërdiu.

U afruan te lepuri të dy. Djali u ul dhe e vështroi me vëmendje të madhe. Ishte i madh. Dukeshin dhëmbët e Baloshit, që kishin hapur plagë në vithe e në qafë. Hodhi sytë nga qeni dhe i buzëqeshi. Kafsha iu afrua. Ai i lëmoi kokën dhe qafën.

— Shiko si ta vuri këmbën mbi gju, — tha Zoga, me qëllim që ta zbaviste djalin.

— Ky është qen i mirë, Zogë.

— Është besnik, tamam si një njeri i mirë.

Që atë ditë Baloshi u bë hallka që lidhte dy fëmijët në lodrat e tyre. Qeni ishte kudo me ta. Meqenëse çdo ditë ishin bashkë ata ndjenë në vetvete afshin e lidhjes

1) Të mbathura të gjata me lidhëse në këmbë

2) Lakuriq

së gjakut. Dhe tani nisën ta thërrisnin njëri-tjetrin:

— Vëlla!

— Motër!

Kështu lidhja e padukshme u bë e gjallë, shihej, dëgjohej e prekej, tamam si të ishte diçka me frymë. Dhe kjo u kishte sjellë kënaqësi të dyve. Por prapë në mes tyre ngrihej herë pas here pengesa e krenarisë mashkullore.

— Ti s'di ta bësh, Zogë...

Ose:

— Ti je femër, e bëj unë!

Ose:

— Ti rri ruaj bagëtinë, unë jam për gjah. Ec Balosh!

Një ditë qëlluan shenjën me llastikë. Zogu u bë i kuq si piperkë, kur e motra e rrëzoi me gurin e parë, ndërsa ai harxhoi të gjithë gurët që kishte në xhepa. Një ditë tjetër ajo vrau dy mëllenja, që nga larg. Zoga hidhej prej një lartësie shumë të madhe poshtë. Kapej në trupin e lisave e ngjitej nëpër degë si të ishte ketër. Qëllonte shenjën edhe me dorë shumë mirë.

Një herë i kërceu mushkës pup në shpinë. Kafsha u tremb dhe u lëshua me një trok të çmendur. Zogut i hyri frika. Baloshi vrapoi pas mushkës duke lehur, sikur deshi t'i thoshte: «Ndal moj kokëkrisur, se po e rrëzon e pastaj do të dalë punë me dhëmbët e mi.»

Vajza e bërë një me mushkën ishte kapur fort pas jeleve e këmbët i kishte puqur pas barkut. Mushka kushedi sa do të vraponte, se ajo është mushkë, e kur i teket do ta bëjë të vetën, po të mos dorëzohej nga zëri i Zogës:

— Eeej, zë vend, mjaft! — dhe i lëmoi qafën.

Kafsha curati¹⁾ veshët kur dëgjoji ato fjalë, e pasi bëri edhe pak hapa u ndal. Çika kërceu në tokë thua se kishte bërë një shëtitje të këndshme.

1) Thuhet për kafshët kur ngrenë veshët për të dëgjuar zhurmat.

Zogu iu afrua dhe e shikoi tërë admirim. A, po, kjo nuk ishte çikë si gjithë të tjerat. A nuk e kishte emrin si të tijin, Zog? Pra, mund të mos jetë çikë, por e kanë veshur ashtu për të mos u dukur djalë si ai. Po, pse të mos dukej djalë, hë? Mbase për... Jo, jo, nuk i gjente fillin këtij lëmshi që i sillej nëpër sytë e mendjes së tij.

— Zog!

Ajo ktheu kokën dhe buzëqeshi.

— Pse të thërresin Zog edhe ty?

— Para se të lindeshe ti, kështu më thërresnin.

— Po, tani pse nuk të thërresin?

— Një Zog duhej, ja, një Zog e kemi.

— Ti duhej ta mbaje emrin e jo të ma jepje mua.

Zoga e përqafoi të vëllanë.

— Unë nuk mund ta mbaja, sepse emri ishte yti; unë jam çikë dhe nuk ankohe...

Ajo qeshi dhe Zogu qeshi më shumë për t'i bërë shoqëri, se sa i erdhi për të qeshur. Baloshi kur i pa ashtu, lehu dy-tri herë e pastaj vrapoi rreth tyre, duke dredhur bishtin, dhe duke bërë ca përdredhime gazmore.

VDEKJA E NIKË VËRRISË

Një natë, kur u kthyen me bagëtinë në shtëpi, fëmijët u habitën kur gjetën brenda gjithë ata miq. Zogu hyri, i përshëndeti dhe u uroj mirëseardhjen me një zë pak të trashur dhe me një të folur të shtruar, me ca theksime të rënda tamam burrërore. U dha dorën me radhë.

— Njatjeta, Zog Vërria, mirë se të gjetëm!

Dhe tokën me të me tërë seriozitetin e atij takimi, pa bërë as shenjën më të vogël të shakasë e të përqeshjes.

Pasi u përshëndet me miqtë, djali deshi të ulej aty, diku afër tatës Nikë, por, oh, sa iu prish qejfi kur plaku i tha:

— Shko matanë, Zog!

I ati, Shpendi, e mori përdore për ta nxjerrë jashtë, po ai u shkëput nga dora e tij i zemëruar. «Pse, foshnjë jam unë, që të merrem për dore!» Doli prej dhomës së miqve i vrarë në zemër.

Zoga nuk hyri brenda. Ajo gjeti një skutuliq bri derës, e përmes një plase të vogël shihte një pjesë të burrave që ishin ulur radhazi, sheshit. Edhe gjyshin e shihte, po të atin jo. Vetëm i dëgjoi zërin njëherë kur tha:

— Do të vij edhe unë, burra.

Po tata Nikë e shikoi përmes vetullave kaleshe, shtrembër, sikur nuk i erdhën aspak të mira ato fjalë.

— Dikush do të rrijë me gratë e me fëmijët...

Babai i Zogës nuk foli më.

Çika nuk mori vesh gjë nga të gjitha ato fjalë që dëgjoi. Ndoshta se ata kishin filluar kuvendin prej koha, apo se kjo nuk dinte t'i lidhte fjalët një për një, por diçka nuhati, tërë shqetësimi i malësorëve ishte që të dilnin sa më shumë te Theqafja e Djallit, për të pritur dikë.

Befas erdhi prifti, at Bala, dhe hyri brenda si me ngut. I bekoi të gjithë me një kryq që bëri në ajër dhe murmuroi ca fjalë lutjeje. Të gjithë burrat ishin çuar në këmbë. I zoti i shtëpisë i doli para dhe i dha dorën.

At Balën e ulën në të vetmen karrige që tata Nikë e kishte bërë vetë. Ai u koll një herë, për të qeruar zërin, pastaj tha:

— Nuk po e shoh këtu bajraktarin!

— Kjo punë s'bëhet me bajraktarin, at, — ia priti Nikë Vërria. — Se deshëm ta bëjmë pa të, u mblodhëm këtu, te unë.

— Bajraktari e ka ulur bajrakun prej kohësh, o at Bala, — tha Ukshin Loku.

U bë një heshtje e rëndë.

— Mirë, mirë, ju ruajtë Krishti, mirë, — nisi prifti, duke u treguar i dashur e gojëmbël, si gjithnjë. — Thashë unë: më keni tuajin. Ndoshta me pushkë jo, por me kryq do t'ju prij e do t'ju bekoj.

Pas pak, ai tregoi hollësisht se italianët, mbasi ki-

shin pushtuar qytetin e Shkodrës dhe kishin vënë pak rregull atje, donin të ngjiteshin në male.

— Ne sigurisht do të vdesim, se fundi peshku i madh e ha të voglin, por më për të duhet të bëjmë diçka — tha ai, duke i vështruar të gjithë.

Pas këtyre fjalëve, u bë një heshtje, që Zogës iu duk e gjatë. Burrat thithnin duhan ndër kamisha, me kokët e ulura, thua se një mendim i madh, i rëndë, i shtypte të gjithë.

E mori fjalën Nika.

— Mos harro, o at, se një grusht vermoshasish shpartalluan ushtrinë e Vuçi Pashës prej dymbëdhjetë mijë turkoshakësh.

— Kohëra të tjera ato, o Nikë... — U mundua të bënte bisht, pastaj shtoi: — Mirë, ne po shkojmë kundër tyre për të fituar, meqë doni kështu. Dhëntë zoti, që ne t'i mundim...

Ukshin Loku foli edhe njëherë:

— Do t'i mundim, at, se ata vijnë të na shkelin e të na marrin nderin nëpër këmbë. Kush është shqiptar me gjak e me zemër nuk duhet të kthehet i gjallë, pa i kthyer mbrapsht ata qena.

Pas këtyre fjalëve at Bala nuk u dëgjua më. Folën malësorët. Zogës iu bë zemra mal; të gjithë ishin të një mendjeje me tatën Nikë: të fitonin mbi armikun. Zoga kishte dëgjuar babanë, Shpendin, të fliste për Italinë, po prapë nuk kishte një përfytyrim të saktë. Herë-herë i dukej një përbindësh me shumë duar, të mëdha, gara-vaçe, me kthetra si të bishave, të mprehta, kishte shumë krerë, shumë gojë prej nga nxirrte zjarr, tym, vdekje. Nganjëherë i përfytyrohej si një mizëri njerëzore, e zezë, me pupla mbi ca qeleshe hekuri, (si ua kishte treguar babai këtë), që lëvrinin si milingonat kudo e brenin me gojë e tyre çdo gjë edhe tokën, edhe njerëzit. Ishin shumë të uritur italianët!

Në dhomë përsëri filluan të bënin zhurmë. Burrat ishin çuar në këmbë e deshën të niseshin, po at Bala i ndali.

— Ku veni? Sonte nuk vjen kush, more vëllezër

në fe të Krishtit. Unë e kam marrë vesh mirë, se nesër pasdreke ia behin. Sonte kanë fjetur atje poshtë, në Zymaj. Nesër nisen ngadalë-ngadalë.

— Ne s'kemi ç'zgjasim, o at Bala, — foli Nikë Vërria. — Madje vonë e kemi lënë këtë punë. Ti thua janë ndalur në Zymaj, po sikur ta këtë menduar më mirë të vijnë natën këtu, se nata e josh armikun shumë, burra... Po fundja, ne duhet t'i presim ata e jo ata ne.

Pas këtyre fjalëve dolën një nga një në oborr. Edhe Zoga i ndoqi. Aty pa se të gjithë kishin pushkët në krahë.

— Këtu të ndahemi. Si thamë, secili të vejë e të çojë në këmbë burrat e lagjes së tij. Posa të dalë këna, të mblidhemi në Theqafje të Djallit. Unë me Ukshinin ju presim atje, — përfundoi Nikë Vërria.

Nikë Vërria, Ukshin Loku dhe at Bala, diçka biseduan me zë të ulët, që Zoga nuk e mori vesh. Atë çast asaj i lindi një mendim që e bëri të lëvizte e t'i afrohej gjyshit.

— Tata Nikë, dua të vij edhe unë me ju, — iu lut ajo nën zë duke dashur të mos e dëgjonin ata dy të tjerët.

Plaku e vështroi me dashuri, pastaj i lëmoi flokët e i foli me të butë:

— Të pastë gjyshi ty! Ne nuk po shkojmë për të qëlluar shenjën, bijë, por për t'u përleshur me armikun, që ka pushkë më shumë se ne, e madje ka edhe topa e ca korba hekuri që fluturojnë e lëshojnë hekur e zjarr prej qielli. Ti je trimëreshë, bija ime, e di, nuk i ke frikë këto, por unë dua që ti të rrosh, bijë, të rritesh e kur të rritesh të mos harrosh, se gjyshi yt nuk e ka ulur kurrë kokën para armikut...

Zëri i Nikë Vërrisë u drodh. At Bala që e pa Zogën ashtu të ngulur në terr iu afrua e tërë mirësjellje i tha:

— Shko fli, moj çikë e mirë. Engjëjt nuk rrinë kaq vonë. Ata flenë bri fëmijëve, për t'ua bërë gjumin të bukur, të ëmbël e të lehtë. Ata zgjohen herët, për t'i zgjuar fëmijët herët. Shën Mëria, gjithmonë paçim mëshirën e dashurinë e saj, ka thënë: fëmijët e mirë janë engjëjt e mi... Edhe ti je një engjëll, Zogë. Ik fli, tani!

Heh
Vajzës iu duk i mirë prifti, i dashur, gojëmbël, i afërt, që ta hiqte të keqen me qerpik të syrit.

Babai ishte duke ngrënë, kur u kthye brenda. Zogun e kishte zënë gjumi në një skutuliç, buzë vatrës. Nëna i vuri diçka përpara.

— Ha e fli!

Dhe Zoga hëngri e fjeti. Gjumi e mori dhe e shpuri në një vend të largët ku qielli ishte tërë dritë të kuqe, yjet vareshin deri poshtë mbi kokët e njerëzve. Kishte shumë lule. Zoga, në vend që të ecte në tokë, fluturonte përmes atyre yjeve. Ishte shumë i këndshëm ky fluturim. Aaa! Toka s'dukej gjëkundi. Edhe ajo ishte kthyer në një qiell të gjelbërt. Dhe vajza hovte lart e poshtë tërë kënaqësi. Po çuditëj si e bënte këtë. Befas dikush tha: «Fare kollaj, çikë e mirë. Pse kot të thërrisnin Zog? Ti ke pasur krahët, po gjyshja t'i ka fshehur me rrobat... Ja, tani i ke të lirë, fluturo nga të duash.» Oh, sa kënaqësi qenka të jesh shpend! Nuk ngjitesh nëpër ato shtigje të pjerrët e tërë dredha, po fluturon prej majës në majë.

Kujt ia merrte mendja se nuk do të zgjohej si gjithnjë nga kënga e këndesit, por nga vaji i gjyshes dhe i nënës?

Porsa kishte nisur të agonte. Nëpër dritaret e vogla e nga frëngjitë hynte në dhomë një dritë e mugët, diçi e ftohtë. Zoga u çua nga shtrojet e trembur.

Në oborr, mbi një vig, ishte shtrirë tata Nikë. Dukej sikur flinte: bënte një gjumë të qetë, thua se kishte pritur prej kohe të shtrihej aty. Zoga mendoi njëherë se nëna e gjyshja nuk bënin mirë që ia prishnin atë pushim të këndshëm me ato thirrjet e tyre të mbytura. Por kur iu afrua dhe e preku plakun ndieu një trubullirë, një marramendje e në fund një dëshpërim të thellë. Ai nuk do të ngrihej më, nuk do të fliste më me të, nuk do të donte më Zogën as Zogun, do të largohej përgjithmonë.

Dhe Zoga qau. Zogu duke parë të motrën filloi të ngashërehej.

Vetëm Shpendi nuk qante. Rrinte si i ngrirë. Nuk

fliste me asnjeri. Ukshin Loku merrej me punët e varri-
mit. Aty ishin edhe burra të tjerë. Ata nuk i hiqnin
pushkët nga krahu. Vërenin kokulur Nikë Vërrinë e
herë pas here i thoshin diçka njeri tjetrit. Në fytyrat
e të gjithëve dukej qartë pikëllimi.

Dielli u ngrit mbi Grykën e Shtojzovalleve. Por sot
rrezet e tij nuk do ta ngrohnin më tatën Nikë. Zogës
iu duk se dhe jeta e saj u lidh nyje nga kjo dhembje
e fortë. Pa tatën Nikë nuk kishte si të ishte ditë sot!
Befas i tërhoqën vëmendjen ca fjalë.

— Nuk vjen, jo. Më tha: «E la veten keq Nikë Vë-
rria, pa u rrëfyer para zotit, kështu që vdiq i prishur
me të e unë nuk kam forcë t'i pajtoj tashmë.»

Pra, prifti nuk do të vinte për t'i bërë shërbesën
fetare. Nikë Vërria do të hynte në dhe si një i pafe.

Lajmi i vdekjes ishte përhapur në tërë bajrakët e
malësisë. Të nesërmen që në mëngjes ia behën grupe-
grupe miqtë e farefisi. Zoga u çudit dhe u lebetit nga
ajo që pa. Burrat lëshonin gjëmën¹⁾ me zëra të çjerrë,
porsa dukeshin mbi stom të Logut, ku ishte vendosur
kufoma e plakut. Ata rrihnin gjokset dhe gërvishnin fy-
tyrat me thonj duke thirrur me radhë:

— Ooo! I mjeri unë për ty, moreee Nikë Vërria!
Dhe i binin sipër një nga një.

Djali nuk e kuptonte këtë rit pagan që e ruanin ma-
let tona si një hallkë lidhjeje me lashtësinë e hershme
ilire. Kur i pa të gjitha këto, mendoi me keqardhje të
madhe se atë që e kishte pasur gjysh, nuk e kishte da-
shur aq sa e donin këta njerëz që erdhën këtu kushedi
prej nga.

Pasdreke e varrosën plakun.

Miqtë e farefisi i ngushëlluan edhe njëherë. Pataj
shkuan nga kishin ardhur. Shtëpia mbeti e zbrazët dhe
e zymtë. Dukej sikur një tra, ai më i forti, ishte thyer
dhe çatia ishte kërrusur, e mezi mbahej më këmbë nga
pesha e rëndë. Të dy fëmijët filluan të qanin. Gjyshi i
kish lënë të shkretë, të vetmuar.

1) Kuje e thekshme rituale.

— Mos qani, dëgjoni? Mos qani! — foli gjyshja me një të folur të ashpër, qortuese. — Plaku vdiq nga pushka, si i pat hije. Ndoshta më mirë që vdiq shpejt e nuk do të shohë të këqijat që do të shohim ne... Pra, mbli-dheni mendjen se nuk kemi vdekur të gjithë bashkë me të.

Pas fjalëve të plakës, ra një heshtje e thellë. Të pestë ranë e fjetën, pa i thënë as natën e mirë njëri-tjetrit.

Në mëngjes, fëmijët dëgjuan përsëri tatën Shpend që i tha gjyshes:

— Loke, dyshimi më është lidhur nyje në gjoks e po ma merr shpirtin...

— Dyshimi? Çfarë dyshimi, biro?

— Tatën e ka vrarë dikush nga prapa...

— Janë fjalë, Shpend, fjalë që lëshohen për ngatërresë nga ngatërrestarët që duan ta shohin konakun tonë varr. Nikë Vërria ra si burrat në luftë kundër italianëve, biro, e hiqe mendjen nga dokrrat.

— Plagët ia pashë, loke, ishin...

— Lëre këtë muhabet, dëgjon? Mos u fut ndër ato shtigje se nuk do të dalësh shëndoshë. E po të vranë ty, na kanë vrarë të gjithëve, pasha qiell e dhe.

Shpendi nuk bëri zë. Doli nga shtëpia dhe u ngjiti përpjetë nga ara.

Fëmijët vunë bagëtinë përpara. Baloshi, thua se e dinte ç'kishte ndodhur, ecte kokulur, ngadalë, me bish-tin që i varej si i këputur. Natyra përreth dukej e trishtuar, thua se e kishte braktisur edhe atë njomësia dhe mbje të heshtur, rrotulloheshin në ajër të shtyra nga një fjollë e re që frynte shpateve e luginave turre-turre, pastaj duke u luhatur binin në tokë një pas një. Qelli ishte ngarkuar me re e Zogës iu duk si balli i lartë i gjy-ndimet. Koha ishte freskuar mjaft. Ky ishte një paralaj-mërim i zakonshëm i dimrit që vinte në ato male më shpejt se ç'pritet.

— Sot bagëtinë po e zbresim te lumi, ë?

— Është larg, Zog, — ia priti e motra. — Dua të jem afër konakut...

— Pata dëshirë të shihja atë vendin ku kemi peshkuar me tatën, motër.

— Do të vemi njëherë tjetër.

— Kur? Dimri do të na e mbyllë rrugën.

— Vjen pranvera prapë, vëlla.

Ata po ecnin ngjitur. Zoga ia shtiu dorën nën sqetull dhe e tërhoqi nga vetja. E rroku, ashtu si e rrokte tata Nikë.

PARTIZANËT

Italianët u dukën në fshatin Dredhëzaj, po nuk u ngjitën lart në grykë. Edhe nga krahina u larguan, mbase ngritën dy posta të karabinierisë. Aty mbetën edhe disa civila të veshur me qilota, me gozhupa e me ca këpucë të mëdha me gozhdë dhëmbaçe. Ata iu qepën shpatëve dhe majave, duke kërkuar diçka me kazma e lopata e me disa vegla të papara ndër ato anë. Kishin me vete edhe roje me pushkë. Ukshin Loku i tha Shpendit se tërë ajo ushtri që ishte dukur, këtu e kishte pasur syrin, «diku ndër malet tona ku paska madem!» Këtë të fshehtë të fashistëve ia kishte thënë një mik nga Shkodra. Pra diku në bark të maleve paska ar! Heu! Dashka ar Italia këmishëzezë!

Dimri erdhi si gjithnjë tërë fishkëllima ere, tërë gjëmime bubullimash, tërë spërkatje pjalmi e bore, tërë heshtje acari dhe akulli. Por ky dimër që më i rëndë për familjen e Grykës së Shtojzovalleve. Jo se u mungoi buka, (atyre u kishte munguar gjithmonë), jo se u mungoi zjarri, (drutë i kishin dy hapa larg), por se u mungoi tata Nikë. Plaga ishte ende e freskët dhe dhimbte shumë.

— Eh, plakooo! — rënkonte gjyshja Bjeshkë me një ndjenjë përmallimi dhe respekti të thellë. — Vërtet ishte i rëndë e fjalëpak, por ishte i mbarë e i mençur, he të shitoftë zana si të shitoi!

Zoga dëgjonte dhe i çahej krahërori nga dhembja; tallaze të forta pikëllimi ia trubullonin gjoksin e saj të vogël.

Shpendi kishte qenë i mbyllur gjithnjë, po tashti u bë fare memec e ndoshta, ky ndryshim i tij e bëri edhe më të rëndë këtë dimër. Bjeshka e ndiente këtë peshë të padukshme në shpirt e, më shumë se kushdo, fliste me hir e me pahir për t'ua lehtësuar të tjerëve. Ajo nisi t'u tregonte fëmijëve përralla për natë. Ata e dëgjonin gjithë sy e veshë. Zoga e kuptonte që shpesh gjyshja ndryshonte diçka, sajonte gjoja një përrallë të re, por, fundja, bëmat e Mujit e të Halilit, të Gjergj Elez Alisë e të të tjerëve mbeteshin përherë ato.

— Ku e paske ditur këtë mori përrallash, moj gjyshe! — i thoshte mbesa për ta shtyrë të tregonte edhe më.

Shpendi rrinte me krye në hi, po ia vënë veshin nënës së vet. Me trup ishte aty i zoti i konakut, por me mendje kushedi nga bridhte nëpër atë borë të madhe...

Një natë gjyshja Bjeshkë tha papritur:

— Uh, kam harruar fare t'ju tregoj përrallën e çikës me yll në ballë.

Zogu u hodh tërë gëzim:

— A është e bukur, loke?

— Durim, bre djalë. se po e dëgjon, he! — ia pat nëna Shegë.

Zoga nuk tha asnjë fjalë, por u afrua edhe më pranë plakës. Kjo e vështroi me një buzëgaz joshës, sikur desh t'i thoshte «Mirë që m'u afrove, se për ty do të flas tani.» Pastaj i lëmoi flokët dhe e futi në gji.

— Të pastë lokja ty!

PERRALLA E GJYSHES BJESHKË

«Na ish seç na ish.

Njëherë e në një kohë lindi një çikë me yll në ballë. Prindërit nuk qanë, as trarët e shtëpisë nuk qanë, siç qanin ngahera kur lindnin çika. Po në atë kohë hapi sytë edhe një çikë tjetër pa yll në ballë: e bija e princit Togërr. Çika me yll në ballë e bëri dritë kasollen. Çika pa yll në ballë e bëri terr pallatin. Malësorët shkonin pas çikës me yll në ballë dhe ajo ua ndriste rrugën nëpër errësirë. Çika me yll në ballë çelte rrugë si çel hëna natën në kupë të qiellit. Malësorët ishin shumë të kënaqur me çikën me yll në ballë, ndërsa çika ishte e lumtur se ylli që kishte në ballë i ndihmonte njerëzit.

Çika pa yll në ballë e pa çikën me yll në ballë dhe në shpirtin e saj lindi zilia e smira.

— Baba, dua yllin! — i tha ajo të atit. — Ai është imi. Unë duhet të lindja me të, e jo ajo rrjepacake.

— Po bijë, ai është yti, — tha princ Togri.

Kur e pa princ Togri çikën me yll në ballë, desh u verbua nga drita e fortë e saj.

— Hiqjani prej ballit! — u thirri trimave.

Ata vrapuan pas saj. E gjetën duke u krehur në një pellg me ujë, që drita e yllit e pat bërë fare pasqyrë. Trimat e princ Togrrit u sulën dhe ia hoqën me majat e kamave. E morën yllin dhe e shpunë në pallat. Princ Togri vrapoi dhe ia vuri së bijës në ballë. Por, për çudinë e të gjithëve, ylli u fik e nuk bëri dritë kurrë më!

Që nga ajo kohë malësorët e gjorë mbetën pa dritën e yllit të tyre e, që nga ajo kohë, ata vërtiten nëpër errësirë dhe nuk e gjejnë dot rrugën e tyre.»

Zogën nuk e mori gjumi deri vonë atë natë. Sillej e mbështillej nëpër shtroje. I kishte mbetur në mendje çika me yll në ballë. Ja, e shihte duke ardhur nga fundi i dhomës; e gjatë, e bukur, duke ndriçuar krejt atë vend. Ulej pranë saj. Fliste me të. Ajo e donte Zogën.

— Po pse ta hoqën yllin ata katila?

— I verbonte drita e tij, Zogë...

Zoga u habit shumë kur zbuloi se çika me yll në ballë ishte ajo vetë. Oh! Pse gjyshja ia kishte fshehur këtë? Sa bukur duhej t'i shkonte fytyrës së saj ylli! Ku ta shihte, hë! Ah, po, iu kujtua pellgu. Vrapoi atje. Ja, nuk ishte larg: pesëdhjetë hapa tutje, poshtë në luginë. Pesëdhjetë hapa ç'ishin një e hovur. Dhe hovi. Po një çudi tjetër e bëri të mekej nga mahnitja. Ajo po fluturonte. Një lumturi e madhe ia kishte mbushur zemrën me dritë. Ooooo, sa bukur! Po, prit! Ajo nuk e shihte më pellgun! Majat e maleve dukeshin atje poshtë!

Diçka e keqe ia prishi tërë këtë kënaqësi dehëse: pas saj po vinin ca korba. Ata krrakitnin dhe vikatnin.

— Krrak, krrak, krrak! Duam yllin, duam yllin!

Zoga u zgjua e trembur dhe u gëzua që kishte qenë në ëndërr, po ama prapë mendja i vajti te çika me yll në ballë. Dhe për një kohë ajo e pati në mendje dhe në zemër.

Megjithëse shtëpia e Vërriajve ishte e struktur në zgavrën e grykës e mbrohej mirë nga tërbimi i dimrit, prapë dimri futej edhe atje.

Fëmijët dilnin ndonjëherë kur zinin ndonjë mëllë-një me bat. Gjahu i tyre i jepte dorë gjyshes për të bërë ndonjë çorbë të mirë, që e hanin të gjithë me ëndje.

Fëmijëve u kujtoheshin dimrat me gjyshin. Ata kishin qenë edhe më të egër, por nuk i kishin kyçur brenda asnjëherë. Mbatnin rrathët që ua kishte bërë plaku e vinin pas tij. Bora rënkonte nën këmbët e tyre zhëg-zhëg, por ata as që çanin kokën për atë ankesë kërcënuese; kishin tatën, që nuk i trembeshin asgjëje.

Çika ishte rritur tashmë. Trupi i saj ishte i drejtë, i hollë, me një bel të këputur. Fytyra e rrumbullaktë me ca sy të shkruar i jepnin pamjes së saj një ëmbëlsi

gazmore të përherhme. Me atë veshje tërë arna, të dalë boje nga larjet e shumta, dukej tamam si një vjollcë që mbin e lulëzon në mes të ferrave. Ajo nuk ulej kurrë në fshat, por herë-herë takohej me ndonjë fshatar a fshatare që ngjiteshin atje lart për dushk, e ata ia ngulnin sytë si të habitur. Ajo ulte kryet dhe largohej tamam si një drenushë, lehtas, pa u ndjerë.

— A, ajo Zoga e Shpend Vërrisë, është tamam një zanë mali, që të shiton me bukurinë e saj. — thoshin.

— Lum ai që e fut në konak atë çikë të bukur.

Një ditë erdhi një burrë dhe e kërkoi vajzën për dyqind napolona, por Shpendi nuk deshi.

— Djali është i mirë — i tha shkuesi.

— Ai nuk është djalë, po burrë në moshë... — Megjithatë nuk e shaj, është burrë i mirë e shtëpi e mirë, po çika është ende fëmijë, — ia preu babai.

— Ne e presim, një vit, dy. Më tepër s'ka nevojë vajza se bëhet tamam për martesë. Pastaj mos harro se te ne është zakon të bëhen edhe fejesa në djep...

— Nuk më mbushet mendja.

— Po qe puna e parave, mund të shtojmë prapë diçka. — nguli këmbë shkuesi.

— Nuk e kam fjalën aty. Nuk më mbushet mendja tash për tash. Më vonë shohim e bëjmë.

Zoga e bënte të gëzueshëm konakun. Ajo nuk shkante shpesh me bagëtinë. Tani shkante djali. Vajza rrinte në shtëpi: gatuante, lante, arnonte, milte bagëtinë, tundte qumështin në tinë, bënte gjellë e këndonte. Këngët e saj u pëlqenin të gjithëve. Ishin këngë trimërie që dikur i këndonte gjyshi me atë zërin e tij të trashë, të rëndë. Mbrëmjeve Shpendi merrte çiftelinë e i binte; çika këndonte. Ai e dëgjonte tërë kënaqësi. Zëri i saj i hollë e i ëmbël derdhej në zemrën e tij si një lëng i ngrohtë.

Një natë dikush trokiti në derë. Kjo i çuditi dhe i hutoj të gjithë. Ndodhte që kalonte krejt dimri pa shkelur kush në prag. Edhe kur vinte ndonjë, Baloshi lajmëronte ardhjen e tij me të lehura të forta. Ai ishte roje besnike e këtij konaku. Po sonte ç'kishte? Apo ishte shurdhuar?

— Kush është? — thirri Shpendi me të ashpër dhe vrikthi hoqi mauzerin nga muri.

— Çele, çele, jemi miq, partizanë...

Partizanë! U bë një heshtje e gjatë. Mendja e Shpendit vrapoi te takimi atje poshtë në katund shumë kohë përpara me të birin e bajraktarit, Noshin. Nga ai dëgjoi se partizanët, komunistët luftonin kundër italianëve. Ata ishin ca njerëz me yje të kuq në ballë, që nuk përfillnin asgjë dhe askënd, as bej, as aga, as bajraktar, as zotni, as prift, as hoxhë. Madje do të bënin një gjë që nuk i kishte shkuar askujt ndërmend, t'u merrnin pasuritë atyre që kishin e t'ua ndanin të varfërve! Donin ta bënin botën barabar! Hëm, ç'mendje! As gishtërinjtë nuk janë të barabartë. Po andej nga toskëria, kishin mbirë nëpër male si kërpudhat pas shiut këta partizanët. Prandaj major Dodë Nikolla kishte ardhur ndër këto anë për të regjistruar milicë me nga 300 napolona për kokë. Këto i kishte thënë Noshi. Më vonë Shpendi mori vesh se ky major mburravec u kishte prirë ca larove dhe i kishte hedhur në luftë kundër partizanëve andej nga fshatrat e Vlorës. Këta milicë jo vetëm kishin lënë brirët si cjapi te kasapi, po edhe majori ishte kthyer i cmendur nga goditja që kishte pësuar.

Një gjë i pëlqeu Shpendit nga të gjitha këto që dëgjoi: trimëria e tyre. Heu! Partizanët i kishin shpallur luftë alamet Italie dhe të gjithë bejlerëve, agallarëve dhe bajraktarëve! Kur është parë ndonjëherë kjo! Tata Nikë, po të ishte gjallë, do të bëhej vëlla gjaku¹⁾ me ta. Pse, a thua nuk ishin ngjallur kreshnikët e dikurshëm, që kishin lënë nam ndër këto anë? Po, po, kreshnikë ishin edhe këta. Madje ua kalonin atyre. Megjithëse i biri i bajraktarit, Noshi, foli me shumë keqardhje (nuk kish si të fliste ndryshe ai), Shpendi u bind se ata ishin të mirë, edhe të drejtë, përderisa luftonin të këqijtë dhe të padrejtët dhe donin të shporrnin të huajin nga kjo tokë.

Pas ca kohe iu dha rasti të takohej me ta. Shkoi te Ukshin Loku për një punë bujqësie, por u habit shu-

1) Vëllam, probatin

më kur gjeti shtëpinë e tij të mbushur plot me partizanë. Megjithëse nuk kish ndërmend të rrinte, zuri rrënjë aty tri orë. U njoh me të gjithë, por më shumë foli me të Bardhok Kuka, një djalosh nga ato anë, por që kishte shkuar në Shkodër që i vogël e atje ishte bërë punëtor. Vinte i gjatë, truplidhur, me një fytyrë të madhe. Sytë e tij kishin një ngjyrë të blertë në të errët, me një ndriçim gazmor. Ata e shikonin bashkëbiseduesin drejt në bebëza me një butësi mirëdashëse. Ai i zgjoi Shpendit simpati të menjëhershme. Ky takim e bindi se ata nuk luftonin kuturu, kot së koti. Jo ata kishin rregull të fortë e mendime të urta. Ata luftonin për një drejtësi të madhe që nuk e kishte njohur kush deri atëherë. E pse të mos ishte edhe Shpend Vërria me ta? Ai rrip toke mezi i jepte bukën për gjashtë muaj. Gjashtë muaj të tjerë i kalonin me arna barku, si thoshte gjyshja Bjeshkë, duke shitur gjalpin, djathin groshët, kecat e ndoshta edhe ndonjë dhi, që nuk e vinin dot kurrë në vend. Bënin jetë shumë të vështirë. Po të bëhej ashtu si thoshte ajo Partia...

— Çeleni, bre, jam unë, Bardhok Kuka!

Shpendi u shkund nga këto kujtime, që i kaluan në tru me një shpejtësi vetëtime. U sul dhe hapi derën.

— Urdhëroni, mirëseardhët!

Hynë njëri pas tjetrit katër partizanë edhe dy partizane. Gratë e fëmijët ende nuk dinin gjë cilët ishin këta mysafirë me pushkë në krah e me yje të kuq në ballë. Por kur panë se i zoti i shtëpisë ishte çelur nga gëzimi si kurrë ndonjëherë, edhe ata u lëshuan për t'i pritur sa më mirë mysafirët.

— O, more miq, sa më kenj gëzuar! — tha Shpendi kur të gjithë zunë vend buzë vatrës. — Pasha qiell e dhe, njëqind napolona të m'i falte kush nuk më gëzonin kaq, edhe pse jam nevojtar i një leku.

Gratë ngrohën ujë për të bërë zakonin. I zoti i shtëpisë tha:

— Ujët e nxehtë të shkrufton trupin...

— Po ata nuk dëgjuan në asnjë mënyrë t'ua lanin këmbët gratë. Jo, jo, ç'jemi ne, zotërinj?

— Jeni miqtë më të dashur të këtij konaku.

— Po, por gratë nuk poshtërohen ashtu. Të na lajnë këmbët kur secili nga ne ka dy duar, që mund ta bëjnë fare mirë atë punë — tha Bardhoku.

Dhe ashtu u bë.

Pasi hëngrën bukë, nisi biseda, një bisedë e gjallë. Zoga mundahej t'i përpinte të gjitha fjalët. Edhe Zogu, që ishte aty pranë saj, i shikonte gjithë sy e veshë. Po gjyshja me nënën? Oh edhe ato! Veç asnjë nuk guxonte të pyeste, megjithëse te secili nxirrnin kokë një varg pyetjesh. Jo, jo, s'bën; kur i zoti i konakut kuvendon me miqtë, të tjerët duhet vetëm të dëgjojnë.

Ata ndenjën një javë aty, kështuqë edhe të tjerëve iu çel goja. Jo sepse ndenjën aq, por sepse vetë ata partizanët, i joshën në muhabet, u hoqën topitjen, u dhanë zemër. Që të nesërmen u bënë të shtëpisë. Shkuan me tata Shpendin në mal për dru, duke ecur me rrathë mbi borë. Disa u ngarkuan me dushk atje në prozhëm.¹⁾ Çanë dru me radhë. Vranë edhe një dhi të egër. Tërë ato ditë nuk ndenjën njëherë në një vend, thua se donin ta lanin me punë atë që hanin.

Nja tri herë zbritën në fshatin Dredhëzaj dy nga dy, në drejtime të ndryshme. Bardhok Kuka tha se shkonin të kuvendonin gju më gju me fshatarët për luftën.

Zoga nuk mund të shkonte pas tyre, sepse nuk ishte më fëmijë, po Zogu i ndoqi këmba-këmbës. Pas tyre shkonte edhe Baloshi që atë natë nuk kishte lehur. Kushedi pse?

Ato ditë u dukën shumë të shkurtra. Muhabeti ishte i këndshëm, shtëpia plot; ata këndonin të gjithë. Këngët e tyre ishin këngë të reja trimërie:

«Ç'ka po thot' Perlati.

Burra bahi gati.

Se ka ardh' sahati:

Të huejt me i dhan' barot!»

1) Zabel, korije

Zoga dhe Zogu e mësuan këngën dhe historinë e kësaj kënge. Tre djem komunistë, atje në qytet, luftuan kundër një hordhie të madhe fashiste. Tre kundër treqindve, madje edhe kundër topave, mitralozave edhe aeroplanëve! U kishin ngritur edhe këngë tre trimave. Partizanët e kënduan bashkërisht, ndërsa ata e dëgjuan të gjithë me vëmendje të madhe.

— Paj, me ushtri të madhe të Kotorreve ka luftuar edhe Muji e Halili, si thonë këngët, — foli Shpendi i mbushur në shpirt me një ndjenjë të madhe krenarie e admirimi, — por, more shokë e dashamirë, në atë kohë huta s'ka pasur veç shpata e heshta... Pasha bukën që na mban frymën, komunistat ua kanë kaluar, ehyha!.. Kreshnikë e mbi kreshnikë! Ah, medet, të ishte gjallë ta Nikë!..

— Është Partia që rrit sokola të tillë, o Shpend, se ajo ka një ideal të lartë... një qëllim të lartë: çlirimin e atdheut nga okupatorët e tradhtarët dhe vendosjen e një pushteti të popullit, të atyre që punojnë, kupton? — shpjegoi Bardhok Kuka. Shpendi i kishte çelur derën e shpirtit ashtu si derën e shtëpisë, prandaj hynte përditë e më thellë me tërë ndriçimin e mendimeve të Partisë.

— Partia Komuniste Shqiptare po e bën përditë e më shumë për vete popullin, o Shpend, me këtë qëllim të urtë e burrëror, sepse për këtë kanë ëndërruar prej kohësh të varfërit, populli. Baballarët tanë gjithnjë kanë luftuar e gjithnjë Shqipëria ka ngelur një burg për ta...

Bardhok Kuka foli gjatë. Shpendi e dëgjonte, luan-te kokën e nxirrte nganjëherë ndonjë «Hëk!» inat, për atë kohë që nuk do të kthehej më. U çudit pse kishte aq besim te ata. «Si të mos kem, bre, kur këta i kanë shpallur luftë Italisë, një goxha mbretërie!» Dhe ky mendim i madh e ngucte të çohet t'i përfaqonte e t'u thoshte: «Ju jeni ndera jonë se na keni zbardhur faqen!»

Gjyshja Bjeshkë e dëgjonte Bardhokun pak e habitur nga guximi i tij i tepërt. Ndoshta shumë fjalë e mendime s'ia bluante dot koka, por kryesoren ajo e merrte vesh: këta djem ishin ngritur në këmbë, kishin hedhur

pushkën krahut e luftonin dhëmbë për dhëmbë me armiqhtë që kishin zaptuar vatanin. Kjo ishte gjë e mirë. Ishte si të thuash vazhda e luftës që kishte nisur plaku në Theqafjen e Djallit. Kur i lidhte nyje këto mendime, heu! i mbushej zemra plot mburrje e kënaqësi e i bëhej se kishte burrin e vet diku me këta, se ai nuk kishte vdekur. Shega sillej nëpër konak e kapte grimca bisedash. Kishte dëshirë të dëgjonte aty ulur bri givshes, por nuk e linin punët. Por nga sa i kapnin veshët ajo e kuptoi mirë se kush ishin këta trima, çfarë bënin e ku do të arrinin me ato pushkë. Dhe i mbushej zemra tërë kënaqësi, kur mendonte që ajo po u bënte shërbim atyre dhe po u jepte bukë me duart e veta. Pra, a nuk ishte kjo një lidhje e fortë? Buka me pushkën shkojnë tok. Gëzim i dukej në fytyrë si një dritë e fortë, kur shihte të bijën që kuvendonte nën zë me ato dy çikat yllkuqe. Dukeshin si tri motra, tri trimëresha që u kishin vënë në pushkën fashistëve. Zoga vërtet nuk kishte pushkë, po ndoshta do të kishte. Pse të mos ishte edhe e bija si ato?

Zoga nuk kishte dëgjuar asnjë fjalë të Bardhok Kukës, se po kuvendonte me të dy shoqet. Dhe do të kënaqej shumë sikur Zogu çapkën, të mos futej midis tyre për të hyrë në bisedë.

— Ik, dëgjon, ik shko rri me burra, se ti e mban veten për burrë, — i tha ajo për ta larguar.

Po ai nuk luajti prej vendit. Ai kishte një kokë të fortë që, sa më shumë t'i ihoje, aq më keq ishte. E motra e dinte këtë, se e kishte provuar disa herë.

— Lëre, Zogë, s'na bën asgjë, — ndërhyri njëra nga partizanet, ajo që vinte më e gjatë në trup. Ajo kishte një fytyrë të ëmbël, me sy të mëdhenj të qeshur.

Zogës i vajtën sytë te çorapet e reja që kishte mbathur partizania. Ia kishte dhuruar kjo me gjithë zemër.

— Ti Remi, (kështu e quanin), je hollë edhe në trup, po për trup s'kemi ç'të japim, se jemi vetë keq. Për këmbët merri këto çorape, i kam bërë për vete, po ti i gëzofsh!

Dhe vetë Zoga ia kishte futur në një rën këmbë me zor se Remi s'deshi t'ia merrte.

Zogës iu bë zemra mal kur shoqja e saj i mbathi më në fund. Tata Shpend i lëmoi flokët së bijës në she një miratimi, ndërsa gjyshja Bjeshkë vuri buzën në gaz e luajti kokën.

— Tamam zemrën e gjyshit të vet ka.

Po kujt ia merrte mendja, që njëfarë Zef Treipshi dy para njeri, vocrrak e i shkathët si shqarr, më i varfëri i krahinës (bajraktari s'e kishte vënë kurrë në hesap shtëpinë e tij) të dilte aq i zoti, sa t'i shkulte partizanët që aty, vetëm me pak fjalë që i tha Bardhok Kukës në vesh? Djemtë e vajzat morën pushkët kraheve dhe u nisën.

Shpendi bëri çmos t'i ndalte.

— Si, bre, po ikni kështu?

— Mirupafshim, o Shpend Vërria, — tha komandanti.

— Nuk ishim keq këtu, por duhet të mos e pushojmë luftën kundër italianëve asnjëherë, se ata pastaj lëshojnë rrënjë si bari i keq.

Të gjithë u përqaftuan me njerëzit e shtëpisë. Gjyshja Bjeshkë i rroku e i puthi tamam si të ishin bijtë e saj. Në oborr partizanët ngritën grushtat përprjetë e thirrën:

— Vdekje fashizmit!

— Liri Popullit! — ia pritën njëzëri Zoga e Zogu dhe ngritën grushtin në ballë.

Tata Shpend ia tulukati¹⁾ flokët Zogut me pëllëmbë të dorës dhe qeshi i kënaqur. «Brenda pak ditësh, ata na bënë si veten, partizanë. Dhe i erdhi mirë që Vërriajt po ecnin në një rrugë të re. Ky largim i la si të stepur për një kohë. Gjashtëshja partizane kishte hyrë në jetën e tyre ashtu si futet në trupin e ngrirë një valë e ngrohtë. Ajo kishte thyer ritmin monoton të asaj jetese të veçuar, të zymtë, pa asnjë shpresë.

O, sa u mësuan me ta! Çdo natë partizanët kishin

1) Shpupurisje lehatuese

në gojë. Kishin lënë shumë kujtime në ato pak ditë, sa kishin për çfarë të bisedonin.

— Ai djali, syziu, ishte fjalëpak si ti, Shpend.

— Po ai i shkurtëri si hidhej tërë zjarr!

— Po Bardhoku, hë?

— Po ato dy çikat, si zana ishin...

— Remi ishte e sëmurë, e mira e nënës. Një natë kur flinte, ia vura dorën në ballë. Oh, sa digjte!..

Një natë Shpendi solli një lajm. Partizanët ishin ndeshur me italianët në Kryelajthi. Fashistët kishin dashur të kalonin andej me makina, por partizanët ua kishin prerë rrugën.

— Kanë djegur njëzet makina, më tha ai Zef Treipshi që i di mirë këto punë, se na qenka ndërlihdësi i tyre. Heu! Ndërlihdës qenka Zefi, e morët vesh?

— E ç'është ndërlihdësi, biro? — pyeti gjyshja Bjeshkë.

Shpendi u mendua pak. «Oh, vërtet, edhe unë sikur nuk po e ditkam bash mirë...»

— Hah, po. Ndërlihdësi është, moj loke, ai që merr lajmet këtu e i çon në çetë... Mandej merr urdhërin këtu dhe e shpërndan nëpër partizanët, ku të jenë. Sa më shpejt të ecë, aq më dobi i sjell punës. Uh, harrova t'ju them! Kanë zënë edhe grurë e miell dhe ua kanë shpërndarë fshatarëve.

— Kushedi kur do të vijnë prapë këtu! — tha Zoga me mall.

— Kushedi...

— Ndoshta nuk vijnë më.

— Ndoshta...

Po ata erdhën. Edhe kësaj here radhe ishin me ta dy partizanet me yll në ballë e me pushkë në krah. Zoga u përqaftua me ta. «Sikur të isha edhe unë si këto...» mendoj duke i vështruar me një ndjenjë të thellë admirimi dhe respekti.

— I tha Zogut nën zë:

— Hë, e shikon, çika, çika, po luftojnë këmbë për këmbë me shokët e tyre.

— Pse, mos ta kalojnë ty ato? — ia pat ai me mburrje.

Dhe vërtet nuk ia kalonin. Zogu bëri çmos që ta merrnin vesh partizanët se kush ishte e motra. Iu lut Bardhok Kukës, që ta provonte se çfarë shenjtareje ishte. Dhe komandanti nuk ia prishi djalit. Të nesërmen dolën në cborr dhe vunë një shenjë diku mbi stom.

Zoga e ndieu veten keq e, po të mos ishte aty, faqe miqve Zogut do t'ia shkulte veshët, për këtë të papri-tur që i sajoi.

— Dikur kam shtënë, por tashi kam harruar fare, — belbëzoi çika duke vërejtur të atin, që mbante peshë mauzerin e vet.

— Ta provojmë, Zogë, — i dha zemër Bardhok Ku-ka. — Asgjë nuk humbim. Ne duhet të mësojmë të qëllojmë mirë, se po të qëllojmë të gjithë mirë në shenjë, nuk harxhojmë shumë plumba e vrasim më shumë fashistë.

Zoga e mori pushkën që i shtriu i ati.

— Tëtë, më duket se vret pak majtas kjo, ë?

— Po, bijë, pak, — u përgjigj Shpendi dhe iu afrua. — Pak, ama, hë! Tre gishtërinj.

— Kam shtënë me atë të gjyshit gjithnjë...

Bardhok Kuka ndërhyri përsëri.

— Mos u shqetëso, moj çikë e mirë, se edhe po nuk e vrave me plumbin e parë, të japim tjetrin. — Dhe bëri buzën në gaz.

Këto fjalë dashamirëse dhe shikimet e përzemërta të të gjithëve, ia ngrohën shpirtin. U ul pas një curri. Aty u ul edhe Zogu, po ajo e shtyu me bërryl.

— Ik, mos më ngatërro!

Ai u largua pa fjalë, por shumë prishaqejf.

Të gjithë ia kishin ngulur sytë shenjës dhe prisnin, gati pa marrë frymë, krismën. Për një hop Zogës iu veshën sytë me një mjegullimë që e bëri të mos e shihte mirë shenjën, por vrikthi e përmblodhi veten.

E vuri në shenjë pushkën dhe qëlloi.

— Urraaa!

I dhanë dorën të gjithë. Tata Shpend e përqafoi.

— Të lumtë, burrnesha ime!

— Po kjo është shenjtare e madhe, — tha Bardhok Kuka, duke e kundruar me një ndjenjë admirimi.

— Kjo që djalë e quhej Zog, po nuk di ç'i shkrepri në kokë të bëhej çikë, — i tha i vëllai me një frymë, ndërsa po e përqafonte. Po të ishte kjo djalë, njëri nga ne do të vinte me ju partizan.

Ata qeshën.

— Pse kjo shoqja jonë, djalë është, more Zog?

Ai heshti. U suall e shikoi partizanen, që ishte shtrirë atje ku ndodhej pak më parë e motra dhe po merrte shenjë. Qëlloi.

— Urraaaa!

Zoga u hodh dhe e përqafoi partizanen.

Shpendi e shikoi i menduar.

— Qenka shenjtare edhe kjo shoqja.

— Po, o Shpend Vërria, — ia priti Bardhoku, — kjo e të gjithë partizanët. Po s'që shenjtat i mirë partizani, s'e vret dot armikun.

Partizania shenjtare ishte Remi. Që në fillim u miqësua shumë me Zogën. E mori në një qoshe dhe i tha se do t'i mësonte shkrim e këndim. Ajo ishte mësuesja e çetës. Të gjithë ata që s'dimin shkrim e këndim kishin mësuar nga ajo.

— Unë të mësoj? — pyeti Zoga e habitur.

— Ti, ti. Mos je më pak e zgjuar se unë?

Po ja, erdhi përsëri ai Zef Treipshi, korieri. I tha në vesh diçka Bardhok Kukës e përsëri partizanët u larguan. Zoga u nda tërë mall nga Remi, e cila i fali një laps dhe një fletore.

Gyshja tha një natë:

— Pasha qiell e tokë ata u bënë tanët dhe ne u bëmë të tyre si mishi me koskën.

Dhe kështu ishte. Partizanët vinin aty kur iu vinte për mbarë, u bënë fare të shtëpisë. Ata ndanin me ta kafshatën, shtrojet, zjarrin e andrallat e jetës së tyre të rëndë.

Herën e fundit erdhi Bardhoku, vet i katërt. Njëri ishte i plagosur rëndë. Kishin sulmuar përsëri një au-

tokolonë italiane. Një kamion kishte qenë plot me armë e municione.

— Ta solla ty këtë, Zogë. — Bardhoku i zgjati një revole «Berretë». — Ke shtënë me të ndonjëherë? Mirë, nesër e provojmë.

Ajo kurrë nuk kishte parë një pushkë kaq cubele.¹⁾

Të nesërmen Bardhok Kuka ia mbajti dorën e ajo qëllloi. O, kjo s'paska nevojë t'i sjellësh shulin se e sillka vetë. Edhe tata Shpend ia kishte ngulur sytë i habitur atij gjësendi të hekurt.

— Kjo vret vetëm shenjën, po njeriun jo, pasha bukën, — vërejti Zogu, duke e kundruar nga larg, se ende nuk ia kishte dhënë kush ta shihte në dorën e tij.

— Kjo vret njëloj si mauzeri, por jo aq larg. Mundet, po asnjërit nuk po ia mbushte syrin. Një gjë kaq e vogël, me një fishek të rrëzojë një burrë sa një lis me gema!

Zogut i erdhi inat, kur komandanti ia fali asaj.

— Mbaje, Zogë! Ti je partizane, e partizania duhet të jetë e armatosur, — i tha ai. — Nuk i dihet, edhe atje duke kullotur bagëtinë, edhe duke prerë dushk ose dru, mund të të duhet.

Ata qëndruan vetëm atë ditë. Në muzg morën shokun e plagosur dhe u nisën, pasi gjyshja Bjeshkë ia mjekoi plagën ashtu si diti. Meqë batalioni kishte mjek e mjekime, ishte më mirë të shkonin atje.

— Lamtumirë!

— E mbara iu marrtë mbrapa kudo të shkelni, bijtë e mi, — u tha gjyshja.

1) Shkurtabiqe

Korieri i Plagosur.

KORIERI I PLAGOSUR

Kishin kaluar dy muaj dhe partizanët nuk ishin dukur në Grykën e Shtojzovalleve. Por Vërriajt herë pas here merrnin lajme prej tyre. Ukshin Loku vinte e u tregonte për betejat e tyre trimërore.

Po afrohej vjeshta. Bagëtia donin kullotë të mirë, prandaj çdo ditë Zogu shtyhej më larg, ku kishte bar të paprekur nga gëlbazat¹⁾ dhe të pashkelur nga këmbët e njerëzve e të kafshëve të tjera. Me të shkante edhe Zoga të kositte bar për grazhd dimëror. Pasdreke e bënë barin tubë e në mbrëmje ktheheshin me të në shpinë. Aty në oborr e hapnin për t'u tharë. Pjesën më të madhe të kësaj pune e bënin tata me nënën Shegë. Nuk ish e kollajtë t'i nxirrje në pranverë bagëtinë. O, sa hante mushka! Kur e shihje duke ngrënë, mendoje, se po t'i mungonte asaj tagjia në dimër, nuk ishte aspak për t'u çuditur të ngjitej lart një ditë e të niste të hante ç'të gjente përpara.

Një paradreke Zoga e kishte mbaruar kositjen në atë livadh malor. Me karafilat dhe ca lule të tjera që kishte mbledhur aty-këtu, kishte bërë një tubë, të cilën mendonte ta çonte në shtëpi, se i pëlqenin gjyshes Bjeshkë.

Ndërkohë iu afrua Zogu.

— Ma jep atë që të shtie njëherë...

1) Sëmundje që prek bagëtinë.

— Jo, jo, — kundërshtoi çika.

— Njëherë të vetme, më beso!

— Atë ditë më dogje dy fishekë.

— Nuk e përsëris më. Ta marsha të keqen, ma jep...

Dhe Zoga u kandis. E donte shumë të vëllanë, që tashma kishte lëshuar shtat, aq sa gati e arrinte atë. Në fshat thoshin se i ngjanin njëri-tjetrit si dy pika uji. Kjo i gëzonte të dy.

Djali kishte marrë revolen në dorë dhe kërkonte me sy shenjën. Më në fund pa një skifter që rrotullohej në ajër, duke zbritur fare poshtë. Qëlloi atë.

— Iku! E pra, do të veja bast me kokë se e këputa.

— Ruaje kokën vëlla, mos e shit aq lirë...

— Mos u skërmit, dëgjon, se më ka hipur gjaku nga inati.

— Nga cili inat? Nga ai që nuk di të gjuash, apo nga ai që gjyshja Bjeshkë, thotë se unë jam djalë e ti...

— Syrin e kam pishë, po duart më dridhen një çikë kur shtie.

Ajo e përkëdheli plot mirësi.

— Do të mësosh, do të mësosh, vëlla. Edhe unë kështu bëja në fillim.

— Ti je... çikë, fundi edhe po të mos dish të shtiesh, nuk të qesh kush.

— Ti ke të drejtë, kur thua se dora e ka fajin. Nuk duhet shtrënguar arma, vëlla, po duhet lënë e lirë. Prit të të mësoj.

Ai e vërejti një çikë shtrembër dhe u largua.

— Nuk dua!

— Nuk i them kujt se të mësova.

Ai e shikoi tërë inat dhe vajti e u ul nën hijen e një thane. Dita ish e nxehtë, thua se koha po kthehej mbrapsht, nga gushti. Edhe Zoga u ul bri tij. Ia tulukati flokët.

— Oh, kalama. Tamam kështu dukesh kur zemërohesh.

— Eëë, dukem!

Ajo qeshi kur pa ngërdheshjen në fytyrën e tij, që shprehte si gjithnjë zemërim dhe kryelartësi.

— Dukesh, dukesh, por edhe je një grimë.
— Ç'të bëj, ta hapa vetë gojën, fol tashti.
— Burri e ka zemërimin të përmbajtur, vëlla, po, kur e le t'i shpërthejë, përmbyt ç'gjën përpara, si Muji.
— Si thua, të rrëzoj atë lisin atje, për të ta mbushur mendjen se jam burrë.

— Jo, por të mësosh të qëllosh mirë.
— Ti nuk më jep veç një fishek kryevjete.
— Kam pak, dëgjon? Po stërvitje mund të bësh edhe pa e zbrazur. Ushtro syrin. Ja, vëre në shenjë, te-rezite e shkele këmbëzën kot.

Ai u ngrit. Kushedi ku mendonte të shkonte, po befaz u ndal.

— Mirë, ma jep ta bëj provë edhe pa gjë brenda. Vrapoi e vuri shenjën. Nisi provën. Shkrrap-shkrrap-shkrrap! Motra i ndenji afër. Ajo e shihte të kredhur ndër ato ushtrime e i vinte për të qeshur. As ajo vetë s'dinte përse. Ah, po, ndoshta ngaqë revolja nuk kishte fishekë e nxirrte një të shkrepur të thatë, qesharake.

— Futi fishekun tani!

Ai u gëzua shumë nga bujaria e së motrës. Tërë punën e bëri shpejt e pushka krisi: pam, por shenja mbe-ti aty ku ishte.

Ai uli kokën i dëshpëruar.

Zoga ia mori nga dora revolen.

— Më shiko mua tani!

Ai u kthye dhe e shikoi. Plumbi doli nga gryka e vogël i zjarrtë, e shkoi e goditi shenjën me një fishkë-llimë të mprehtë. Çika qeshi me të madhe. Atë çast Baloshi lehu dhe vrapoi te një çukë që vinte si bisht i Malit të Madh, si e quanin banorët e krahinës. Kur arriti atje, nisi të lehte në drejtim të fëmijëve, sikur i thërriste me ato lehje: «Eni, eni, eni de!»

— Diçka ka gjetur atje ai, — tha Zogu. — Ndoshta ndonjë lepur.

Zoga nuk ndenji ta gjente me hamendje, por vrapoi atje. I vëllai e ndoqi. Mushka hingëlliu dhe e solli kokën nga ata që rendnin.

Të dy mbetën të shtangur, kur panë të shtrirë për-

dhe Zef Treipshin, korierin partizan. Dukej se kishte humbur shumë gjak.

— Këmba, — mëmëriti ai, — nuk më bindet.

Megjithatë i dha vetes, u ngrit, po vërtet ajo nuk e mbajti e korieri u rëzua përdhe.

— E marrtë e mira! Dhe unë kam ngutje të madhe...

Duhej ndalur gjaku. Nuk ishte keq t'i vinin duhan. Por kjo punë të bëhej vrikthi se xhandarët i kishte në gjurmë.

Djali pa i thënë njeri hipi në majë të kodrës e vrojtoi shtigjet.

Zoga u tregua si gjithnjë një çikë e zhdërvjellët dhe e kujdesshme.

— Po si ndodhi kjo? — pyeti Zogu, kur u kthye nga vrojtimi.

Po Zef Treipshi ia preu shkurt:

— Nuk është koha për llafë, djalë i mirë. Kam një letër që duhet t'ja çoj Bardhok Kukës patjetër. Më ndihmoni të ngrihem.

— Ti nuk mundesh, bre Zef.

— Duhet, duhet.

Zoga nuk e ndihmoi të çohet, por vrapoi të mushka. I vuri kapistrën shpejt e shpejt e me të u afrua ku ishte korieri i plagosur. E ndihmuan të dy të hipte mbi mushkë. Po çika menjëherë e kuptoi që ai nuk mund të mbahej mbi të.

— Zog, hip e çoje te kisha atje poshtë. At Bala ka se ku e fsheh e gjen njeri ta çojë letrën... — tha ajo me një frymë dhe u çudit se sa në kohë i erdhi ky mendim i mirë.

— A je në vete motër, si të të le këtu në gojë të ujve? Hip ti!

— Trimi i motrës!

Pastaj ajo kërceu mbi shpinë të kafshës. Me njërin dorë mbajti të plagosurin dhe me tjetrën ullarin.

— Ush, ush! — u ra me thembra brinjëve të mushkës.

Mushka u nis me një hap të shtruar dhe të shpejtë.

Kaptuan një kthesë shkëmbore dhe ranë poshtë në një shteg që të çonte nga pylli i dendur i bredhave.

Kur nuk u panë më, Zogu mori frymë i çliruar si nga një ankth i rëndë. Futi duart në xhepa e nisi të fishkëllente nga kënaqësia që korieri partizan kishte shpëtuar tashmë, dhe ata që e kishin shpëtuar ishin ai dhe Zoga. Ndoshta Zoga më shumë, po kjo s'kishte rëndësi derisa ishte motra e tij. Befas u kujtua për diçka. Vrapoi atje ku ishte shtrirë pak përpara Zef Treipshi. Pa gjakun. Duhej zhdukur çdo gjurmë. Mori ca dhe e ia hodhi vijës së kuqe që gjarpëronte nëpër bar.

Në këtë kohë nga shtegu u duk një xhandar, pastaj edhe dy të tjerë me pushkë në duar. Ishin të djersitur dhe dihatnin si qentë.

Zogu i pa e vrikthi kërceu nga vendi. Tamam besa, kjo duhej: ta zinin me presh në duar. Thirri Baloshin dhe bëri sikur po kërkonte një mëllenjë të plagosur. Nuk harroi të nxirrte edhe llastikën.

— Pst, pst!

Ai dëgjoi mirë, por nuk u kthye. I pa me bisht të syrit duke vrapuar drejt tij. «Mirë, të vinë», tha me vete. «Tani jam larg damkave të kuqe, që flasin pa çelë unë gojën aspak».

— Pse nuk erdhe kur të thirrëm, more të falsha dreqit?

— Nuk ju pashë, — u përgjegj djali gjakftohtë.

— Hapi sytë, pjellë qeni!

— Mbaje gojën, more!

Ai që e shau qeshi me të madhe e fytyra e vogël i humbi ndër mustaqe. Vetëm dy sy të vegjël në palat e qeskave si të ishin dy grimca qelqi të thyera tërë thepa, lëshonin një ndriçim të keq.

— Hëh! Kërcen si pleshti ky! Nuk e di se sa çel e mbyll sytë e bëj gjellë të dreqit të mallëkuar unë.

Një nga shokët e tij, ndërhyri.

— Zotni toger Gjeto...

Gjetoja e shikoi me inat shokun, po kur ndeshi sytë e tij, u zbut menjëherë.

— Po, ke të drejtë, nuk kemi kohë. — Iu afrua Zo-

gut dhe nisi me të mirë. Kujtove se e kam me gjithë mend, hë? Jo, jo, kështu e kam unë. Në fillim bubullimë e shkrepëtimë, pastaj mot i kthjellët. — Qeshi përsëri. U kthye nga shokët. — Është mëkatë ta këpusë pushka një llastar lisi kaq të bukur, hë?

— Mëkatë, mëkatë, — ia pat prapë ai që foli.

— Me sa duket ky djalë është edhe trim, edhe i urtë. Ej ju, hidhni një sy përreth, ndërsa unë kam dëshirë të kuvendoj me të. Oh, oh, si i ka ngërthyer vetullat! Qetësohu, ne nuk do të bëjmë asnjë të keqe. Nuk jemi ujç. Ai u ul mbi një shkëmb që ishte ngulur në atë lëndinë alpine mu në mes si një fron kreshnikësh. — More, ju huta, pse nuk thyni qafën?

Një shkurtabiq me fytyrë të vrazdë lije e me një të çarë në ballë tha:

— Ndiej erë pabesie, Gjeto...

— Pse, këtu erdhe ta ndiesh erën ti? Hë, de, thyni qafën!

Ata u larguan. Gjetoja iu soll prapë djalit që kish-te mbetur në këmbë.

— Ulu këtu pranë meje!

— Mirë jam në këmbë.

Po ai e kapi për krahu dhe e uli të këmbët e veta.

— Mos më çon nervat, more vesh? Ashtu. Tanë përgjigju: ke parë një të plagosur?

— Jo.

— Hë, dobiç! Trego ku e ke fshehur!

— Nuk kam parë njeri unë.

— Më shiko drejt në sy! Ashtu. Rren. Unë e shoh ndër sy atë që don të fshehësh me gojë ti, të falsha-dreqit. Fol!

— Fola.

— Fole, hë?

— Fola.

Gjetoja i ra me grusht. Djali u rrëzua.

— Tamam kokëshkretë si të gjithë malësorët.

Pas pak djali kërcëu në këmbë vrikthi e hovi nga Gjetoja me krye të prirë përpara. I ra në bark me forcë.

Mustakoçi u zmbërps disa hapa duke mbajtur barkun me dorë.

— Kaaaaapeni! — iu thirri shokëve.

Zogu vraponte sa mundte për t'iu ikur ndjekësve, po ata ishin dy. Ai që kishte fytyrën të vrrarë lije ishte rendës i shpejtë. Iu hodh në shpinë dhe të dy bashkë u rrokullisën në tokë. Djali u përpoq t'i ikte nga duart, por dy duar të tjera u mbërthyen në vend.

— Mbajeni fort! — çirrej Gjetoja, duke mos i hequr duart nga barku. — Më bëri me cen, e marrtë dreqi! Më duket se më ka këputur ndonjë zorrë. Eci drejt Zogut. — Tashi kam vetëm dy fjalë, vetëm dy, hë: a po tregon ku është fshehur korieri partizan, përndryshe e shikon atë pemën, atë degën që duket si krah njeriu? Aty të varëm, po nuk tregove.

Zogu e shikoi në sy me urrejtje dhe armiqësi.

— Hë, pra, ku është i plagosuri?

— Fluturoi.

— Fluturoi? Po talleh, hë! Garuzhda e djallit. — I ra me pëllëmbë.

— Atje, atje ta varim.

— Ec, farë e keqe!

— Mos shty! Eci vetë.

— U shofsh! As vdekja nuk e tremb, tamam si ta ketë nxjerrë për hundësh djalli me brirë.

Djali u afrua nën pemë. Hodhi sytë dhe e pa. Ajo dukej sikur kishte ulur pëllëmbët me thonj të gjatë drejt tij, për ta rrëmbyer.

Toger Gjeto Dushku qeshi.

— Edhe sikur të duam, s'kemi me se ta varim, e marrtë dreqi.

— Zoti toger, sikur po vonohemi kot... Më duket se nuk jemi ngjitur për këtë punë këtu.

— Hëh, rrashtëfyelli! Partizani mund të jetë diku këtu rrethas i fshehur. Me plagën që kishte në trup, s'mund të bënte më shumë rrugë. Duhet t'ia hapim gojën këtij këlyshi, patjetër.

E kapi përsëri Zogun dhe e përplasi përtokë.

Baloshi që kishte vërejtur çdo gjë në heshtje deri

atëhere, siç duket e kuptoi se miku i tij ishte në rrezik, prandaj, pa e zgjatur më shumë heshtjen e tij, i dha vetes dhe iu hodh Gjetos pas shpine. Ai e humbi drejtpeshimin nga befasia dhe ra përdhe. Të tjerët u sulën mbi qenin. Zogu përfitoi nga hutimi i tyre dhe ia dha vrapit. U lëshua poshtë një bregoreje që ishte pak hapa larg. Nuk vonoi shumë e u zhduk në pyllin aty afër.

Kur dëgjoji krisma pushkësh, pandehi se po e ndiqnin, po, kur ktheu kokën prapa e nuk pa njeri, e kuptoi se Baloshi kishte rrezikuar jetën e vet për ta shpëtuar atë. Iu mbushën sytë me lotë e desh të kthehej për t'u kacafytur me vrasësit, por kur e mendoj mirë, u bind se do të ishte marrëzi dhe nuk do t'i sillte dobi asnjërit.

Mustakoçi u ngrit. Nga qafa i rridhte gjak. Nxori një shami dhe e lidhi.

— E marrtë djalli, edhe qeni na nxori punë... — dhe e vështroi Baloshin që ishte shtrirë i gjakosur pak hapa larg. U afrua dhe i ra me shkelm. Qeni nxori një rënkim, por nuk lëvizi.

— Të gjitha këto kot së koti, — tha njeri.

Togeri Gjeto Dushku i hodhi sytë tërë inat.

— Asgjë që bëj unë nuk është kot, more vesh?

— Mora!

Heshtje.

— Të kthehemi tani, zotni toger!

— Pa atë partizanin nuk kthehem i gjallë, — tha i vendosur togeri dhe i vështroi me radhë.

— Të ra ndër mend vonë për të, zotni toger, — vërejti xhandari si ndër dhëmbë.

* * *

Mushka po ecte me atë hap të matur dhe të shtruar pa u ndalur e, ja, pas një ore, u duk kisha. Tani në vjeshtë vendi nuk kishte atë veshje gjelbëroshe. Pemët ishin zhveshur nga gjethet e degët e tyre ishin ngritur

drejt qiellit sikur kërkonin tërë zemëratë diçka. Një heshtje vyshkësie e rrethonte atë vend. Vjeshta varej mbi gjethet e mbetura që dukeshin sikur i tërhiqte dikush poshtë, me inat.

Balli i kësaj faltoreje të madhe me një kambanare të gjatë, me një kryq të madh metali, zbardhëllente deri larg përmes degëve të shumta, dhe dukej si i copëtuar. Kisha e fshihte qelën, e cila vinte pas saj si trupi i një T-je. Tri anët e oborrit ishin të rrethuar nga një zabel ahesh e lisash të dëndur. Në krahun nga ana e lumit, përpara, në hyrje, dukej muri rrethues i oborrit.

Një mendim i keq e bëri Zogën të ndalte mushkën para se të hynte në oborrin e kishës. Ajo u ul.

— Mbahu Zef, edhe pak... Arritëm...

Po Zefi u lëshua e ra poshtë. Nxori një rënkim të thekshëm. I dha vetes të ngrihej, po nuk ia doli. Çika e kuptoi se ai deshi një mbështetje, prandaj iu afrua. I dha dorën. Korieri u kap pas saj dhe u çua.

— Jam keq Zogë... të shpejtojmë...

Zoga s'dinte çfarë të bënte me mushkën. Ta linte atje, kushedi si do të vinte puna. Jo, duhej kthyer kafsha se... Tani s'kish si mendonte gjatë për të, kur njeriu i varej në krah i mbajtur për një fije jete.

STREHUESI

Nga krahu tjetër, në hyrje të kishës, at Bala po kuvendonte me dy burra. Prej derës së hapur shihej një grua që kishte rënë në gjunjë para rrëfyestores. Dukej se priste priftin, se herë pas here kthente kokën nga dera. Menjëherë kuptohej se ardhja e dy burrave e kish-te prerë shërbesën fetare. Ata flisnin nën zë, por shumë të përqëndruar. Më shumë fliste njëri prej tyre, një burrë i gjatë, filokëverdhë, me mustaqe të holla e me ca sy të kaltër e dinakë. Kur e shihje të veshur me rroba fshatari të shkante mendja për një sajim të keq, sepse qeleshja, xhamadani e çakçirët nuk e fshihnin dot njomësinë e fytyrës dhe lëvizjet nazike. As ai vetë, nuk bënte gjë që të fshihej. Dukej që ishte i huaj, sidomos po ta dëgjoje duke folur një shqipe të çalë, me ca zgjatje zanoresh që arrinin në fishkëllima të mbytura inatçore.

— Mbretëria e Bashkuar e Anglisë nuk i sheh gjërat si të tjerët, o at i mirë, — fliste ai. — Ju thoni Italia po jep shpirt. Mirë bën. Atë kemi dashur ne, atë të bëjë. Këtë do të pësojë edhe Gjermania, patjetër. Kjo është një llogari e mbyllur. Nuk ndalemi për ta rishqyrtuar. Ajo që na shqetëson është kjo: kush do ta marrë pushtetin në duar pasi të jenë shpartalluar fashistët? Unë erdha të bisedoj me ju për këtë, o at i mirë. Ju ndoshta thoni me vete: ky majori anglez ka ardhur të lidhë aleatët me këta komunistët. Oh, jo. E keni krejt gabim, për besë. Për këtë nuk do të vinte as anglezi më fatkeq, përveç atij çalamanit Bajron, po të ish-

te gjallë. Pse, qejf është të rrish atje në majë të Cukalit? Më zë malli për atdheun tim dhe më pushton mërzia.

Hodhi shikimin lart në qiell, për të ndjekur një shqiponjë që sillej e bënte ca rrotullime spirale, duke u ulur gjithnjë poshtë, me krahë të shtrirë, tërë madhështi në kaltërsi. Kushedi pse i erdhi ndër mend krahasimi i shqiptarëve me këtë shpend. «Shqiptarë! Thua kanë fluturuar ndonjëherë këta, apo janë fis me zhgabab?» Pas kësaj bëri buzën në gaz dhe luajti kokën si për të përzënë një mizë. Kur ndeshi shikimin e përvuajtur të priftit që ishte ngulur ndër buzët e tij, e priste fjalë të tjera të dilnin prej aty, u kujtua.

— Ah, më falni! E thashë dhe po e them at Bala, se unë nuk do të vija, as nuk kam ardhur në Cukal për të ndihmuar komunistët, por për të ndihmuar ata që kanë qenë dhe do të mbeten përsëri zotër të këtij vendi të vogël. Komunistët e kanë marrë vesh këtë, at i mirë, prandaj edhe më kanë veçuar... U përpoqa t'i joshja me ndihma e ndonjë marifet tjetër, por ata kanë nuhatje të fortë. Po duhet thënë shqip, se edhe unë bëra gabim, at i mirë, që u fsheha pas Dakë Ngardhës me shokë e ata më njohën pa më parë! Ç'të bësh? Errare humanum est,¹⁾ apo jo? Unë duhej të vija këtu në emër të aleancës së singertë tripalëshe dhe të flisja mirë për Ushtrinë e Kuqë e Stalinin, duke blerë e bërë për vete njerëzit e thjeshtë, kupton? Po sidoqoftë, edhe pse erdhën mendtë vonë, prapë u bënë përvojë për shokët e mi që do të vij në pas meje...

Ai heshti papandehur, sikur u pendua për ato që tha përpara atij prifti kokulur e duarlidhur. Por jo, jo, nuk dyshonte për at Balën; e njihte mirë edhe pse ky ishte takimi i parë.

— Prandaj at i mirë, më duhet të bredh kështu disi i maskuar, jo se kam frikë nga ata se mos po më vrasin apo më zënë rob, si të thuash, jo! Një përfaqësuesi të Mbretërisë së Madhe, nuk i bëjnë dot asgjë të ligë, sepse Anglia është aleate e rëndësishme, kryesore do të thosh-

1) gabimi është njerëzor. (lat.)

ja, por e di, kjo veshje më intonon me ambjentin dhe më jep lehtësi të madhe lëvizjeje...

Nga nderimi që i bënin prifti dhe fshatari i veshur me një pallto lëkure, kuptohej se ishte njeri me shumë rëndësi.

— Mister Bejkëll, urdhëroni në qelë. Atje do të jemi më të qetë... — vështroi nga brenda kishës. — Na ruajtë Krishti! Këtu më duket se zgjaten veshët e atyre gjithkund...

— Atyre, kujt?

— Partizanëve... Ja, ajo gruaja atje mund të jetë syri dhe veshi i tyre.

— Mirë, mirë. Shkojmë. — Duke ecur ai nisi përsëri të fliste, me gjithë porosinë e priftit. — Mendimin për të ardhur këtu te ju ma dha ky miku ynë, Dakë Ngardha. O, ju jeni forcë e madhe si individ! Aq më shumë jeni bërë i fuqishëm se keni lidhur veten dhe kishën me ata...

At Bala u priu miqve në dhomën më të mirë, që i shërbente si studio. Kur mendoje se kjo ndërtesë ishte thellë në malësi, habiteshë për gjërat që shihje aty. Kisha dhe qela ishin ndërtuar që nga themelet nga duart e malësorëve. Pajisjet jo vetëm ishin blerë prej tyre, por edhe ishin mbartur mbi shpinat e tyre ose të kafshëve të tyre. Aty kishte karrige me lustër e me shpinë lëkure, një tryezë të gjatë me këmbë, të gdhendur, perde të mëndafshta që mbulonin dritaret. Rafti i madh me xhama, ku ishin radhitur libra të shumtë, zinte një faqe muri; mbi të dy zogj të balcamosur. Në ballë, kundrejt derës, ishte një kryq i madh në të cilin një Krisht mjekërosh, me kokë të varur nga e djathta, duronte në heshtje gozhdat. Pak më tutje ishin fotografitë e tre papëve pleq, që shikonin prej aty me vëmendje e ligësi e mbi to fotografia e perandorit të Austro-Hungarisë, një burrë kokoroç, me dy sy pijaniku, tërë mjekër e mustaqe. Pak më tutje ishte fotografia e një burri të shkurtër, fytyrëvogël, me vetulla të trasha e me mustaqe me majë përpjetë, që shikonte me ngulm e me kapadaillek sikur thoshte: «Shikoni këtu, hajvanë! Nuk jua

mbush syrin, hë? E pra, unë jam mbreti i Italisë fashiste, Viktor Emanueli! Edhe pse më bënë atentat shqiptarët, rroj e mbretëroj ende.»

— Ato dy fotografi i hiqni, at i mirë: janë vjetër-sira, që përveç mykut, asgjë të mirë nuk i sjellin as kishës as juve, — tha mysafiri duke treguar me gisht të dy mbretërit. — Ne, anglezët, at i mirë, kemi një koncept të drejtë, afarist mbi vlerat e gjërave. Dobia është ekuivalente e vlerës. Vlera në vetvete pa dobinë është një zero. Romakët thoshin: ku jam mirë, është atdheu... E? Atdheu është nocion afarist. Kur s'ke, s'je asgjë, pra s'ke as atdhe.

— Të vijmë tek ajo që thashë, — vijoi mistër Bej-klli. — Kush do ta marrë pushtetin këtu? A keni menduar ju? Jo! Ne, po. Sigurisht ne jemi për mbretëri. Zogu? Pse të mos jetë një tjetër? Bile, pse të mos jetë katolik?

— Në asnjë mënyrë — përsëriti Dakë Ngardha, për të thënë edhe ai diçka.

At Bala dëgjonte me vëmendje dhe habitej se si ai anglez bukurosh edhe pse fliste me një shqipe të pasigurt, thoshte me shumë shkathtësi e qartësi gjëra shumë të mëdha e të ngatërruara.

— Të futemi në temë tani! Këtu afër keni një çetë. Bukur. Po t'i heqësh trupit një krah i pakësohet fuqia, ë? S'do mend. Pra, të flasim për këtë çështje dhe të gjejmë mjetet për të këputur krahun ose kokën, jo si kirurgët, hë, por si kasapët... Kuptoni? Tang, asgjësim...

— Kapja e Bardhok Kukës sjell dobi të madhe.

— Kapja? Jo kapja, pse? Ç'na duhet, ta bëjmë turshi? Duhet ta thyejmë, ta bëjmë për vete, ose në qoftë se kjo është e pamundur... Po, pse, vetëm Bardhok Kuka na duhet? Sigurisht ai është koka që duket, po komunistët kanë shumë koka si ajo kuçedra e përrallave. Pra, duhet t'ua presim të gjitha. Këtu e kam fjalën: edhe partizani më i keq, është një kokë. Ai që s'na e mbush syrin neve sot bëhet një kokë e fortë nesër, një kokë e rrezikshme, që na nxjerr andralla të mëdha.

— Ju thoni, mistër Bejkëll, që të kthejmë nga ana jonë cilindo? — pyeti përsëri kot sa për të thënë diçka, Dakë Ngardha.

— Cilindo? Varet, ç'kupton ti me cilindo. Zotërinj, duhet ta dini se edhe te njerëzit vlerat luajnë sipas burës. 1) Një njeri që s'bën dy para sot, nesër kap një vlerë të habitshme, nëqoftë se ne do të dimë ta nxjerrim në treg. Çurçilli ynë thotë: «Kushdo mund të jetë një tradhtar i mirë...» Dhe ne kemi nevojë sot për këtë kushdo-në... Kuptoni? At Bala e di atë thënien e urtë të Makiavelit²⁾: qëllimi justifikon mjetin. Hëhëhë! Medet, që ai rrojti në mesjetë. Në kohën tonë, do të ish një xhentëlmen me peshë afariste dhe politike...

Hyri shërbyesja e at Balës me një tabaka në duar. Aty kishte verë dhe ca meze. Ajo i vendosi lehtë doli pa u ndjerë. Asnjë lëvizje e saj nuk i shpëtoi syve të anglezit. Kur doli, ai tha duke shikuar fundin e derës nga ku ishin zhdukur këmbët e vajzës:

— Ajo është një pranverë në dimrin e jetës suaj, at i mirë — dhe qeshi nën hundë.

At Bala bëri sikur nuk e kuptoi atë thumb. U çua dhe me një zë shumë të butë, dashmirës tha se duhej të ulej poshtë meqë, pikërisht kur kishin ardhur ata, e kishte lënë punën e rrëfimit përgjysmë, me atë gruan mëkatore.

— Shkoni, at i mirë, po mos u vononi!

— Edhe po të vonohet, mistër Bejkëll, ne nuk jemi keq këtu, — tha Dakë Ngardha, duke treguar pijen e mezet dhe nxori dhëmbët e florinjte përjashta me një gaz servil.

Daka kishte qenë dikur aspirant. Kur e nxorën në lirim, ia kishte qejfi të mbahej një çikë si ushtarak. Vishej me kilota dhe me xhakëtë lëkure. Shpesh thosh-

1) Qendër financiare matrapazllëqesh, dhe mashtrimesh të mëdha kapitaliste.

2) Shkrimtar dhe politikan italian i mesjetës, i përmendur për dinakëri.

te me njëfarë mburrje: «Kjo gojë floriri gjithnjë fjalë floriri nxjerr.» Dhe qeshte i kënaqur.

At Bala kishte mbetur aty te dera, thua se diçka i sillej diku nëpër mend, po nuk i vinte në gojë.

— Mik i nderuar, mistër Bejkëll, ju thatë shumë gjëra të bukura dhe të mençura dhe t'ju them të drejtën, ju dëgjova me shumë interesim...

— Uluni, at i mirë!

— Jo, thashë do të vete, se më pret ajo e gjora... Më falni, mistër Bejkëll, po meqë më erdhi ndërmend kjo, po e them kështu në këmbë. Ju kërkoni që unë, prifti mëkatar, shërbëtor i zotit dhe bari i njerëzve, të ... të... të bëhem një tradhtar në dëm të këtyre malësorëve të padjallëzuar? Sikur kërkoni shumë, mister Bejkëll!

— Ndoshta, po ne anglezët kur kërkojmë shumë, paguajmë edhe shumë, at i mirë.

Prifti vështronte anglezin si i prekur.

— At i mirë, mos vishni lëkurën e qengjit... Mistër Daka më ka folur krejt ndryshe për ju.

Tjetri u nxeh.

— Ju po më fyeni, mister Bejkëll, dhe kjo ndodh pikërisht këtu ku s'duhej të ndodhte, në shtëpinë time.

— Qetësohuni, ju lutem! Zemërimi në shumicën e rasteve është shenjë fajësie ose paaftësie.

— Krishti thotë...

— Lëre Krishtin. Në punë tregtie, as Vatikanit nuk i bie ndërmend për të, por për leverdinë. Pra, leverdia është kryesorja. Të flasim si afaristë, o at i mirë, sepse ata flasin gjuhën më të shkathët dhe më të kuptueshme në botë. Edhe sikur të flasin me gishtërinj, ata merren vesh me cilindo komb. Ti duhet të jesh mulliri që do të bluajë gjymtyrët e kësaj çete këtu. Dhe punën e ujit do ta bëjnë stërlinat tona, at i mirë, që do ta vërtisin gurin me vërtik. Hëhëëëë!

At Bala u mblodh kruspull, thua se kishte ngrënë një të goditur me kopaçe. Ashtu pa bërë zë u tërhoq drejt derës.

Anglezi e vërejti me bisht të syrit.

— Kush është ajo gruaja që kërkon të rrëfeket?

Prifti u ndal pa u kthyer.

— Një fatkeqe, mister Bejkëll...

— S'është çudi, at i mirë, që fatkeqësia e saj mund të na hyjë në punë... Përgjithësisht shqiptarët janë paganë; o at i mirë. Po, po, mos kundërshtoj! Edhe ti e di këtë. Besimet ua sollën pushtuesit, prandaj ato mbetën një formë robërie për ta. Romakët dhe sllavët i sollën kristianizmin, turqit myslimanizmin. Pranga shpirtërore, apo jo? Ju vazhdoni t'i shtrëngoni këto pranga. Kjo është detyra juaj e shenjtë e unë nuk kërkoj të bëni asgjë më tepër, por t'i shtrëngoni edhe më shumë e më shpejt këto pranga.

At Bala u kthye plotësisht. Harroi fare se pak më parë deshi të shkante në kishë.

— Mistër Bejkëll, më falni, po unë nuk dua t'ju fyej si më fyet ju pak më parë. Pritni, ju lutem, ta përfundoj mendimin. Duke ju dëgjuar, për një çast mendova më llahtar në shpirt, se ka ardhur në qelën time djalli vetë në trajtën e një anglezi me këtë veshje shqiptare...

Dakë Ngardha qeshi.

— Ah, jo, jo, at Bala, për këtë jam garant unë, është tamam mistër Bejkëlli.

— T'i lëmë këto dëngla teatrale, at i mirë. Edhe pse ju pritni të fyhem, unë nuk fyhem. Fundi, të isha djall, nuk do të ishte ndonjë punë e keqe...

— O Krisht! Mos flisni ashtu, mistër!

— Unë them t'u vëmë pikë këtyre sentimentalizme fetare. Shqiptarët në përgjithësi janë trima, po në mes tyre gjenden edhe nga ata që kanë natyrë të brishtë, nerva të dobëta, frikë, që kanë nevojë për një mbështetje hyjnore. Disa gra, o at i mirë...

— Ajo gruaja që pret atje poshtë, në kishë, — ia preu fjalën Dakë Ngardha.

— Pikërisht. Po ajo nuk është vetëm... Edhe ti nuk je vetëm, o at i mirë. — Nxori një qese nga xhepi. — Këto verdhushka do të ndihmojnë fjalën tënde.

At Balës i shkëlqyen sytë. Doli nga dhoma pa bërë asnjë fjalë.

Mistër Bejklli e shikoi në sy Dakë Ngardhën. Ai qeshi me të madhe.

— Të gjitha këto i ka naze... Do të shitet sa më shtrenjt, mistër Bejkëll.

— Kuptoj.

Ndërkohë at Bala u ul vrikthi në kishë e u fut në rrëfyestore. Nëpërmes atij kafazi ia nisi të fliste me një zë të ëmbël dhe të butë, thua se nuk ishte i tiji, po i një njeriu që vuante e hiqte për të tjerët.

— Më ndje motër, po e pe vetë... mysafirë... më ndje mua mëkatarin...

Gruaja, që nuk kishte pushuar së faluri tërë kohën, ngriti kokën dhe vështroi përmes rripave të kryqëzuar, fytyrën e grimcuar të priftit. Në sytë e saj të bukur, por të rrethuar me rrudhat e viteve, dukej e qartë damka e një vuajtjeje të madhe shpirtërore.

— At i shenjtë, jam gjunjëzuar para jush si para Krishtit, — nisi ajo me një zë të thellë të dridhur. — Jam grua fatkeqe, e ve, e vetme. Nuk di a të kujtohem, o at? Jam prej fshatit Prekë. Quhem Truja Kuka. Burrri im u vra atë natë në luftë kundër italianëve te Theqafja e Djallit, bashkë me Nikë Vërrinë... Atë e vranë vëllezërit e tij në fe. Oh, at, ai vajti atje lart e atje do të gjykojë i lumi zot, po unë, unë e mjera e kam shpirtin të rënduar nga një mëkat edhe më i madh...

— Mos e lësho veten ndër thonjtë e dëshpërimit, motër, se bën mëkat edhe më të madh. Ki besim te ai që është atje në qiell. I lumi Jezu Krisht na porosit. Mos u dëshpëro o i dëshpëruar, mos u gëzo o i gëzuar! Fol qetë, lehtësoje shpirtin këtu në këtë shtëpi të zotit. Fol, motër, çfarë mëkati e rëndon shpirtin tënd?

Ajo mbuloi fytyrën me duar e tha si në vaj:

— Unë kam vrrarë një ushtar italian, o at.

Zëri i priftit fishkëlloi i egër përmes kafazit.

— Mo, mo! U çmende motër? Si ngrite dorën mbi vëllanë tënd?!

— Ai ngriti dorën mbi mua, at.

— Harrove fjalët e mëshirës së Krishtit: Po të ra njërës faqe, sillti tjetrën, o bijë!

— Nuk kisha ç'ti sillja at: ai kërkoi nderin tim.

— Ky është mëkat mortar, motër...

— Po nderi im, atë?

— Hëm! — murmuroi një fjalë latinishte nëpër dhëmbë, thua se nuk lutej por shante dikë. Befas pyeti:
— E varrose?

— E hodha në lumë.

— Edhe një mëkat tjetër më i rëndë, e le pa varr!
Truja kishte zgurdulluar sytë e llahtaritur.

Përsëri heshtje e rëndë.

— Mos të ka shtyrë kush?

— Jo, veç vepra e tij e shëmtuar, at...

Përsëri heshtje dhe përsëri zhurmë e lehtë fjalësh latinisht që i ngjijnin një hungërimë të zgjatur.

— Pendesa, motër, është rruga që të çon te Krishti përdëllimtar.

— Nuk jam penduar që e vrava... Ai u soll tamam si një turk, at.

— Mo motër, mos fol më, se sa më shumë flet aq më shumë zhytresh në batakun e mëkatit.

Zëri i at Balës e kishte humbur butësinë engjëjllore.

— Nuk të mbetet tjetër veç ta lash këtë vepër me pendesën shpëtimtare të shpirtit.

— Ashtu mendoj edhe unë...

— Në mos gabohem, ti quhesh Truja Kuka, hë?

— Si urdhëron!

— Ç'e ke Bardhok Kukën?

— Kushëri të largët...

— Unë e kam mik... Ai ka ngrënë disa herë bukën time... Unë jam këtu në gojë të ujkut, motër. Kalojnë këtej milicët ndalen, më shikojnë shtrembët. «At Bala, miku i partizanëve...» Kalojnë karabinierët, njëlloj, kalojnë ballistët e zogistët veç nuk më pështyjnë në fytyrë, kaq me inat më shikojnë. Mirëpo unë këto i përballoj me durimin e patundur të atij njeriu që është i bindur se bën një punë të mirë, po një ditë, ndoshta, nuk do të më durojnë ata mua... E kupton, motër? Çdo gjë ka një fillim

dhe një mbarim. Dua ta di ku është Bardhok Kuka, se kur ta di, e kam një mbështetje të fortë. Kur të kem nevojë, do t'i çoj fjalë dhe ai nuk do të ma kursejë ndihmën; do të vijë këtu, edhe Kodra e Zogjve të jetë e rrethuar me topa e mitraloza.

— Ai është tamam si im shoq, po i dha fjalën kujt jep jetën për të.

— Dua të di ku është, motër?

— Ai lëviz shumë, at, sot këtu, nesër atje, si t'i vijë për mbarë. Po do ta gjej, do ta gjej patjetër e do t'i them për ty.

Prifti ndërhyri shpejt dhe e kapi, thua se ajo po ikte fluturim te Bardhok Kuka.

— Jo, mos i thua gjë për mua. Pse ta shqetësojmë kot së koti, përderisa nuk më ka ndodhur asgjë! A, kur të më ndodhë, por...

— Mirë, si të duash, at.

At Bala pëshpëriti edhe disa lutje, pastaj i dha bekimin Trujës dhe i caktoi kushtet e pendesës.

Atë çast u fut në kishë korieri i mbështetur te Zoga, e cila mbante krahaqafë edhe pushkën e tij. At Bala u doli përpara dhe ashtu me ngutje e ndihmoi të plagosurin. E shtriu mbi një bankë. Zoga kishte vëzhguar rretheqark dhe si kishte parë që nuk dukej njeri, ishte futur në kishë.

— Qenka Zef Treipshi! — tha at Bala.

— Po at, korieri i batalionit. Ka një letër për Bardhok Kukën.

Prifti u gjallërua edhe më shumë nga këto fjalë.

— Për Bardhok Kukën? — pyeti, po vrikthi e përmbajti veten, e u vesh përsëri me atë mirësinë e shtirur priftërore. — Mirë, bijë, mirë, ka rënë në duar të sigurt. Do të bëjmë çmos që ta shërojmë, e, kur të bëhet mirë, mund ta përcjellim me një njeri të besuar dhe me bekimin e Krishtit.

— Puna nuk pret, o at, letra duhet dërguar brenda ditës. Kështu më tha korieri. Do ta çoja unë, po nuk di ku është çeta.

— E gjejmë, e gjejmë, mos u bë merak. Ulu, mos rri në këmbë, se je lodhur, çikë e mirë... Oh! Tashi po të

njoh. Prit. Po, po, po, ti je Zoga, mbesa e Nikë Vërrisë. Qofsh bekuar, moj Zogë, e paç jetën e gjatë po krejt kopja e atij burri trim. Eh, u vra, ja, fare afër. E vranë italianët. Ra si burrat. Hëh, ne po flasim për letrën, po letrën nuk po e shoh kund.

Zoga e nxori prej gjirit dhe ia dha.

— Sa më shpejt të dërgohet kjo, aq më mirë është.

Truja e kishte dëgjuar bisedën dhe u afrua.

— Letrën ia çoj unë Bardhok Kukës.

Prifti u kap nga këto fjalë dhe duke e vështruar mu në sy, ia priti!

— E ditke, ku është, hë?

— Jo, jo, por do ta gjej...

— Rri motër, rri, duhet të jenë shfarosur burrat, që t'ia ngarkojmë këtë punë një gruaje...

Zogës befasi i shkoi mendja te rreziku që për pak çaste e kishte harruar.

— At, duhet ta fshehim korierin, se xhandarët i kemi në shpinë.

— Shpejt te altari.

Zoga me Trujën e kapën korierin, ndërsa prifti vranoi e hapi një kapanxhe nën tryezën e mbushur me qirinj dhe me gota me fron.

— Këtu, këtu, shpejt!

Aty ishte një bodrum i nëndheshëm që zgjatej si tunel në thellësi. Zoga mendoi se atje duhej të kishte ndonjë dalje. At Bala sikur t'ia kishte kuptuar mendimin tha:

— Kapanxhen mos e hapni. Unë nuk do të lë njeri të vijë deri këtu. Nëse e shihni ngushtë punën e dëgjoni zhurmë këtu mbi ju, ecni drejt. Në fund ka një dalje në prozhëm...

Prifti u largua me hapa të shpejtë. Truja e ndoqi në heshtje. Ai në fillim nuk i dëgjoi hapat e saj, sepse ishte i kredhur në mendime. Në sytë e tij vetëtiu një dritë e keqe, e turbullt dinakërie e tinëzie. Kur e pikasi, i shfreu:

— Moj ti, pse më ndjek si hije?

— Më ndihmo të çlirohem nga mëkati, o at!

— Qenke e çmendur si duket. Unë të dhashë bekimin, harrove.

— Po, po, veç ti the që ta laj atë të keqe me një të mirë.

— Ashtu thashë e pastaj?

— Ti e ke në dorë të më ndihmosh ta bëj këtë të mirë. Ta çoj letrën te partizanët?

At Bala e shtyu.

— Ik, moj...

Ai hapi letrën dhe filloi t'i ndiqte me vëmendje rreshtat e shkruar shpejt me një shkrim të pjerrët, por të kuptueshëm.

«Shoku Bardhok.

Pasnesër në agim duhet të jesh te Qafa e Drerit ku do të të presë edhe kompania e parë e batalionit. Në mbrëmje do të sulmojmë minierën e Kamit, ku janë të internuar shokët tanë.»

Truja mbeti e habitur nga ai rrëmbim i priftit.

— At, pse më shtyve ashtu, sikur të isha një bush-tër?

— Oh, më ndje, motër. Isha i hutuar fare. Zoti më faltë! Po këto punë (tundi letrën) nuk janë lodra fëmijësh, prandaj edhe trulloset njeriu i gjorë se fundi, motër, edhe unë jam njeri... Shko tashi motër e mirë, paç bekimin mbi krye ngado shkofsh!

Truja i puthi dorën dhe u largua me hapa të shpejtë.

Ai rrëfim i priftit dukej sikur e kishte qetësuar pak.

At Bala e ndoqi me një vështrim të gjatë, derisa ajo u largua. Pasi u sigurua se ishte vetëm u nis për në qelë. Po befaz veshët i kapën një zhurmë. Nga zabeli pa tre ushtarakë që po vinin në drejtim të qelës. Ata diçka shikonin nëpër tokë. Njëri, një gjato me mustaqe të mëdha e me dy yje të togerit në qafë, kur e pa at Balën, u shkëput prej shokëve e iu afrua atij me hapa të mëdha. Nuk e përshëndeti. Prifti e vërejti i prekur dhe i shtriu dorën që t'ia puthte.

— Unë jam mysliman shyyqyr, o prift, e nuk më merr malli për dorën tënde. Fute në xhep ku e pate. Nuk kam ardhur kot këtu, por për punë. Prandaj fjalët i kam të pakta. Trego, ku e fute atë të plagosurin, partizanin!

At Bala nuk ishte prej atyre që e humbnin gjakftohtë-

sinë kollaj. Në jetë kushedi sa herë ishte përplasur me të papritura të rrezikshme, po kishte ditur të shpëtonte e të dilte i larë. Thoshte shpesh: «Po të mos kisha qenë prift do të më kishte tretur dheu prej kohe, po falë këtij zanati, i kam bërë bisht vdekjes me shkathësi.»

— Ju, zoti toger, o jeni i pirë o keni parë ëndërr. Po, nejse, bisedat nuk bëhen në oborr. Ju keni ardhur në shtëpinë time dhe kushdo qofshi, nuk mund të dilni pa provuar verën time. Urdhëroni!

— Lëri ato marifete se nuk të shkojnë me mua. Nuk jam sylesh, prift. Pikat e gjakut shtigjeve dhe aty ku janë ata shokët e mi flasin hapur se këtu ka ardhur korieri partizan.

— Jeni gabim, zotni. Këtu nuk ka ardhur askush, përveç një mëkatareje që u rrëfye e shkoi.

— Ju priftërinjtë keni shumë fjalë. Këtu është ai. Madje, me sa më duket, ishin dy... edhe mushka. Mushka është atje. He, Veli, ec këtu. Femër ishte ai i dyti?

— Ashtu m'u duk, si urdhëron!

— E dëgjon, ore prift? Pra, na ke borxh dy njerëz. Fol ku i ke fshehur?

— O, ç'thoni kështu. Si mund të fshehësh një gjë që as e ke parë as nuk e ke në dorë!

— Bëj be!

— Për Krisht!

— Do të të zija besë, po ju priftërinjtë rreni shumë.

— Unë kundërshtoj, dëgjoni, qoftë për fjalët e ashpra dhe fyese, qoftë për këtë poshtrim që po më bëni. Do t'ia them qarkkomandantit të gjitha...

— Bjeri legenit ti. Djema kontrolloni në kishë. Apo, pse të kontrolloni! Sigurisht edhe kjo kishë është si të tjerat, tërë vrima, skuta e bodrume. Lodhemi kot. Pyetja e fundit: ku janë?

At Bala, si e pa që me kërcënim nuk i mundte dot, e ktheu pllakën menjëherë dhe mori atë pamjen e përvuajtur dhe tërë mirësi:

— Sikur ta dija, o të bekuar, do t'ju thoshja: «ja ku i keni, kapini!», se mua nuk më lidh asgjë me ta. Ata janë të pafe e unë jam prift që luftoj me mish e me shpirt

shkarjen më të vogël. Pavarësisht se të ç'feje jeni, ju bëni të njëjtën punë që bëj edhe unë, ose më mirë ndihmoni forcimin e fesë.

— Lëri dokrrat! Ti me këto fjalë do të krijosh tym në sytë tanë, që të mos shohim se je dreqi i mallëkuar. . .

— Mo, mo, të ruajtë zoti, mo! Edhe pse je mysliman ti bën mëkat të madh që ve në gojë një shërbëtor të zotit.

Mustaqegjati u mërzi nga ky muhabet i gjatë pa krye. Siç e shihte, me fjalë nuk do t'ia dilte me të, prandaj thirri xhandarin e vrarëlije dhe i tha nën zë:

— Unë jam i bindur se ata janë këtu, po se ku e di vetëm ky maskara me veladon, prandaj të bëjmë atë marifetin e zakonshëm.

— Do të na padisë, zotni toger, se këta janë kopila. Trillojnë gjithnjë atë që s'është.

— Ne jemi tre, e tri gojë e mundin një. . . Vepron shpejt!

Xhandari i vrarëlije mori shokun me vete dhe e kapën për krahësh priftin. Ky kundërshtoi, u përpoq të shkëputej, por, si e pa që çdo gjë ishte e kotë, u dorëzua. «Eh, ku dreqin e dërgova në qytet shërbëtorin, Gjonin, se atë do ta kisha një ndihmë të mirë.»

— Ç'do të bëni me mua, ju ruajtë zoti?

— Do të të pushkatojmë.

«Eh, posi, posi, do të më pushkatoni! E di mirë që gjithë kjo është lojë frikësimi, se nuk më pushkaton kollaj kush mua». . . — tha me vete.

— Të më pushkatoni? — klithi ai me një zë të këputur dhe nisi të dridhej i tëri si një kallam nga era. — Jo, për hir të zotit, mos e bëni këtë, kini mëshirë për mua!

— Mëshirë ke vetëm kur të thuash ku janë ata.

«Hëh, kokëfortë! Kërkon atë që s'është për dhëmbët e tu, si ajo dhelpira e përrallës me rrushtë.»

— Nuk di gjë. — tha me një fije zëri.

— Betohu!

— Për Krisht!

— Pse be është kjo?

— Për mua është gjithçka Krishti, zotëri. Ai i lumi

erdhi këtu që të na shpëtojë e ne e njohim shpëtimtarin tonë dhe zotin tonë.

— Zjaaarr!

Tri krisma që dolën nga tri tyta pushkësh ushtuan në ajër. At Bala ra për tokë. Nuk pati kohë as të shqyrtonte edhe një herë qëndrimin e tij.

Zogën e kishte gënjyer heshtja dhe kishte dalë nga kapa-panxha, me mendim që të kërkonte priftin. Zef Treipshi digjej nga temperatura e fliste përçart. Aty nuk kishte asnjë filxhan me ujë që t'ia njomte buzët. Në kishë nuk pa frymë njeriu. Vendosi të shkante në qelë, por kur u afrua te dera dëgjoi zëra. Prej një vrime vërejtë çfarë po ndodhte përjashta. Ah, at Bala ishte në rrezik. Nuk duhej ngurruar. U kthye poshtë dhe mori pushkën e Zefit por sa doli nga ai strofull i errët, u dëgjuan tri krisma. Ah, e pat, e vranë at Balën. Iu prenë këmbët dhe një dhembje e thellë ia përskoi trupin. U afrua te vrima ku ishte më parë. Ai mustaqegjati ishte në këmbë, përballë saj. E vuri në shenjë. Po ai lëvizti dhe iu afrua trupit të at Balës. E kapi me të dy duart dhe e shkundi.

— Çou, çou, dëgjon. Kjo që një provë. Tani do të qepim qefinin, ke për të parë.

Togeri e kapi priftin për duarsh dhe e tërhoqi nëpër oborr. Ndoshta kjo lojë do të zgjaste shumë, sikur ai të mos dilte ballë për ballë me vrimën ku ishte Zoga. U dëgjua një krisëmë e thatë. Togeri u këput e ra mbi at Balën. Dy xhandarët mbetën të shushatur për një grimë, por xhandari i vrrarëlije erdhi në vete më shpejt e thirri:

— Partizanët!

Ata, të pushtuar nga tmerri, ua mbathën këmbëve për në pyll. Xhandari i vrrarëlije shpesh thoshte :«Jeta nuk shitet për pesë napolona në muaj, se pastaj kalamajtë ngordhin urie.» Po për të vrrarë e grabitur të pambrojturit, ata dy burravecë që vraponin si lepuj ishin shumë trima.

MIRËSI E PABESË

At Bala ndoshta nuk do të çohet aq shpejt, po të mos dëgjonte zërin e ëmbël të Zogës e po të mos ndiente prekjet e saj të buta.

— At, o i shkreti at Bala! — përsëriti dy herë me zë të përvajshëm.

«Tashi duhet të kthehem edhe një herë ku isha, po me ngadalë që të mos e tremb këtë vajzë të mirë që më shpëtoi jetën.» Prandaj lëvizi dorën ngadalë, solli kokën nga ana e djathtë dhe lëvizi njërin këmbë. Zoga i vërejti me vëmendje këto, e briti e gëzuar:

— Është gjallë, është gjallë!

Kur prifti më në fund hapi sytë, Zoga vrapoi nga qela që ishte futur pas kishës. U ngjiti lart duke rendur. Pas pak u kthye me një gotë ujë në dorë, po at Bala ishte ngritur. Megjithatë, ajo i afroi gotën. Ai buzëqeshi dhe piu.

— Të falemnderit, bijë, ti më shpëtove jetën.

— Ti e vure në rrezik për ne, o at, e ishte turp për mua të rrija duarkryq. At, korieri është shumë keq: duhet t'i bëjmë ndonjë mjekim se digjet zjarr, i gjori. . .

Ndërsa bisedonin, te dera u dukën mistër Bejllli dhe Dakë Ngardha. I pari ecte qetësisht, ndërsa i dyti diçka i thoshte. Në fytyrën e Dakës dukej e zhdukej një buzëqeshje tinzare. Kurse në fytyrën e anglezit nuk lëvizte asnjë muskul, thua se nuk dëgjonte asgjë nga ato që i thoshte ai që kishte në krah.

At Bala i vështroi me inat. Dakë Ngardha iu duk fytyra më e ndyrë që kishte parë ndonjëherë, po shpejt e përmbajti veten e buzëqeshi me mirësjellje.

— Më falni se ju harrova, ose më mirë më harruat ju mua. Unë bëra gjyq me djajtë, zotërinj.

Anglezi bëri vetëm njërën anë të buzës së djathtë në gaz, e, pasi e vështroi priftin kështu për një hop, tha:

— Provat e rënda janë për njerëzit që i mbajnë pa u rrëzuar, at i mirë... Po kjo vajzë e bukur, ç'është?

— Kjo më shpëtoi mua. Nuk di si t'ju tregoj zotërinj, thua se ishte ëngjëll i zbritur nga qielli për të bërë këtë mirësi të madhe.

Mister Bejklli nxori nga xhepi një qeskë me para dhe ia lëshoi në dorë çikës.

— Merre për shpërblim që shpëtove mikun tim!

Ajo, e prekur, ia shtyu me pëllëmbë.

— Të mirën që bëj nuk ia shes njeriut kurrë, — tha.

Pas këtyre fjalëve mori gotën dhe iku për në qelë.

Anglezi e kundroi Zogën dhe pastaj qeshi me një gaz madhështor, ashtu si qeshin gjithnjë njerëzit që e ndiejnë veten mbi të tjerët.

— Dy gjëra ka shqiptari, at i mirë: krenarinë dhe varfërinë.

— Ngjitemi lart, mistër Bejkëll!

— O, mjaft atje. Këtu ka peisazh dhe ajër, që të ndihmojnë të mendosh mirë. Hë, ç'tha ajo gruaja?

— Ajo ishte pemë pa kokrra, mistër. Po vetë zoti i madh, na çoi mjetin për të futur në dorë çetën.

Prifti pasi vërejti përreth, nxori letrën dhe ia tregoi. Mistër Bejklli shtriu dorën për ta marrë, po at Bala e tërhoqi. Anglezi e kuptoi që ishte ngutur.

— Kuptoj, ati i mirë, kuptoj, duhet bërë pazari më parë, po zakonisht tregtarët nuk blejnë gjëra që nuk i shohin.

— Letër e komandës së batalionit për çetën. Po unë bëra shaka, mistër Bejkëll. Unë e kuptoj që ne jemi dy anët e një medaljeje. Këtu nuk është fjala te leverdia se sa te detyra ndaj atdheut tim.

— Eh, eh, ma mbushe mendjen... Po ne jemi, e rëndësishme është të merremi vesh sa kohë që bëjmë të njëjtën rrugë. Lexoi letrën me vëmendje. — Mistër Dakë, duhen

njoftuar forcat fashiste që janë në Lug të lumit, ndërsa ju, at i mirë, të çoni letrën në çetë.

— Unë?

— Ti, ti. Lufta bëhet edhe kështu, at i mirë: dy zihen, i treti fiton... — I shkeli syrin dhe qeshi i kënaqur. — Sa më pak komunistë aq më e lehtë bëhet lufta jonë për çlirimin e atdheut tuaj... Kupton?

— Kuptoj.

Mistër Bejklli u nis nga qela dhe të tjerët i vajtën pas.

Kur hynë brenda, doli vrinkthi prej aty Zoga, me një gotë uji në dorë dhe me ca pece. Me vrap kaptoi pragun e kishës dhe hyri në gropën nën altar. U ul pranë Zef Treipshit. Ia pastroi dhe ia lidhi plagën me shumë kujdes. I plagosuri diçka mërmëriti e pastaj hapi sytë.

— Ti qenke!

— Unë, unë, mos luaj. Si e ndien veten?

— Më lehtë... — Zefi dëgjoji hapa dhe ngriti kokën. Zoga nxori kryet jashtë dhe pa at Balën që po afrohej me ngutje.

— Orët rrokullisen me shpejtësi e nata vjen menjëherë, bija ime. Mirëpo letra duhet dërguar. Me kë? Nuk kam asnjë njeri. Gjoni, shërbëtori, nuk u kthye ende nga qyteti, prandaj nuk mbetet tjetër veç t'u vë flatra këmbëve dhe të fluturoj te Bardhok Kuka unë.

— Ti? Jo at, nuk bën. Shkoj unë po qe puna ashtu...

— Jo, jo, kurrë. Ti je e re, e për më tepër vajzë... Në këtë kohë, në çdo kthesë fshihet pabesia për burrat, jo më për një vajzë të njomë. Jo, jo, të ruajtë zoti, kurrë. Unë e kam për detyrë t'u vij në ndihmë njerëzve që kanë nevojë për ndihmën time. Po të pyesim edhe Zefin se ku është çeta.

— Ai di vetëm këtë, që para dy ditësh ka qenë në Shalçë.

— Po ai vetë, andej do ta kërkonte, hë? Të ruajtë zoti, pyete, se kështu shkurtoj sadopak rrugën, moj bija ime.

Çika bëri si i thanë.

— Edhe ai vetë andej do ta kërkonte, — tha pas pak.

— Mirë, mirë, shkova.

Zoga u ul pranë korierit. E vështroi në fytyrë. Ishte shumë i zbetë. «Ky nuk bëhet për udhë as edhe pas një jave se ka humbur mjaft gjak. Po unë ç'të bëj me të?» Zefi dukej sikur flinte, por çika e merrte me mendje, se ajo ishte një marrakotje ethesh. «Ta lë këtu, nuk më bën zemra... ta marr me mushkë e ta çoj në konak, ai mezi qëndroi mbi të deri këtu, se mushka e... Oh, mushka! Është aty ku e kam lënë thua?» Vrikthi doli përjashta në oborr e, ashtu duke rendur, u fut në pyllin aty afër. Pas pak u kthye me mushkën e kapur për ullari. E lidhi pas kishës në një vend ku nuk dukej. Pas kësaj u fut përsëri në kishë. Hyri në bodrum dhe u habit kur pa një tabaka, bukë të bardhë e dy pjata me gjellë mbi të. Atë e kishte marrë uria shumë, por i vinte turp të lëshohej mbi bukën dhe mbi gjellën si e babëzitur. Duhej t'i jepte më parë Zef Treipshit. I dha me zor disa lugë. Ai nuk kishte uri fare, po ajo u mundua t'ia mbushte mendjen të hante diçka.

— Me se do ta zëvendësosh gjakun që ke derdhur nëpër tërë ato shtigje, hë?

Pas një grime, korieri dukej sikur ishte lëshuar përsëri në krahët e gjumit. Çika i vuri dorën mbi ballë. Digjej gjithnjë. Ia njomi ballin me një leckë të lagur. Zefi hapi sytë.

— Je mirë, e?

— Mirë...

— Zef?

— He?

— A mund të më dëgjosh?

— Fol!

— Këtu te at Bala ka ardhur Dakë Ngardha me një të huaj. Ai është i veshur si ne, por e njoha nga e folura dhe nga fytyra se është i huaj. Kishte një fytyrë të njomë e lehra të verdha si ari. Megjithëse ishte i pashëm, m'u duk i shëmtuar kur qeshte; kishte diçka të keqe në gazin e tij... Më bëri përshtypje Daka dhe prifti që i lëvryreshin si dy shërbëtorë. Duhet të jetë pasanik i madh ai!

Korieri i dha vetes dhe u drejtua njëçikë duke u mbështetur te vajza.

— Zogë, o çikë trime, është mirë të shkosh në shtëpi, dëgjon?! Këtu nuk është vend për ty. Ti je e bukur dhe e re e ata kushedi ç'njerëz janë... E unë nuk jam i zoti të t'zaj nga vendi për të të mbrojtur sadopak.

— O, mos u shqetëso për mua Zef-a. Nuk jam foshnje unë, mund t'i dal zot vetes, se kam edhe pushkën në brez. Po prit, unë kisha harruar fare se kam revole. Oh, jam e fortë unë, e shikon?

Zoga, pas këtyre fjalëve mori tabakanë, mbloodhi ç'kishte dhe u ngjit lart në qelë. Në kuzhinë gjeti Marijen, shërbëtoren e priftit, duke folur me vete me zë të lartë. Dikë shante. Zogës i bëri përshtypje kjo, prandaj mendoi menjëherë se «... kjo e gjorë vuan aq shumë nga vetmia dhe llafazania sa, për të mbushur këtë boshllëk të madh, shtrëngohet ta bëjë veten një të dytë...» Bëri buzën në gaz kur e pa duke u vërtitur nëpër katrorin e kuzhinës, thua se merrte prapa atë me të cilin fliste.

— Oh! — bëri kur pa Zogën. — Më trembe, se isha duke menduar për... Nejsë, ç'të të them ty, je e re...

Zoga la tabakanë mbi tryezë e desh të ikte, po shërbëtorja e mbajti. E uli me përdhunë në një karrige, i dha një gotë me qumësht, pastaj e kqyri me vëmendje të madhe duke u larguar disa hapa prej saj. Befas e ndërpreu bisedën që po bënte për... Ku di çë e shpërtheu në një britmë habie:

— Ah, ah, ah! Po ti qenke shumë e bukur, të shitoftë zana! Ajo derdhi një rrëke fjalësh e tregoi histori ku një vajzë e bukur si Zoga kishte lënë pa mend një krahinë të tërë.

— Bukuria e femrës bën mrekullira, dëgjon? Kushedi ç'fat do të kesh, po ama, të dish ta zgjedhësh fatin, moj çikë e bukur, se fati është mashkull e meshkujt janë gjithnjë hileqarë... Hap sytë e shih ku vë këmbën se, po u rrokullise njëherë, nuk ngrihesh më... Kështu si unë. Hëm! Po kështu si unë, mos u çudit aspak. Unë u rrëzova e tashi eci këmbadoras e nuk ngrihem dot më. Ja, nuk ta thotë edhe kjo ngjarje që po të tregoj tashi këtë rënie time, moj Zogë? Durim, se po ta tregoj, dua të zbraz këtë mllef, të lirohem pak... Psherëtiu thellë dhe sytë iu një

mën. Kjo e bëri Zogën të ndjente keqardhje të thellë për të.

— Dëgjo! At Bala u nis te partizanët për të... Ku di unë ç'tha. Harrova. I gjori plak duhet të bëjë rrugë të gjatë... Edhe Dakë Ngardha theu qafën në Lug të Lumit për të njoftuar forcat e ushtrisë, për të dalë në Qafë të Drerit dhe për të rrethuar e kapur, nuk di kë... Kaq më zuri veshi. Eh, ç'është një qen bir qeni ai Dakë Ngardha! Nejse. E kisha fjalën këtu. Ai i huaji, anglezi... Se është një anglez matanë, dëgjon? Dreqi e di përse e pruri kokën këtu... Pra, ai mbeti vetëm në dhomë e tha po bëhem zot shtëpie... U, sa i ndytë është i poshtri!

Zogës iu futën mornica nëpër trup nga ato njoftime që dha Maria për Dakë Ngardhën e tashmë nuk e përmbajti veten. U ngrit vrikthi. Doli fishek nga dera, zbriti shkallët nga dy nga tri, si i erdhi për mbarë. Nuk dëgjoi aspak thirrjet e Maries që shprehnin çudi e pendim. Çudi për ikjen e çikës, pendim ndoshta për ato që kishte thënë: «... unë nuk e dija se ti nuk mund të dëgjosh gjëra të tilla. Më fal, dëgjon?»

Çika u fut në bodrum. Zef Treipshi ishte në një marrakotje ethesh, po ajo e shkundi, lehtas, derisa ai hapi sytë dhe erdhi në vete një grimë.

— Zef, dëgjo, këtu po kurdiset diçka për të zezën tonë. Dakë Ngardha paska shkuar në Lug të Lumit për të njoftuar forcat që të rrethojnë Qafën e Drerit.

— Qafën e Drerit? — Korieri i dha trupit me hov.

— Po. Ti the se atje bëhet takimi, apo jo?

— Atje? Ti ia dhe at Balës letrën? Thua t'ia ketë treguar Dakë Ngardhës, moj?

— Nuk më besohet.

— Mua më besohet...

Heshtje. Të dy shikonin njëri-tjetrin në sy.

— Nga e mori vesh Dakë Ngardha, atëherë? — pyeti Zefi shumë i shqetësuar.

— Nuk ka si të na tradhtojë një njeri që ka luftuar kundër italianëve bashkë me tatën Nikë e që desh të vdiste për të mos na kallëzuar ne. E pashë me këta dy sy ngjarjen unë...

— Sidoqoftë, duhen njoftuar shokët, Zogë. — Ai bëri të ngrihej, po çika e mbajti.

— Jo, rri, rri ti, jam gjallë unë e këtë punë e bëj njëlloj si ti, Zef Treipshi, e mos më shiko ashtu sikur s'ta mbush syrin se jam çikë!

— O, jo, mos fol ashtu, Zogë! Unë kam besim. Nuk është pak ajo që ke bërë... Po rruga është me rreziqe për femrën, sidomos tashi që po bie nata...

— Jo, të duket ty, se bodrumi është i errët. Fundja le të bjerë nata.

— Je tamam mbesa e Nikë Vërrisë ti.

Çika u çua. Nxori revolen e mbushi fëk e fëk dhe pastaj e vendosi përsëri në brezin e xhubletës.

— Mos u mërzit o Zef Treipshi! Mirëmbetsh! Do t'i lajmëroj njerëzit sa më parë.

Ajo doli nga kapanxha dhe u largua nga altari.

— Doli fluturim prej kishe e, pa u vonuar, i kërceu kafshës në shpinë.

Gjysmë ore pasi u largua çika, nga hyrja kryesore u duk Shpend Vërria. Ecte me ngutje. Kur hyri në oborr, u drejtua për në kishë. Hapi derën. Thirri priftin me emër, por, kur u bind se nuk ishte, shkoi i vendosur nga qela. Në krye të shkallëve ndeshi Marien që po mbushte ujë në pusin pranë hyrjes së qelës.

— Mirëmbërëma, Marie. Ah, ti nuk më njeh, se kam ardhur shumë rrallë këtej. Jam Shpend Vërria.

— I ati i Zogës?

— I ati i Zogës e për Zogën kam ardhur. Më tha djali se është këtu.

— Ishte po ka pak që i hipi mushkës dhe u ngjit shtegut atje në ballë të kishës, nga zabeli i Dakajve.

— Nga zabeli i Dakajve?

— E pra.

— Po ai Zef Treipshi, ku është?

— Zef Treipshi? Ku di unë e gjora! Këtu kanë ndodhur shumë gjëra sot e unë jam trullësuar fare... Unë këtë Zef Treipshin nuk e kam parë, se po ta kisha parë, edhe pse nuk e njoh, do ta kisha pyetur at Balën e ai do të më kishte thënë patjetër.

Shpend Vërria nuk ia kishte ngenë shërbëtores së priftit që donte muhabet.

U largua pa e përshëndetur fare nga hutimi. Nga ka vajtur Zoga? Ai mori përpjetë nga zabeli i Dakajve duke ndjekur atë shteg nga ishte zhdukur e bija. Ishte bërë errësirë dhe sytë e tij përpiqeshin të shponin atë perde të zezë, për të parë gjërat rreth e rrotull. Kur u sigurua se aty s'kishte frymë njeriu, zbriti poshtë nga një shteg që priste shkurt. «Kot erdha vërtet, po fundja hoqa dyshimin që kisha se mos ka ardhur për të parë ç'është bërë me të vëllanë...»

Kishte kohë që shiu binte mbi të, po ai vonë u kujtua se rrobat në shpinë ishin njomur e se ujët po derdhej si curril nëpër kurrizin e tij.

VRASJE NË KISHË

At Bala u kthye afër mesnatës, ndërsa Dakë Ngardha kishte një orë që ishte shtruar në tryezë e hante. Pinte nga vera e mirë e qelës plot etje e ëndje. Kur hyri në dhomë prifti pa se mistër Bejklilin e kishte zënë gjumi në karrige. Ai ishte i lodhur nga rruga (gjashtë orë mbi shpinë të kalit për të ishin shumë), e prandaj kishte nevojë të pushonte. Po kur e pa atë mik të nderuar duke fjetur ashtu, i erdhi plasja. «Në shtëpinë time, kjo mikpritje zgjebarakësh!» Thirri Marien, po Daka me bulçinj të mbushur me mish, ia priti:

— Mos u lodh. Ky miku këtu ka bërë një shaka të vogël me të... e ajo nuk vjen më. Unë vajta vetë në kuzhinë e i mora këto që po ha.

Anglezi u zgjua. Kapsalliti sytë e, kur pa at Balën, tha:

— A u ktheve ti! — Piu pak verë nga një gotë që kishte afër. — Hë, si shkoi?

— Mirë, sigurisht. Më pritën si e meritoja. Bardhok Kuka më dha dorën me shumë përzemërsi.

— Ku ishin?

— Në Shpellëzaj.

Anglezi nxori një hartë të vogël. E hapi dhe vuri gjithin mbi një pikë e prej aty ndoqi një vijë të blertë.

— Ah, nuk qenka larg! U ngutëm, e marrtë dreqit! Këtu do t'i kishim më afër... — Ai u ngrit në këmbë dhe brodhi nëpër dhomë duke menduar. Befas tha: — Unë nuk e kam parë atë korierin.

Dhe bëri nga dera. At Bala i vajti pas. Dakë Ngar-

dha nuk deshi t'ia prishte rehatinë vetes në atë kullotje të bollshme e të mirë, por vrikthi mendoi: «Dakë Ngardha, luaj se paguhesh që t'i ruash kokën atij. . .» Dhe pasi e mbushi gojën plot, u nis duke u mllaçitur.

Hapat nëpër pllakat e kishës, në atë qetësi të thellë nate, ushtuan të ngatërruar, si të rëna qysqie mbi një diçka të gollët. Kapakun nën altar, e hapi prifti dhe bëri dritë me shandan.

— Paska fjetur, i ngrati!

— Zgjoje, o at i mirë, të shohim me çfarë çmimi mund ta blejmë. — Anglezi i mori shandanin nga dora at Balës. — Mistër Dakë, nxirreni!

Daka në këto raste bëhej shumë i shkathët.

— Dil, o Zef, dil!

Zef Treipshi nuk kishte qenë në gjumë. Me gjithë dhembjen e madhe, ai e kishte mendjen te Zoga «A thua e ka gjetur çetën? Mos i ka ndodhur gjë? Po sikur çeta të bjerë në kurthin e tradhtisë. Unë edhe në varr do ta ndjej këtë peshë të rëndë. . .» Këto mendime i kishin pushtuar trurin. Kur dëgjoi zërin e Dakë Ngardhës, hapi sytë i habitur. Priste të dëgjonte zërin e çikës, kur ja i doli përpara Daka. Ai e njihte Dakën se ishin nga një vend. Dakë Ngardha e ngriti zërin edhe më shumë dhe e bëri më të rreptë.

— Me ty flas, dil përjashta.

Korieri partizan doli mbi altar. Luhatja e flakëve të qirinjve të shandanit e zgjatte figurën e tij, që pushtonte tërë murin ku ishte një Krisht i madh i gozhduar. Hija e korierit u bë vigane. Po ai mezi mbahej në këmbë. At Bala e hetoi këtë e iu afrua.

— Mbështetu te unë, biri im!

Dakë Ngardha e vështroi priftin. Sa ëngjëllor dukej! Ja, këto ndryshime të shpejta e bënë të pakuptueshëm dhe të frikshëm për të. «Ai është i pakapshëm si hija e Zef Treipshit që zgjatet atje në mur!» — tha me vete.

— Përse më doni? — pyeti partizani.

Mistër Bejklli e kish vërejtur tërë këtë skenë në heshtje, thua se ishte vetëm spektator aty. «Është në ditë të zezë dhe megjithatë mbahet krenar ai plesht.

Hëm! Një popull i vogël, me fuqi të madhe shpirtërore! Por, sidoqoftë, ai kishte vendosur të bënte një provë sonte, meqë ky ishte rasti i parë që ndeshje me një partizan.

— Na thuaj, o Zef... Zef e quajnë këtë trimin, hë? E sheh, një herë e dëgjova emrin tënd dhe e mbajta mend. Emër i bukur, emër kreshnikësh. Na thuaj, o trim, pra... (nxori një qese me para tringëlluese dhe ia rrotulloi ndër sy, ashtu si kishte bërë edhe me priftin). E shikon këtë? Është plot me florinj. Këtu brenda është ajo forcë e madhe, që menjëherë si në përrallë të bën të pasur, pa këçarje, pa luftë, pa plagë, pa rreziqe... Të rrosh i lumtur me familjen tënde, pa pasur frikë të nesërmen... I lumtur, o Zef, sa gjë e bukur është kjo, a e kupton?

— Jo.

— Tamam jo, nuk e kupton. Ju shqiptarët nuk e kuptoni. Nuk keni qenë kurrë të pasur as të lumtur. Mirë. Kjo qese do të bëjë të kuptosh madhësitinë e pasurisë. Pra, qesen me stërlina, ta jap unë, ë, kurse ti do të më japësh një gjë krejt të parëndësi, dëgjon? Pak fjalë. Hë-hëhëë! Dëgjon, pak fjalë, një qese! Kjo është një tregti e rrallë. Që të mos zgjatemi më shumë dua të di ku gjendet Bardhok Kuka. Kam marrë vesh se diku këtej nëpër krahinë sillet prej disa ditësh... Kaq. Thuaj ju gjendet e qesja fluturon nga dora ime në dorën tënde. Ti ndoshta e merr me mend se jam i misionit anglez, pra jemi miq bashkë, unë për ju kam ardhur këtu. Pikërisht për këtë dua të bisedoj me Bardhokun, që të bëjmë një plan të përbashkët lufte dhe t'ju jap ndihma materiale. E shikon? Kjo është në dobinë tuaj.

— Nuk ju vjen turp, zotni, të shiteni ai që nuk jeni?..

— Prit, Zef! — Mistër Bejklli ngriti dorën dhe i bëri me pëllëmbë, sikur desh të mbrohej nga kjo goditje fishkëlluese. Pas kësaj iu afrua e u shtir sikur nuk e kuptoi atë që tha partizani. — Nuk po na thua ku është Bardhoku? Pse, kështu të kanë mësuar të sillësh me miqtë?

— Miqtë? E ke zgjedhur shokun të keq, zotni. Po të mos kishe përkrah Dakë Ngardhën, ndoshta do të të be-soja.

- Mos ma zerë në gojë emrin tim, rrjepacak!
 Anglezi buzëqeshi me dhëlpëri.
- Unë jam i huaj këtu, o Zef, prandaj nuk e di se ç'është ky Dakë Ngardha.
- Sahanlëpirës i Zogut dhe i fashizmit.
- Tradhtar!?
- Anglezi nxori një kamë dhe ia zgjati Zefit.
- Kjo është armë e pa zëshme. Merre dhe dënoje tradhtarin e atdheut!
- Zef Treipshi e mori me rrëmbim, po në vend që t'i sulej Dakë Ngardhës u hodh mbi mister Bejklilin, po anglezi u zbraps me shkathtësi.
- Korierin s'e mbajtën këmbët dhe ra në dysheme.
- Ah, jo, jo, jo, kjo nuk është e hijshme. Unë ta dhashë kamën si mik e ti deshe të më japësh vdekjen si armik. Çojeni në këmbë!
- Ata të dy u bindën pa fjalë. Korieri i shtyu të dy.
- Largohuni tradhtarë!
- At Bala mbeti i stepur nga këto fjalë.
- Edhe mua?
- Edhe ty. Ai që fle me qentë, zgjohet me pleshta në trup, at Bala, këtë e di mirë ti...
- Dakë Ngardha me sy të skuqur nga inati dhe padurimi shkrofëtiu:
- Më duket se kupa u mbush dhe po derdhet, mister Bejcell.
- Pije, mister Dakë, pije... — tha anglezi dhe qeshi nën hundë, me të keq. Daka u sul nga korieri, po ai e ndali me një lëvizje dore. — Oh, sa të padurueshëm jeni ju shqiptarët! Në tregti ka pazarllëk, prandaj nuk duhet shpejtuar. Ty nuk ta mbush mendjen një qese Zef, e mirë, e sendërtojmë marrëveshjen kështu: o qesen me para o jetën. Pra, ti do të na thuash ku është Bardhok Kuka. Kaq. Pak fjalë, një qese e madhe me verdhushka. Si thua?
- «Hëm! I ke bërë hesapet pa hanxhinë, o anglez i pabesë. Ke menduar se në këtë gjendje që jam do të dorëzohem menjëherë, po unë nuk dorëzohem! Ti nuk e ke hallin të dish ku është Bardhoku por të më thuash mua...»

— Fol, biri im, mos e ço veten dëm! — u dëgjua për herë të parë zëri i at Balës.

— Hiqmu sysh, at Bala, se kam pështirë të të shoh. Dëgjo, ore anglez! Shqiptarin kurrë nuk e ka trembur vdekja e aq më pak sot që e di për se lufton. Unë shpresoja të vdisja duke luftuar, por fati i pabesë si ti më paska ruajtur këtë vdekje. Po s'ka gjë.

Mistër Bejklli qeshi me zor, ndërsa të dy miqtë e vërejtën të çuditur. «Duhet ta çojmë provën deri në fund, s'humbim gjë... Bile, mësojmë diçka...» mendoi anglezi. Ia bëri me shenjë Dakës që ta merrte Zefin.

Korieri partizan u nis nga dalja e kishës duke çaluar. Daka e shtyu me kondakun e pushkës

Pas pak erdhën nga jashtë e ushtuan në veshët e tyre fjalët e fundit të Zef Treipshit:

— Rroftë Partia Komuniste Shqiptare!

Këto katër fjalë u ndërpre në nga dy të shtëna të shpejta.

— Ja zoti i tyre, at i mirë! — ia pat mistër Bejklli, tashmë i nevrikosur që nuk i kishte dalë parashikimi. Ai shpresonte se para vdekjes partizani do të mendohej edhe një herë e ndoshta do të thyhej. «Është ndryshe kur të flasin për vdekjen, e ndryshe kur gjendesh ballë për ballë me të», mendonte ai. — Kjo që një provë që na shkoi huq. — mërmëriti i vrenjtur.

Prifti dukej shumë i shqetësuar, shkoi në altar dhe u gjunjëzua para Krishtit të gozhduar në kryq allçie. Mister Bejklli e vështroi me një nënqeshje tallëse.

Dakë Ngardha, që sapo ishte kthyer, e pa priftin dhe mendoi: «Hëm! Tani po luan shenjtin e penduar dhelpira e vjetër. Sa marifete ka ai!»

— Po lutesh për shpirtin e tij, o at i mirë?

— Jo, për vete...

U çua dhe zbriti disi më i përmbledhur, më i qetë.

— Ndoshta zanati im ka atë dobësinë që kishte Akili mistër Bejkll. U hutova fare, thashë: E mori lumi tërë punën me partizanët. Po, pse të më fajësojnë mua kur

Zef Treipshin e vranë ata xhandarët që deshën të më
vrisnin mua?

— Të lumtë! Ja kjo do të thotë të përballosh çdo
situatë me urtësi e gjakftohtësi. — Pasi nderi pak i men-
duar shtoi: — Megjithatë ne mësuam diçka sonte . . .

NJË VARR NË LËNDINË

Porsa doli nga oborri i kishës, Zoga e nguci mushkën që të ecte sa më shpejt. Që aty ajo e mblodhi mendjen të vinte fill në konakun e Ukshin Lokut e të mos hallakatej andej-këtej duke kërkuar çetën. Kjo do të mënjanonte dy të këqija: e para, nuk do të vonohej shumë duke bredhur ndoshta tërë natën, e dyta, nuk do ta kërkonte belanë padashur me ato endje të gjata. Pra për të shkuar te Ukshin Loku, duhej bërë edhe një herë rruga nga kishin ardhur.

Tani ajo nuk e bëri për një orë, si e kishte bërë me partizanin e plagosur. Ende pa rënë muzgu u gjend në lëndinë. Megjithëse ishte vonë, prapë e mbante shpresa se do të gjente të vëllanë aty. U dëshpërua kur nuk e gjeti dhe, për të parën herë, i vajti mendja për keq. Vështroi përreth se mos gjente ndonjë shenjë që të fliste për mirë ose për keq, po lëndina heshtte dhe fundosej dalëngadalë në errësirë. Befas i vajtën sytë te një grumbull dheu që kishte marrë formën e një varri të vogël. Dheu i përmbysur kishte një ngjyrë të errët, të freskët. Për pak sa nuk u rrokullis nga mushka, aq u trondit. U ul vrikthi nga kafsha dhe kërceu me dy hapa te varri. U ul mbi të dhe e hapi me thonj. Kur pa Baloshin, sikur u lehtësua pak.

Dhembja u zvogëlua vërtet, por ama mbeti përsëri dhembje. Nuk ishte dhembje e barabartë me atë që mendonte të gjente aty, po edhe kjo krijesë katërkëmbëshe kishte qenë një shok besnik dhe i dashur i fëmijërisë. Vetëtimthi i erdhën në mend kujtimet më të bukura të

kohës kur kulloste bagëtinë me të. Këto kujtime e prekën me një përmallim të thekshëm zemrën e saj. Dy lotë të axhtë të ranë nga sytë mbi mollëza e zbritën teposhtë.

— Balosh, shoku im i mirë! Të paskan bërë shoshë me plumba, o i gjorë!

Ky zbulim i solli ndër sy skenën ku tyta pushkësh villnin zjarr e hekur mbi qenin që i kishte sulmuar. Zoga e mbuloi varrin, pastaj shkuli një grusht bar të njomë dhe ia vuri te koka qenit të dashur dhe të paharruar.

Për të fituar kohën e humbur ngau mushkën që të ecte sa më shpejt. Tani nata kishte rënë si mbulesë e zezë, e dendur e frikshme. Diku larg bubulloi, dhe një vetëtimë e zjarrtë çau qiellin andej nga Qafa e Pishave. Çika e dinte rrugën mirë. Kishte shkelur disa herë me gjyshin nëpër këto shtigje. Kujtesa e fëmijërisë është një fletore e bardhë, ku shkruhen gjërat qartë, pastër dhe me hollësi. Mjafton ta hapësh këtë fletore, që të dalë para syve faqja e shkruar. Edhe pse ishte terr, ajo shihte me hamendje çdo gjë përreth.

Bubullimat u shpeshtuan. Vajza u bë gati të priste shiun. Ajo u struk në vete sikur kështu do të lagej më pak. Bubullimat e shkreptimat vinin varg e më në fund nisi të binte një shi kokërrmadh, por i rrallë. Ky ishte shiu i parë që lajmëronte ardhjen e vjeshtës. Pas këtij shiu koha do të ftohej, dielli do të fshihej pas reve dhe rrallë do të dukej mbi krahinë.

Pas tri orësh arriti në konakun e Ukshin Lokut. Ajo mendoi se këtu do ta kryente punën për të cilën kishte marrë gjithë atë rrugë. I biri i Ukshin Lokut, Gjergji, doli me një pishë të ndezur dhe i hapi derën. Diçka e keqe i feksi në mendje kur e pa Zogën

— Shih kush genka, bre! Heu! — thirri djali. — A je lugat, moj, ti që bredh nëpër këtë natë pus të errët e plym me shi?

Vajza kishte ngut.

— Më çu te tata, Gjergj.

— Tata nuk është në shtëpi.

— Ku është?

— Te partizanët.

Çika mbeti për pak gojëkyçur. Ç'të bënte?

— Ku janë partizanët?

— Në Shpellëzaj. Po ec brënda, se qenke bërë si të kishe rënë në lumë dhjetë herë me radhë.

— Jo Gjergj, nuk kam nge. Kam një punë me rëndësi që nuk pret.

Dhe ia tregoi fill e për pe. Djali e dëgjoi me vëmendje pa e ndërprerë një herë. Në fund tha:

— Këtë punë e kryej vetë.

— Ta fle mendjen?

— Oh, ç'thua edhe ti Zogë! — ia priti i prekur Gjergji — Pse, mos kujtove se partizanët janë të huaj për mua? Ti nuk di, moj, se unë kam bërë disa shërbime edhe me rrezik të madh... Po nejtse, nuk është koha t'i shesim mend njëri-tjetrit. Kjo detyrë duhet kryer dhe unë do ta kryej, për të mos thënë më mirë se ti, po njëlloj si ti.

— Vdekje fashizmit! — Zoga ngrii grushtin dhe i ra barkut të mushkës me thembra.

— Liri popullit, Zogë. Ku po shkon?

— Do të kthehem pak në shtëpi, t'i them tatës, pastaj do t'ia mbath për te kisha.

— Po ti hyrë pak, ngrohu e ha një kafshatë bukë, moj.

Ajo u zhduk në errësirë. I dëgjoi fjalët e Gjergjit, po nuk i dha përgjigje. Fjalët e kota do ta vononin edhe Gjergjin dhe atë vetë...

Mushka mori tatëpjetën duke trazuar me thundra ca guralecë, të cilët duke u rrokullisur bënë një zhurmë të shurdhër.

Pasi eci një copë herë nëpër ato shtigje tërë dredha, më në fund pa ndriçimin e mekët të bishtukut nëpërmes frëngjisë së shtëpisë së strukur në grykë. I dukej sikur kishte kohë që ishte larguar prej aty.

Sa hyri në derë, të gjithë u gëzuan. Gjyshja Bjeshkë e ndihmoi të zhvishej se ishte bërë qull. Ndërsa zhvishej, Zoga tregoi ç'i kishte ndodhur.

— Tatë, — i tha Shpendit — unë them se do të ishte më mirë ta sillnim korierin Zef këtu në kullën tonë.

Shpendi nuk foli. Të tre gratë shkuan në dhomën tjetër.

Buzë vatrës mbetën të dy meshkujt e shtëpisë. Zogu luante me një thupër. E fuste mes urave të zjarrit dhe kur ajo bënte flakë e tundte në ajër, e bënte kështu rrotullime të zjarrta. Ajo fikej shpejt e ai e përsëriste me durim këtë lojë.

I ati thithte duhan në kamish duke e ndjekur me një shikim të zbrazët lojën e djalit. Ndoshta ajo lojë i kujtonte fëmijërinë e tij. Kur e hetoi djali se tata po e vështronte, u gjallërua më shumë e u përkujdes më tepër që të mos e shuante flakën e thuprës.

— E sheh, tatë, bëra dhjetë rrotullime?

Po tata vetëm sytë i kishte andej, se mendja kushedi nga i bridhte, prandaj as që i dëgjoi fjalët e të birit. Vetëm kur u kthye Zoga, ai ia vuri veshin bisedës së grave.

Nëna Shegë i solli për të ngrënë së bijës e ajo i përtypi kafshatat me uri të madhe. Pas kësaj, u mbështet pak te muri e zuri gjumi se ishte e kapitur.

Shpendi shkundi kamishin, e futi në brez, i vështroi të gjithë me radhë thua se po i shihte për të parën herë atë natë, e tha i prerë:

— Unë po bie. . . — «Jo, nuk duhet të nisem tashti, se i fus në merak. . .» Sytë e të treve ishin drejtuar nga ai e dukej sikur i thoshin: E ç'është kjo, *unë po bie*. A thua s'ishte një punë që e kishte bërë për natë, pa thënë gjysmë fjale? Pra, ata donin një shpjegim, e pritnin këtë. E ai shtoi: — Do të marr një sy gjumë, se e kemi lënë me Ukshin Lokun të vemi. . . — «Ku, hə? Ah, kjo duhej menduar që më parë, se ndryshe iu shtie në kokë atë, që do të mënjanosh: dyshimin.»

— Do të çojmë me mushka misër për ta bluar në mullirin e Rothit. . . për partizanët.

Atë çast i vajti mendja te mushka. Duhej ta shihte si e kish hallin: a kishte ngrënë, po pushonte a. . . U nis nga dera dhe do të dilte me atë turr, sikur të mos e ndalte e ëma:

— Ej, mbaro fjalën biro e mos na lërë kështu si

hunj gardhi. Plaka i mëshoi zërit edhe më shumë nga që ishte nxehur.

— Ti edhe rrallë flet Shpendoo, edhe shkurt flet, thua se nuk të del koha, e sonte na nxore këtë marifet të ri. Hë, ta marrim me mend atë që s'e the?

— Çfarë, loke?

— Partizanëve s'ka ç'u duhet misri, kur nuk kanë as magje as furrë të vetën, sepse magjet e furrat s'u duhen gjë, i kanë ndër konaqet tona. Po fol si është puna e mos fshih gjë!

Ai e kuptoi se nëna Bjeshkë ishte shqetësuar.

— Mos u nxe, loke, se nuk po të fsheh asgjë... — U afrua dhe i ra shpatullës nja dy-tri herë me dashamirësi e doli përjashta.

I kishte zënë gjumi të gjithë. Bile edhe gjyshja Bjeshkë që ia kishin lodhur mendjen dyshimet, gërhiste tashti e kredhur në një gjumë të thellë. Gjeli, poshtë në qymez, këndoi për të dytën herë. Ndoshta kënga e tij e bëri Shpendin të hapte sytë si i trembur. «Oh! Paskam humbur në gjumë si guri në ujë, he e marrtë e mira!» U ngrit pa bërë zhurmë. Pasi u vesh, i tha së shoqes, Shegës, diçka në vesh. Ajo diçka i murmuroi përgjumësh. I zoti i shtëpisë nuk dëgjoi asgjë, sepse tërë vëmendjen e kishte përqëndruar në hapjen e derës, të cilën e kishte kapur me dy duart që të mos kërciste. Nxori mushkën nga ahuri, i hipi dhe u nis. Shi binte ende, po jo aq i shpeshtë. «Duhet ta marr e ta sjell në shtëpi Zef Treipshin, ashtu si tha Zoga. Pse more po e lëmë ashtu si një rob të braktisur kur jam unë gjallë? Çika është e vogël e ka mend më shumë se i madhi, pasha qiell e tokë...» Lëkundej mbi shpinë të mushkës duke përkundur mendimet që gëlonin si milingonat në trup të lisit. Nikë Vërria kishte thënë një herë faqe burrave te Logu i Kuvendit: «Ne, Vërriajt kemi një kokë që vlon nga mendimet e shumta, si puna e vekshit në zjarrin e vatrës»

Po, po, tata Nikë kishte pasur të drejtë; koka e Shpendit punonte shumë e, sikur t'i punonte edhe goja aq, ndoshta nuk do ta ndiente aq lodhjen e kësaj pune të rëndë.

Megjithëse ishte errësirë e dendur, ai e drejtonte mushkën si të ishte ditë. Po ama, edhe mushka e dinte gjuhën e të zot, prandaj në pikat ku degëzoheshin dy shtigje, ndalej për të marrë drejtimin me tërheqjen e ullarit.

Ja, më në fund, u duk kisha që qëndronte atje mbi Kodrën e Gjelbëruar si një korb i zi me krahë të hapur, gati për të marrë fluturimin dhe për të ikur diku në pyll. Shpendi bëri buzën në gaz nga ky krahasim që i erdhi në mendje. Iu afrua derës dhe e shtyu pa zbritur nga mushka. «Jo, nuk duhet të veproj si kusar». Kaloi andej nga qela. Dritat ishin të fikura. «Pse, ç'i bëhet po ta zgjoj? E zë gjumi përsëri e mund të flejë tërë ditën se nuk i mungon asgjë atij...»

— O at! At Bala!

Ai e përsëriti disa herë thirrjen. Pas pak u dëgjua zëri i Maries.

— Kush thërret?

— Jam unë, Shpend Vërria.

— Prapë ti! — Ajo nxori kryet në dritare.

— Kësaj here kam ardhur për at Balën. Zgjoje!

— Mo zot! Ai i gjori ka rënë vonë...

— Epo, një natë është kjo.

— Ma thuaj mua çfarë ke, e unë, nesër kur të ngrihet nga gjumi ia them të gjitha, ashtu si të m'i thuash.

— Janë fjalë vetëm për veshët e priftit, Marie.

— Ç'e mirë të sosh në këtë orë, biri im? — At Bala u duk në dritare bri shërbëtores.

— Ulu pak, ulu, o at!

— Ngjitu ti, të ruajtë Krishti, se unë jam në të holla, e mund të marr ndonjë të ftohur të mirë.

Shpendi nuk e zgjati, u ngjit lart, po nuk hyri në dhomën e pritjes, edhe pse i zoti i shtëpisë i tha dy herë. Aty, në korridor, mund t'i ndërronin dy llafe por... Sytë e Maries ishin hapur shumë e veshët dukeshin sikur i kishin kërcyer mbi flokë. Prifti e kuptoi menjëherë ngurrimin e Shpendit, prandaj i bëri me shenjë vajzës që të largohej.

— Po të dëgjoj, biri im!

— Kam ardhur të marr Zef Treipshin, at. Ti e bëre punën tënde. Po, ai ka nevojë për hyzmet e unë kam më shumë njerëz se ti...

— Ke ardhur vonë, qofsh bekuar! — ia preu fjalën prifti duke i fërkuar llërën e krahut të djathtë në shenjë afërsie e dashamirësie. — Erdhën shokët e vet, partizanët, dhe e morën.

— E morën?

— Po, e ngarkuan në mushkë e shkuan...

Shpendi u ul te shkallët i menduar. Nuk i erdhi keq që e kishin marrë, po që nuk kishte ardhur ky para tyre. «T'u shkonte atyre rruga bosh, hë?» Jo, ky nuk ishte arsytim i drejtë. Askujt më parë se atyre nuk i përkiste. Ai mori mushkën përdore dhe u nis pa e përshëndetur priftin. Kur dëgjoji një fëshfëritje, ktheu kokën prapa e pa i habitur se at Bala po e ndiqte në heshtje. «Po ky, nuk ka frikë se ftohet, a?»

— Ku vete, at?

— Të të përcjell, megjithëse ti nuk më kërkove as të falur për trazimin që më dhe.

Prifti shpejtoi hapat dhe iu afrua derës së kishës. E tërhoqi me forcë dhe e mbylli.

— Ka mbetur e hapur si dera e hanit, se i është prishur brava, he qoftë bekuar me themele, si është.

Shpendi i hipi mushkës dhe bëri të largohej pa thënë asnjë fjalë. Diçka ia rëndonte kokën që e mbante të varur mbi gjoks. Befas u kthye.

— Aty e ke atë Dakë Ngardhën? — pyeti ashpër.

Këto fjalë patën një efekt rrëqethës te prifti, tamam si të ishin stërkala uji të ftohtë akull.

— Ku? — «Mos ka parë gjë ky, e po na ngatërron lëmshin?» — Jo, biri im, Dakë Ngardha që dhe iku në punë të vet.

— Pse erdhi këtu?

At Bala qeshi me të keq.

— Oh, ti po më pyet shumë, të faltë zoti! E di, çdo punë e tij të duket hileqare, se keni pasur hasmëri dikur...

— Ai është hasmi im, sa të jem gjallë.

— Krishti thotë: «Fale armikun tënd, se mëshira jote do jetë më e fortë se mëria e tij...».

— Krishti e ka gabim krejt, o at. Vrasësin e tatës nuk e fal as këtu as edhe atje, në jetën e pasosme; në parajsë a në ferr qofsha, po ta ndesh, do t'ia fal dreqit.

Prifti ia nguli sytë i çuditur, megjithëse e shihte vetëm si një hije të bërë një me mushkën.

— Nikë Vërrinë e vranë italianët, biri im.

— Jo at, ai është kapaku që i vunë sipër kësaj vrasjeje. Tatën e vranë pas shpine Dakë Ngardha me Gjonin tënd...

At Bala e humbi fare torruan dhe u hodh ashtu si bëjnë bishat kur nuhasin rrezikun.

— Mos ma përziej Gjonin, dëgjon? Ai nuk ka gisht në këtë punë. — Prifti e kapi mushkën për ullari dhe përpiquej të shihte fytyrën e atij që ishte mbi shpinën e saj. — Gjoni nuk hyn aspak në këtë trillim...

— Nuk është trillim, o at. Unë ia kam parë mirë plagën tatës. Edhe ca burra, shokët e tatës, dyshuan një-lloj si unë. Plaga pas shpine fliste tamam si të ishte gojë. Thashë dyshuan? Jo, u bindën të gjithë se pabesia tinzare e hasmit e kishte vulosur me plumb urrejtjen. Unë tashti jam i sigurtë për çfarë them, o at, se një njeri që ka qenë dëshmitar atë natë në Theqafjen e Djallit ma ka treguar fill e për pe punën... E po më vjen shumë çudi, at Bala, që ti mbron vrasësit me aq zell, tamam si të ishte shok me ta...

— More, Shpend Vërria, ti ke hall e unë si prift të fal çdo fyerje, se unë duhet të jap shembullin i pari për të fituar mëshirën dhe bekimin e atij që i sheh punët tona atje lart. — Prifti tërhoqi mushkën andej nga qela. Është më mirë të ngjitemi në qelë, të pimë nga një kafe e ta mbledhim mendjen të dy, pastaj ta shohim këtë punë me gjakftohtësi, se sot unë e kam pasur pisk punën, e në qoftë se më sheh gjallë, e kam prej bijës sate jetën. Ajo më shpëtoi, pastë mëshirën e atij të lumit, gjithmonë! Amen! Ajo e vrau atë qenin turk, që është i shtrirë atje në përroskë.

Në fytyrën e Shpendit u duk çudia, e cila u shoqërua

nga mburrja. Ajo nuk tha gjysmë fjale për këtë. Si duket ky e trillon këtë përrallë për të ma hequr mendjen nga ajo që thashë — mendoj Shpendi.

Prifti fliste gjithnjë, duke e tërhequr mushkën andej nga qela.

— Shpëtoji njerëzit nga mëkati mortar, na urdhëron Krishti, bëji të fitojnë dashurinë time e të gëzojnë jetën e pasosme. Është mirë, biri im, që ta lehtësosh shpirtin me paqen e rrëfimit. . .

— Edhe unë do t'i rrëfhem vetëm zotit, ashtu si tata Nikë — tha i prerë Shpendi dhe rrahu mushkën me thembrat e këmbëve.

Kur Shpend Vërria u zhduk në errësirë e dëgjoheshin larg këmbët e mushkës që rrihnin tokën e rrokullisnin guralecë, at Balës nuk iu durua pa i këputur një të sharë të mirë.

KUR THI

Atë natë që ndodhi ngjarja me Zefin, at Bala nuk fjeti fare. Aty kishte ardhur Gjoni, shërbëtori i tij, me kalin e ngarkuar plot me të mira. Gjoni ishte një malësor trupgjatë, i mbushur, dinak dhe shumë i shkathët. Fliste vetëm kur i kërkohesh ndonjë mendim. Ishte hija e priftit. Kishte ardhur këtu qysh fëmijë. Kur kishte mbushur të tetëmbëdhjetat kishte vdekur famulltari, patër Rrok Teka, e në vend të tij kishte ardhur at Bala. Gjoni kishte pesëmbëdhjetë vjet që rronte dhe punonte me priftin. Ai, madje, e kishte martuar me Kushën, të bijën e Dod Kolës. Prifti për një kohë të gjatë shkonte atje mysafir çdo të premte mbrëma, i mbushur me dhurata për nusen e Gjonit. Megjithëse Gjoni e merrte me mend si ishte puna e po të donte kushedi sa herë mund ta kishte zënë At Balën keq me të shoqen, asnjëherë nuk mendoj ta bënte këtë. At Bala ishte i zoti i tij: ai i kishte krijuar një mirëqenie që disa ia kishin lakmi. Atij aq i bënte për ato që flisnin të tjerët, kur tymi i shkonte drejt. At Bala, nga ana e tij, kishte ditur të futej në shpirtin e Gjonit dalëngadalë, jo menjëherë. Dhe, prej kohe, Gjoni ishte bërë një vegël e verbër në duart e tij.

Kur e pa Gjonin, mistër Bejklli e vëzhgoi një copë herë me një përqëndrim hulumtues, e më në fund tha: — Këtë do ta marr me vete. Më pëlqen.

Dhe i ra shpatullave. At Bala nuk e hapi fare gojën për ta kundërshtuar, megjithëse t'i hiqte Gjonin ishte një-lloj si t'i hiqte një krah, bile, edhe të dy krahët, sepse çdo punë e bënte me të. «Çka më lidh gjuhën mua? Inte-

resi thua? Jo, jo, ky anglezi ka një epërsi të madhe mbi mua, që i vjen, ndoshta, nga që përfaqëson një shtet të madh dhe të pasur. Jo, jo, nuk është edhe kjo. Ndiej që ai ushtron mbi mua një pushtet padroni. Unë jam kthyer menjëherë në skllav. Ah, jo, edhe kështu nuk duhet të mendoj, e marrtë e mira. Skllav! Fundja, ai mendon për të mirën tonë. Jo vetëm mendon, por edhe lufton me çdo mjet.»

* * *

Anglezi kishte vënë dorën e djathtë mbi supin e Gjonit e diçka i thoshte. Prifti hapi veshët të dëgjonte.

— Ti di të shkruash, hë?

— Pak...

— Ti do të më mbash në lidhje me njerëzit e mi. Do të flasim më hollësisht kur të vijë koha. Besoj se me mua do të jesh më i kënaqur se me priftin. — E vështroi priftin me bisht të syrit. Nuk dihej po e ngacmonte për shaka apo...

— Mos e thoni atë, zotni. At Balën e kam në këmbë të babait. Dhe të mos ju vijë keq, pa më dhënë lejë ai, unë nuk luaj nga vendi. Ky prift më ka bërë njeri dhe të krishter...

U ul ndër gjunjë dhe i puthi dorën.

At Bala e shikoi anglezin me një buzëqeshje kuptimplotë, sikur desh t'i thoshte: mos harro se edhe unë jam diçka këtu!

Megjithatë nuk e pengoi mister Bejklilin. Para se të nisej, anglezi i tha at Balës:

— E lashë për në fund të bisedoj një çështje me shumë rëndësi me ty, at i mirë. — Piu një gllënkë verë nga gota që kishte përpara në tryezë. — Përveç mjeteve që përdorëm dhe do të përdorim, ne kemi edhe një plan të madh strategjik; të dalim në skenë në çastin kur duhet të bëjmë *kolpo di shena*¹⁾. Le të luftojnë partizanët, mirë bëjnë, ne do t'i ndihmojmë. Le të luftojnë edhe fashistët, mirë bëjnë,

1) Përshtypje të fortë. Fjalë për fjalë: *goditje skene*.

ne do t'i ndihmojmë... Pra, këto dy forca të përlëshen me njëra-tjetrën për vdekje. Po të dyja, at i mirë, nuk mund të vdesin. Njëra do të teprojë, por do të jetë e dërmuar... Atëherë do të dalim ne: o burra! Ti pyet cilat janë këto forca? Balli ose ndonjë tjetër që do të dalë më vonë? Jo. Parashikimi ynë është që këto forca do të digjen... dhe do të jetë e vështirë të shfrytëzohen për të bërë diçka të mirë.

Prifti i kishte hapur sytë i habitur.

— Atëherë, ç'mbetet? — pyeti.

— Ah, mos u ngut, at i mirë! Nuk është krejt Shqipëria këtu. Një forcë e madhe do të mbetet gjithnjë për ne: indiferentët, individualistët, ata që nuk besojnë në asgjë, që kanë pasiguri për çdo gjë, që presin të shohin ç'bëjnë të tjerët, që duan t'i rrinë larg belasë, që duan vetëm vetveten dhe familjen e tyre e asgjë tjetër. Kur të bëhet paraja flamur, ata do të turren të gjithë me tërë hovin trimëror, me tërë kënaqësinë për të vdekur përmbi paranë, të mbuluar me para. Që t'i biem shkurt: ne do të shpërndajmë pushkë te këta. Kur? Që tani. Merre armën ti filani! Fshihe diku! Ruaje për një ditë më të mirë, kur çdo e shtënë do të të mbushë xhepat më para. Dhe armët do t'i sjell këtu, at i mirë. Nuk është keq të shpërndahen me nga një bekim tëndin në grykë...

Ai qeshi me të keq dhe e vërejti priftin mu në bebëza të syve.

At Bala çuditej me mprehtësinë e tij, me fantazinë e tij, me dinakërinë e tij. Ai që në fillim iu bë djall me dukjen e një anglezi. Po, djalli nuk mund të ishte ndryshe. «Sidoqoftë, ai i di shumë mirë punët politike dhe ushtarake, ashtu si i di unë punët e fesë dhe të shërbesave fetare», e ngushëlloi veten.

— Pastaj, grekët na kanë dhënë një ide gjeniale të ndërtimit të një kali. Ne që tani po përpiqemi ta fusim në Trojë. Pse, at i mirë, a nuk je edhe ti brenda këtij kali?

Po, po edhe ai ishte brenda atij kali si akejtë dikur. Dhe do të prisnin çastin, për t'iu hedhur në fyt trojanëve! Prifti me kryqin në dorë do të bekonte atë kasaphanë.

Edhe kur shkoi mistër Bejklili me Gjonin, at Bala i solli ndërmend fjalët e tij, për një copë herë të mirë. «Anglezët janë një popull shumë i ditur dhe shumë i zgjuar, prandaj kanë futur në kthetrat e tyre gati tërë botën», — përfundoi ai dhe vajti të flinte. Ra në shtrat, e, pothuaj e kishte marrë gjumi sa bile e pa veten në atë kalin e madh prej druri, kur një thirrje e zgjoi. Përgjoi pak. Jo, jo, i kishin bërë veshët. Dita dhe nata të ngarkuara me të papritura të rënda, ia kishin dobësuar nervat. U soll në krahun tjetër dhe u mbështoll mirë me jorgan, po dikush trokiti në derë. Maria ishte pas dere dhe thërriste:

— Ka ardhur një partizan, o at.

— Partizan! — Ç'do partizani këtu? Ç'ka ndodhur thua? Një dyshim iu fut në zemër si një teh thike. «Mos ajo çika, Zoga, ka ngatërruar gjë? Thua ta këtë parë kush Zef Treipshin duke...» Vonë ishte vërtet, po e kishte thënë që në fillim, se sytë e partizanëve vëzhgonin gjithandej.

U vesh shpejt e shpejt e vajti në dhomën e miqve ku e priste një djalosh me yll në ballë. Kur hyri prifti, ai u ngrit në këmbë dhe e përshëndeti me grusht:

— Vdekje fashizmit!

— Liri popullit, biri im, po pse je munduar kështu me natë, ç'ka ndodhur?

— Erdha të marr Zef Treipshin.

— Ah, po, po. Mirë paske bërë. Ti vetëm je?

«Ja, pra, ka ardhur të marrë korierin. Hëh, si janë këta: s'e lënë njëri-tjetrin në baltë, edhe sikur të përmbysen. Si duket çeta është nisur për atje... Po prit, çfarë të bëj: ku ta gjej Zef Treipshin që t'ia jap? Edhe ai Dakë Ngardha është atje në bodrum duke pritur Zogën. Po ajo pse nuk është kthyer me këtë? Eh, ai djall englez, ç'i ngatërron punët kështu. Daka pret Zogën për...»

— Zoga nuk erdhi me ty?

— Cila Zogë?

«Ah, nuk e njihka. Pra, nuk paska vajtur atje ajo. Mirë. Ta lemë atë se nuk na hyn në punë tani. Ku ta

gjej Zef Treipshin unë? Ta bëj prej dylli? Ah, ç'tela-she sjellin këto punë! Po do t'ia dal mbanë.»

— Marie, sill diçka për të ngrënë. Ja, edhe pak zbardh drita e mua më ka marrë uria.

Prifti e shihte që djaloshin partizan po e mërznin fjalët, sepse nuk kishte ardhur të dëgjonte ligjëratat e tij të përzemërta, pa asnjë grimë frymë devocioni brenda. Ai e dinte, se partizanëve nuk u pëlqente feja aspak, prandaj fliste me ta si të mos ishte prift po një patriot i dhënë me mish e me shpirt pas çështjes së çlirimit të atdheut. «Si të bjeri lodra, duhet kërcyer, se ndryshe thyen këmbën e mbetesh topall për tërë jetën...»

Partizani nuk pranoi të hante asnjë kafshatë bukë. Nuk kishte ardhur për atë këtu. Kërkonte shokun e tij. Tani kjo kërkesë po bëhej edhe më këmbëngulëse, më e ashpër.

— Zef Treipshin e çuam në fshat, biri im. Këtu nuk kishte kush i bënte hyzmet, pastaj rreziku më rri mbi kokë gjithnjë mua. Atje në përroskë hodhëm një toger që desh më vrau! Nuk di a e pe? E lamë pa varr qenin, se për tradhtarët nuk duhet të ketë varr në këtë tokë që po lahet përditë me gjakun, e bijve më të mirë, paçin bekimin e zotit të madh në amshim, e u haptë dera e parajsës për ta dy kanatash... Amen!

Partizani lëvizte kokën në një mënyrë të atillë që shprehte bezdisje e mërznitje nga këto fjalë boshe e hipokrite. Prandaj, sa mbaroi prifti, nuk i la kohë as të merrte frymë, po e pyeti:

— Në ç'shtëpi e keni çuar, at? — Dhe kjo pyetje pati një tingull përbuzës, sikur deshi t'i thoshte: «Yhaa, ti ke kohë të lllomotisësh, ore veladonmbartës, po unë kam ngutje të madhe për të marrë shokun tim, se kushedi në ç'gjendje është!»

— Është rehat dhe i sigurt... — e zgjaste përgjigjen at Bala, sepse nuk po i vinte ndër mend një gënjeshtër që ta mbyllte mirë këtë mesele të rrezikshme. «Duhet një kapak që të bëhet i saji përgjithnjë...»

— Ku, ku? — e gjuante partizani me padurim.

— Te Ngardharët, — i shpëtoi befaz atij.

Kur pa se djali i ngërtheu vetullat dhe e shikoi me inat të hapur, e kuptoi se kishte gabuar.

— Si te Ngardharët?!

— Te Ngardharët si urdhëron, është mirë aty, biri im.

— Ata janë armiqtë tanë. Ti ua ke dorëzuar atyre si të ishte një kushdo.

Partizani bëri një hap drejt priftit. Sytë i shkrepëtinë nga marazi, po një mendim e ndali në vend. At Bala e kuptoi turpin e tij, prandaj u zbraps.

— Unë nuk i njoh për armiq, djalë i mirë.

«T'u thaftë goja ç'e bëre këtë gafë! Ku ta mori gjuha këtë emër, thua se nuk pate të tjerë? O mendjelëpirë, harrove se që mbrëmë e bëre gati përgjigjen. Ia the edhe mistër Bejklilit, bile, po ku e le more plak matuf, mos kujtesa ka nisur të bëjë lojëra me ty?» Po e pa se u zgjat në këtë bisedë me vetveten, sepse

ndeshi sytë e partizanit që e vërenin dhe buzët të mbledhura nga inati. Vijoi me një përvujtëri prekëse: — Dëgjo, të ruajtë ai i lumi që është atje lart në qiell e sheh çdo gjë e gjykon çdo gjë: unë i kam dëgjuar të flasin mirë për ju. Kanë folur disa herë edhe me mua. Partizanët janë jo vetëm trima, por edhe të drejtë, — thoshte Daka. — Atyre duhet t'ua japësh bekimin. Po unë ua kam dhënë, jo se më tha ai, kuptohet...

Partizani shfryu me hundë.

— Sigurisht, sigurisht... Po a e di ti, at, se ata janë armiqtë tanë të tërbuar?

Djaloshi u ul në karrige me një lëvizje nervoze. I zoti i shtëpisë bëri një kryq të madh në parzëm, në she një habie dhe pendese.

— Eh, ç'na bëre!... — Djaloshi u mbështet te tyta e pushkës së gjatë e ra në mendime. Në fytyrën e tij dukej dhëmbje dhe shqetësimi. Befaz u ngrit me rrëmbim.

— Ec të vemi te Ngardharët!

At Bala u step. E vështroi me sy të zgurdulluar nga kjo e papritur, po vrikthi e mori veten. «Mos ec

duke kërcyer, ej!» Vuri kapelën dhe i priu djalit për të dalë jashtë. Kur u gjendën përballë derës së kishës, ai bëri një gjest me dorë e thirri me të madhe.

— Po deshe të heqësh merakun, urdhëro hidh një sy brenda, more i uruar.

— Nuk kam ardhur për kontroll. Të thashë të vemi bashkë te Ngardharët.

— O, mezi mbahem në këmbë nga lodhja, paç uratën!

— Ti ke kalë...

Ai thërriste sa mundte, me shpresë që ta dëgjonte Dakë Ngardha, po kur pa se asgjë nuk lëvizi u ndie shpresëhumbur e një mendim i keq i feksi në tru vetëtimthi: «Ndoshta është me çikën atje brenda e s'ia zë veshi zërin tim! Jo, jo, ajo nuk duhet të ketë ardhur dhe as që do ta lerë Shpendi të vijë...»

— He, ç'mendon, at. Hajt luaj, se nuk më pritet deri sa ta shoh Zef Treipshin.

Këto fjalë të thëna me ashpërsi e bënë të shkujndej. Ecën përkrah dhe dolën në ballë të kishës. Nuk dinte ç'rugë të merrte, ku ta çonte partizanin. Po sillte duke menduar kur u dëgjuan disa të shtëna në pyll.

— Oh, ja, erdhën shokët e togerit të vrarë!

Prifti bëri me dorë nga vinin krismat. Partizani me një të hovur të shkathët ra pas murit rrethues të oborrit, ndërsa prifti u shtri përtokë si i vdekur. Kjo ishte një lojë që i kishte sjellë dobi edhe herën e parë. «Jezu Krishti ta sjell ndihmën nga s'e pret, i qofshim ta!ë!» — mendoj me përdëllim.

Xhandarët u futën në oborr me tërsëllimë dhe britma të egra e me atë turr kushedi ku do të venin, sikur plumbat e partizanit të mos rrezonin njërin prej tyre. Atëherë ata u shpërndanë rreth oborrit. Krismat u ndërthuën. «Kjo është tradhti,» — mendoj partizani me një urrejtje të madhe për at Balën. Një plumb i erdhi nga dera e kishës dhe i shpoi llërën e krahut. «Ah, qenka fshehur edhe një atje.» Nisi ca plumba në atë drejtim. Nga plaga rridhte vazhdimisht gjak. Në fillim iu errësuan sytë, pastaj humbi ndjenjat.

U bë një heshtje e gjatë dhe e rëndë, që priftit të shtrirë iu duk pa mbarim. Xhandarëve nuk ua mban-te të dilnin nga vendet ku ishin fshehur, sepse pandehën se pushimi i zjarrit ishte një rreng i partizanit. Asnjërit nuk ia kishte ënda të pësonte fatin e dy shokëve të këputur nga plumbat. Po nuk qe nevoja të mendonin gjatë si të bënin, se pas pak u dëgjuan zëra që vinin nga pylli, si një gjëmë moti në stuhi. Nuk pritën më po ia mbathën nga sytë këmbët, të frikësuar për vdekje, duke marrë në kalim edhe partizanin që njeri e hetoi se nuk ishte në vete. Pra, me këtë gjah do të zëvendësonin humbjen.

Malësorët e Bardhojës, të një fshati aty afër, e mbushën oborrin e kishës me thirrje dhe britma. Prifti u ngrit ngadalë. Në fillim mbeti i tulatur, por e mori veten shpejt. Shkundi pluhurin në veladon, mori kryqin ndër duar dhe vështroi turmën me një shikim tërë mëshirë.

— Gjergji i kishte parë duke ardhur ata cakej, zotni, prandaj erdhi fluturim e na tha: «Burra, t'i vemi në ndihmë at Balës, se e kanë sulmuar prapë xhandarët!» — foli me një frymë një malësor madhosh.

— E na erdhëm, po si duket na paskan lënë hijen.

— Nga shkuan, at?

At Bala që tani ishte siguruar se xhandarët ishin zhdukur, mori atë hijen e rëndë priftërore siç e kishte zakon të dukej para popullit, iu afrua burrit që pyeti, i vuri dorën në cep të krahut, pastaj i përfshiu të gjithë me një shikim atëror.

— Vëllezër, paçi bekimin e Jezu Krishtit dhe të nënës mëshirëplotë, nuk kemi kohë për llafe të kota. Duhet të shpejtoni! Partizani i gJORë pret ta shkëpusni nga thonjtë e vdekies. Shpëtojeni, bijtë e mi, e mos i lini t'ia marrin shpirtin edhe atij...

Ngriti dy gishtërinjtë lart dhe bëri një kryq të madh bekimi.

— Ata shkuan përpjetë nga prozhmi i Dakajve, paçi mëshirën e atij të lumit gjithmonë! — gënjeu me qëllim dhe u tregoi malësorëve rrugën e kundërt.

Malësorët shpejtuan nëpër atë shteg.

Prifti buzëqeshi i kënaqur. «Ja, gjithnjë kam gjetur një të çarë dhe e kam bërë derë.»

Prifti desh të nisej për në qelë tashmë i shkujdesur, po vrikthi i vajti mendja te Dakë Ngardha që ishte ngujuar atje te altari duke pritur çikën. «Kushedi ku do të jetë strukur tani, — mendoj me vete dhe e përfytyroi milkun e vet duke iu sulur Zogës, ashtu si i sulet skifteri një zogu. Qeshi dhe luajti kokën. Hëh, do ta bënte një shaka me të, sepse si dukej çika nuk po vinte e ai po mbetej me gisht në gojë.

Hyri brenda në kishë. Dëgjoi hapat e tij që oshëtinë në atë hapësirë të mbështjellë në një vagëllimë të mjegullt.

— O Dakë! — thirri.

Askush nuk u përgjigj.

U fut në bodrum. Asgjë. Atëherë u dha poshtë dhe kërkoi nëpër gjunjëtoret¹⁾ se mos e kishte zënë gjumi gjëkund. Pasi vëzhgoi disa rreshta, sytë u ndalën mbi një trup që kishte rënë lëmuç²⁾ poshtë, në këmbët e gjunjëtoreve.

— Jesus! — thirri at Bala dhe u përkul mbi mikun. E tërhoqi me mundim të madh deri në një vend të hapur, pak më tutje. E kundroi duke dihat.

Vdekja ishte vulosur në fytyrën e mikut të tij si një damkë. Kjo pamje e tmerroi. «Mbrëmë ky vrau Zefin... Hëm! Si është jeta! **Homines sunt viatores in terra.**³⁾ Ja, edhe Dakë Ngardha shkoi... Ku? Ah, lëre at Bala këtë, mos u kap pas kësaj pyetjeje kaq tunduese. Shmangiu mëkatit, të ruajtë Krishti! Rri, hesht!»

Vuri pëllëmbën mbi ballë. Djersë. Po, po, kishte zjarrmi. Tëmthat i rrihnin shpejt e me forcë. Ethet. Gjithnjë kur kishte ethe e humbiste mendjen e i suleshin mendime që ia pëshpëriste vetë djalli... Bëri kryq dhe tha një lutje latine:

1. Stolat e kishës.

2. I mbledhur lëmsh nga dhembja.

3. Njerëzit janë udhëtarë mbi tokë (latinisht).

— Amen! — thirri.

Eci duke vështruar përreth e duke u munduar të gjente me hamendje shkakun, por kur arriti te dera e kishës, sytë i vajtën te tri a katër vrima që dukeshin në njëjërën kanatë. Ah, tani e kuptoi. Këta plumba ishin të partizanit. Aha, po, po, Dakë budallai, kur ka dëgjuar pushkët, ka vrapuar te dera. Edhe ka shtënë, si duket, se ndryshe nuk kishte si ta tërhiqte vëmendjen e partizanit mbi vete. Partizani ia ka prerë fillin e jetës atij.

FRIKA NËN VELADON

Kishin kaluar disa javë. E keqja me të papriturat e veta sikur ishte larguar tashmë nga kisha dhe at Bala po përpiquej të futej përsëri në atë qetësinë e shtirur priftërore. O, sa të vështirë e kishte pasur ta bënte këtë atë ditë që erdhën partizanët për ta varrosur shokun e tyre, Zef Treipshin. Ndërsa merrnin e jepnin për t'i hapur varrin fytyrëngrysur, me shikime të rreptë e të mprehtë si teh thike, at Bala sillej poshtë nëpër një patalog, me oficin ndër duar, me shpinë të kërrusur, duke nxjerrë herë pas here rënkime dhe ofshamje pikëllimi.

— ... me ndihmën e të plotfuqishmit, lavdëruar qoftë emri i tij, unë shpëtova e përballova atë provë të rëndë, po kush e mendonte zotërinj partizanë, se ata katila do të ktheheshin papritmas dhe do të bënin këtë hata të madhe, këtu, në këtë vend të shenjtë.

Megjithëse e dinte mirë që partizanët nuk i dëgjonin me qejf fjalët e tija, prapë ai fliste me ngulm, me qëllim që t'ua mbushte mendjen atyre se ai ishte një prift i dhënë pas fesë dhe zotit. Kjo kishte qenë gjithmonë për të një perde e mirë, e padepërtueshme.

Para se ta varrosnin Zef Treipshin, desh të shkonte edhe ai atje, po një partizan i zuri rrugën e i tha prerazi:

— Ai nuk ka nevojë për lutjet e tua.

Zef Treipshi pushonte në bregoren e butë që dukej atje tutje. Një mendim e bëri të dridhej: «Ndoshta edhe ai një ditë do të çohet nga varri si Nikë Vërria.

Jeta ishte e mbushur me të papritura. Ja, tani dukej sikur rreziku ishte larguar nga kisha po, kur mendonte hollë, e shihte se atë e kishte mbi kokë si shpatën e Damokleut. Gjoni kishte ardhur para një jave me dy mushka të ngarkuara rëndë. Vetëm kur i kishin futur brenda në kishë, kishte parë me sy të zgurdulluar, armë! «Pra mistër Bejklli, fjalët që i thënka i ktheha në vepra menjëherë!» «Të fillosh ndarjen, at i mirë, sipas kriterit që kemi vendosur së bashku, e të bësh një listë me emrat e atyre që do të armatosësh. Këtë nuk duhet ta dijë askush, kuptohet, ndryshe na dalin andrralla të shumta dhe mund të dëmtohet plani ynë...» i shkruante në letër anglezi. Po pushkët kishin ngrulur ende nën altar, (jo në bodrum, se nuk u dihej partizanëve). Prifti ende nuk kishte filluar t'i shpërndante. Kujt t'ia jepte? Duheshin zgjedhur besimtarët si bostani. Edhe njeriu ka një mbulesë të tillë, ku i diket mendja e zemra tjetrit? Pastaj, kjo ishte një punë e ndërmytme, domethënë duhej mprehtësi e madhe për të hyrë në mes të partizanëve dhe italianëve e ballistëve. Të gjithë këta do t'i kërcenin në fyt: Ç'janë këto armë që shpërdan ti, at Bala?

Këto mendime i vërtitëshin nëpër kokë me një vrapim lodhës. Edhe natën i dilte gjumi dhe mendonte. Duhet ecur mbi truall të fortë e të sheshtë, pra duhet zgjedhur rruga. Nuk duhet të ngutem. **Ki va piano, va sano e lontano**¹⁾, thoshin italianët. Pse donte të shkonte edhe larg edhe shëndoshë, e shtrydhte trurin shumë, për të mos rënë në ndonjë gropëz, ose — ruajna zot! — në ndonjë batak. Me gjithë se gjunjëzohej para altarit, mendjen s'e kishte fare të lutjet që nxirte nga goja. Heu! Ai po shkelte ndër shtigje krejt të parratura, e marrtë e mira! Puna e priftit po bëhej gjithnjë edhe më e vështirë. Dikur e kishte në grusht krahinën, po tani e shihte dhe e ndiente që lidhjet e tij me besimta ët bënin bark, bile edhe këputeshin vende-vende. Një forcë tjetër i tërhiqte nga vetja.

1) Kush ecën ngadalë shkon larg e shëndoshë (it.)

— Dominus vobiscum... — Një forcë tjetër, hëm! Duhej t'i futej thikë pas shpine kësaj force, përballë nuk i dilej asaj. Pas shpine, pas shpine... Gjoksi ka qenë gjithnjë i rrezikshëm për punën tonë: në gjoks janë sytë, duart, këmbët, fuqia. Shpina është një hapësirë e pambrojtur.

— Shën Mëri, nëna e zotit tonë, lutu për ne mëkatarët — vijoi lutjen. Pastaj një frikë që ishte fshehur diku në palat e kujtesës, herë pas here dilte me vërtik dhe i përziente mendimet, i bënte lëmsh. Ku e kishte marrë vesh Shpend Vërria vdekjen e t'et? Ja, kjo e bënte të çmendej. Kush ia kishte thënë atë të fshehtë? Nga dheu doli ajo si kërcënim biblik? Kush? Sa herë kapej pas kësaj pyetjeje e shfletonte kujtime, hollësiira, dyshime, po hiç. Ai kushi mbetej një hije, një e fshehtë tronditëse, një kërcënim i egër. Edhe tani iu fanit ndër sy skena e vrasjes së Nikë Vërrisë... Ç'ndodhi kështu? U ngjall një i vdekur? Ky pothuaj e kishte harruar fare. I doli ndër sy ai burrë i gjatë, me ato vetulla kalesshe, me lëvizjet e shpejta, të prera, nevrike, me atë të folurën e tij të ashpër. Atë natë kishin ecur bashkë, krah për krah, duke u ngjitur dhe duke zbritur nëpër shtigjet që të çonin në Theqafjen e Djallit. I dukej çudi pse tani frika e kishte kapërthyer aq keq, ndërsa atë natë kishte qenë fare i lirë, i freskët, i kthjellët, pa asnjë turbullirë ndjellakeqe, i qetë, i sigurt për atë që do të ndodhte. Ndoshta ajo qetësi e ajo siguri i vinte, sepse çdo gjë ishte përgatitur prej kohe me kujdes, prandaj ky ishte mësuar me të, e kishte bërë të vetën si bëhet një këmishë a diçka tjetër. E kishte pasur gjithnjë frikë Nikë Vërrinë, por tani që nuk ishte gjallë po trembej edhe më shumë prej tij. E kishte parë duke u rrëzuar përtokë. Ishte përdredhur vrikthi duke rrotulluar sytë andej nga ishte fshehur ai. Plaku i kishte parë vrasësit. Vdekja ia kishte mbyllur gojën përgjithmonë, po ndër bebëzat e tij at Bala kishte hetuar diçka paditëse.

Pas kësaj vrasjeje, prifti kishte marrë frymë i ciliuar, ashtu si marrim gjithnjë kur heqim nga shpina

një barrë të rëndë. Vdekja e plakut i kishte sjellë kënaqësi.

Priftit iu kujtua mbledhja e arqidioqezit në katedralen e Shkodrës në janar të vitit 1939. Për të parën herë aty mori vesh se Italia fashiste po u vinte në ndihmë më në fund vëllezërve të tyre në fe të Krishtit. Këtë lajm të gëzuar e dha vetë argjipeshkvi, monsignor Shtaku. Pas kësaj u dha një meshë, me të cilën të gjithë katolikët e Shqipërisë lutnin të plotfuqishmin atje lart që t'ia bënte rrugët sapun ushtrisë fashiste.

Pasdreke kishte folur dhe i dërguari apostolik i papës, De Nigris. Ai kishte thënë që priftërinjtë nuk duhej të dilnin sheshit si përkrahës të flaktë të rendit të ri fashist, por të ecnin ngadalë në këtë rrugë, duke marrë edhe popullin për dore...

— Secili nga ne e di detyrën e vet kundrejt të madhit zot e kundrejt besimtarëve që ua kanë dorëzuar shpirtat e tyre për t'i pastruar nga njollat e mëkatit e për t'i ndritur me dritën hyjnore të të lumit Jezu Krisht. Fundi i fjalës, ne priftërinjtë, nuk duhet t'i lemë besimtarët të çojnë dorën kundër ushtarëve italianë. T'ua kapim me forcë e t'i shpëtojmë nga mëkati i madh i krimit të dyfishtë, sepse vrasin jo vetëm vëllanë e tyre në fe, por edhe shpëtimtarin.

Ndërsa dëgjonte folësit atje në mbledhje të arqidioqezit, at Bala shëtiste me mendje nëpër krejt krahinën e tij; u fut në çdo shtëpi, duke parë me vëmendje një nga një banorët e saj. Kur mbaroi bredhjet nëpër fshatin Dredhëzaj, mori përpjetë nga Gryka e Shtojzovalleve. U ndal te Nikë Vërria. Si një shkëmb i madh i zinte rrugën jo vetëm me atë kryelartësinë e madhe që e mënjanonte nga detvrat kundrejt kishës, por edhe me ndikimin e madh që ushtronte mbi malësorët për punët burrërore. «Ai njeri do t'i presë me pushkë, edhe fluturim po të vijnë në krahinë, pëllumbat e Krishtit!» Kjo do të ishte gjysma e së keqes, por ai kokëshkretë

1) Pëllumba të krishtit i shpalli Kleri Katolik ushtarët e okupacionit fashist italian.

do të çonte në këmbë kushedi sa burra dhe do të sillte trazira të mëdha në krahinë... Dhe që aty në mbledhje shestoi një plan për ta hequr qafe. Nikë Vërria nuk mund të vritej ballas, sepse kjo do të nxirrte telashe të shumta nga të cilat ndoshta edhe ai vetë nuk do të dilte shëndoshë. Prandaj duhej bërë si gjithnjë, duhej hedhur guri, por duhej fshehur dora. Për këtë punë gjeti Dakë Ngardhën dhe Gjonin.

Po kush i kishte parë? Kush?

Z B U L I M I

Kishte më shumë se një çerek ore që Truja kishte hyrë në kishë e qëndronte në këmbë, pak hapa larg tij. Ajo nuk deshë ta shkëpuste njeriun e shenjtë nga lutjet e zjarra që sillnin bekim e mëshirë për njerëzit e tërë krahinës. Pastaj e humbi durimin dhe iu afrua.

— At! — tha lehtas.

Prifti kërceu në këmbë si ta kishte kafshuar gjarpri. Kur e pa gruan, erdhi në vete menjëherë.

— Oh, më trembe të bekoftë zoti, se lutjet bija ime po i bërë me gjithë shpirt të çojnë atje lart, te ai i lumi...

— At...

— Fol, motër, po të dëgjoj, — tha po mendjen nuk e kishte në një vend. Iu kujtua se ishte pikërisht kjo grua që ndiqte burrin këmbakëmbës atë natë... nëpër të përpjetën e Theqafjes së Djallit. Ah, po! Qe pranë tij kur u vra. Tani e kam krejt ndër sy. Ore torollak, si e ke harruar këtë hollësi shumë të rëndësishme? Edhe kur u vra ai... Nikë Vërria, kjo ishte diku aty... Ë? Jo, jo. Tashiti po i trillon vetë këto gjëra, o Shtjefën Bala. Jo, kjo nuk ishte aty. Ishte. Nuk...

Truja kishte folur, po ai nuk kishte dëgjuar as gjysmë fjale.

— At, ti nuk më dëgjove fare!

— Ë? Më fal, bija ime një mendim hyjnor më rrëmbu mendjen... Mos ki bezdisje e përsëriti edhe njëherë ato që the, qofsh bekuar!

— Nuk ke faj që hutohesh, o at, e të paçim me jetë të gjatë, o zot i madh! Para disa ditësh kalove një provë të rëndë. Ata katila deshën të të pushkatonin, po vetë dora e të madhit zot t'i largoi plumbat nga trupi. Qe një mrekulli e vërtetë. Të gjitha i pashë nga ai lisi atje, mbi atë sukë. Atë ditë më ke hyrë në zemër edhe më shumë.

Ajo ra në gjunjë dhe i puthi dorën.

— Çohu, motër, mëshira e Krishtit qoftë mbi ty me hiret e veta përdëlluese e të përshpirtshme... Çohu!

— Ti je shenjt, o at! — përsëri Truja e i puthi dorën.

— Fol, motër, ç'të ka sjellë deri këtu?

— Ti më le një porosi atë ditë e unë e kreuva. Më në fund e gjeta Bardhok Kukën dhe e di ku është.

— E di ku është? Si ishte me shëndet?

— Si molla. Sot do të vete atje. Kam pjekur ca bukë për ta dhe kam kursyer edhe pak djathë, se ata janë tanët, at, e ne populli, duhet t'i mbajmë, apo jo?

— Duhet, duhet...

— Pra, erdha edhe te ti, zotni. Thashë me mendje, se mund t'i çosh ndonjë pusullë.

— Ku është Bardhoku me shokë?

Ajo u kthye prapa e shikoi tërë vëmendje, pastaj i tha priftit me zë të ulët.

— Në stanet tona...

— A do të qëndrojnë shumë aty, motër?

— Katër-pesë ditë aty janë, at, megjithëse atyre nuk u dihet se fluturojnë si puna e shqipeve, prej malit në mal. Për shembull, kur u takova me ta, kishin ardhur fill prej Kamit.

— Prej Kamit?

— Ehë, prej atje. Kishin bërë luftë të madhe bashkë me shokët e batalionit. Kishin liruuar të burgosurit dhe u kishin vënë zjarrin barrakave.

— Mirë, motër, këto t'i tregoi Bardhoku — a?

— Jo, Zoga, ajo çika e... Oh, ti e njeh mirë! Ajo është bërë partizane. Kishte qenë edhe çika atje! Çika e malësisë partizane! Tha se kishin vrarë shumë italianë.

— Shumë, ë?

— Kishin bërë namin te ta. Kur i dëgjova të flis-

nin ashtu, zoti më faltë, o at, po disi u davarita në shpirt. Unë kam vrarë një, thashë me vete, e rri e qaj tërë ditën për mëkatin kurse partizanët përlëshen përditë me ta...

— Lufta për çlirimin e atdheut është tjetër, motër e mirë.

— Më fal, at, po edhe liria pa nder ç'ka duhet?

— Vetë liria është nderi ynë.

Ajo desh të thoshte edhe diçka, që dukej se do të kundërshtonte fjalët e priftit, po iu duk i tepërt ky kundërshtim prandaj heshti.

— A po më jep ndonjë letër për Bardhok Kukën, at?

— Jo, jo, por meqë e di ku është, po bëj gati edhe unë ndonjë ushqim për ta.

— Shkova.

— Zoti të ruajtë, motër!

Ajo u largua me hapa të shpejtë, thua se kishte për të bërë diçka shumë të ngutshme. At Bala e ndoqi deri te dera. E vështroi për pak në heshtje, pa e pasur mend'en aty, pastaj sikur të zgjohej nga një ëndërr e keqe, u hodh: «Oh! ta lë të iki, pa e pyetur për...»

— Motër... motër!

Truja u kthye. Vështroi për pak nga ai, pa e kuptuar në e kishte thirrur për t'u kthyer, apo desh t'i thoshte ndonjë fjalë në kalim. Po si e pa se ai po ecte drejt saj, atëhere edhe ajo u afrua.

— Ee, ku të çon kujtesa nganjëherë, motër, tre vjet prapa! — Ai ia nguli sytë, po ajo e përballoi shikimin e tyre me një dashamirësi të hapur. — Të ndala kot, hëh, kot sa për të provuar mendtë e mia të plakura. Kur të pashë duke rendur, befas thashë me vete: Po, po, kjo ka qenë atë natë kur luftuam kundër italianëve të The-qafja e Djallit. — Ai qeshi dhe lëmoi oficin¹⁾ që kishte në dorë.

1) ofici = libër lutjesh fetare.

— Kam qenë, at, kam qenë... bashkë me burrin. Nuk e lashë të shkonte vetëm. Atë e kisha burrë e djalë, meqë nuk kishim fëmijë. Në tërë krahinat e Shkodrës nuk gjeje një grua e një burrë që të ishin si ne, jo. Vdekja na ndau...

Asaj iu mbushën sytë me lot nga ky kujtim i dashur, që ia ndrydhte zemrën, sa herë e sillte ndërmend.

— Mbaje veten, motër, vdekjen e kemi borxh të gjithë. Pastaj, mos harro, se asgjë nuk bëhet në tokë pa urdhër të atij të lumit atje lart. Ai e ka thirrur burrin tënd në qiell, se atje i duhej atij. Ndoshta këtë e ka bërë për të provuar edhe durimin tënd, motër. Krishti thotë: «I lumi ai që i ul kurrizin durimit e pret ditën e shpërblimit tim me besim e devocion». — Qëndroi pak duke e vështruar Trujën për të parë efektin e fjalëve të tij e, kur ajo fshiu lotët e ia hodhi sytë për ta falënderuar, shtoi: — Kështu, Trujë, motër, paske qenë aty. E sheh, kujtesa ime nuk qenka bërë batall ende. Madje mua më kujtohet se të kam parë edhe kur italianët vranë Nikë Vërrinë, hë?

— Nuk e vranë italianët, at. Ai vërtet po luftonte kundër tyre e i kishte përballë dhe poshtë, por vdekja atij burri të rrallë i erdhi nga prapa.

— Shiko, shiko... Ti po thua diçka që askush nuk e di dhe askush s'ta zë besë, motër.

— Unë them atë që pashë, at.

— Mos e ngarko shpirtin me mëkatin e së paqenës, motër, se është gjynah i madh. Të trillosh është njësoj si të gënjesh, madje më keq... Dhe feja e shenjtë është e rreptë kundër shpifjes dhe gënjeshtres, se ato janë armët e djallit. Pra, e keqja ishte kjo: Kjo grua ia kishte futur në vesh të fshehtë Shpend Vërrisë, prandaj ai kërkonte hakmarrje. Ç'të bënte me këtë femër që e kishte një hap larg.

— Shko motër, e paç zotin me vete, — tha dhe e vështrroi gjatë kur u largua. E, ç'të bënte me të? Edhe sikur ta zhdukte nuk kishte më asnjë dobi: e fshehta

kishte dalë nga goja e saj. A, po të ishte përpara, do t'ia zinte në fyt.

Tani kishte frikë. Pse, as vetë nuk e dinte.

E pra, ishte i sigurt që Gjoni nuk do të fliste edhe sikur t'ia bënin mishtë copë-copë. Ah, po, tani e kuptoi se frika ishte si puna e atij ortekut që niset sa një gogël e merr me vete gjatë rrugës ç'gjen përpara e sa më shumë rrokulliset, aq më i madh bëhet. Pra, a nuk futeshin brenda këtij lëmshi frike të gjitha ato turbullira që i sillnin punët e tij: prishja me italianët miqësia e shtirur me partizanët, besëlidhja me anglezin... Po pse të shqetësohej për këto? Në mbledhjen e arqidioqezit, që ishte bërë para ca kohe, vetë delegati apostolik i papës e kishte thirrur atje në sakresti të katedrales dhe kishte biseduar me të për zemërsisht në prani të imzot Shtakut.

— At i dashur, kemi marrë vesh, se para ca kohe ka rënë me parashutë në livadhet e Cukalit një oficer i lartë anglez. Sigurisht ai nuk ka ardhur për qëllime turistike nga qielli. Meqë fashizmi i ka ditët e numëruara, shenjtëria e tij Papa, është shumë i shqetësuar për fatin e katolikëve shqiptarë. Ti ke emër të mirë, si patriot që nuk ka rënë në ujdin me fashistët. Kjo është gjë e dobishme, të bekoftë zoti. Pra, ti mund të jesh një hallkë e mirë lidhjeje me anglezin...

At Bala nuk ishte aq budalla, sa të mos e merrte me mend se pas këtyre fjalëve fshiheshin sajime politike nga më dinaket, por as që lodhej t'i dinte ato. Kisha ishte një makinë e madhe që lëvizte ngadalë dhe sheshonte çdo pengesë që gjente përpara, tamam si ai ruli që shtron gurët e rrugës. Ai ishte i bindur, që nuk ishte tjetër veçse një burmë e kësaj makine të madhe. Ata që e drejtonin ishin njerëz të aftë, e at Bala kishte besim të verbër te ata.

Porsa ishte kthyer nga kjo mbledhje, menjëherë kishte thirrur Dakë Ngardhën. Ky ishte njeriu që i duhej. Ishte vërtet katil, po besnik i tij. Në fillim edhe Daka u përzie me major Dodë Nikollën e shkoi në Vlorë për të

luftuar kundër partizanëve, por u kthye për faqe të zezë, me një plagë të mirë në shpatull. Pas kësaj at Bala e tërhoqi vrikthi dhe futi nën sjetull, siç thuhet.

Dakë Ngardha kishte ardhur duke rendur.

— Ma mori mendja se ndonjë punë të ngutshme ke, o at.

— Dëgjo, zoti Dakë. Të kam mik të ngushtë, prandaj kam dërguar të të thërresin. Dua të bisedoj me ty për një çështje me shumë rëndësi. Dhe, më shumë për të ardhur në ndihmë ty, mik i mirë, se sa për ndonjë interes timin. Ti e di, ashtu si e di gjithë krahina, se unë kam qenë armik i italianëve, zoti më faltë!

U ul në karrige e piu verën nga gota që i vuri përpara Maria. Nuk e shikoi në sy Dakë Ngardhën. I la sytë e tij të shëtisnin mbi të. «Ani, të çuditet dhe të zgurdullojë sytë që unë flas kështu. Ta zbrazë çudinë mbi veladon e jo mbi bebëzat e mia... Duhet të fshehësh vetveten, thotë monsinjor Makiaveli e, po nuk munde ta fshehësh, mohojë.»

Dakë Ngardha nuk ishte malësor i trashë. Vërtet nuk kishte shkollë, po ishte i zgjuar dhe shumë dinak. Bënte punë të fëlliqura, grabilje a vrasje prapa shpine. Ai admironte te prifti aftësinë e madhe për të fshehur veten brenda vetes!

— At Balë, shyqyr që të kemi në krahinë, — nisi ai. — Ti na ke zbardhur faqen dhe na i ke hapur sytë. Gjithkush e thotë se ti ke qenë e je një patriot i ndershëm.

I zoti i shtëpisë e kuptoi kotësinë e këtyre fjalëve boshe, por i erdhi mirë që i dëgjoi. Pra, Dakë Ngardha e pranonte mohimin e tij. Kjo ishte kryesorja. Tashti ai mund të fliste ashtu siç kishte nisur.

— Thashë, o mik i im, se më shumë për të mirën tënde, se sa për ndonjë interes timin, e ashtu është, se ti e di, o Dakë, unë jam i të gjithëve me mish e me shpirt. Unë puñoj e lutem me zell e me devocion për të mirën e të gjithëve që janë katolikë, vëllezërit e mi në fe. Dëgjo, Dakë, mik i im thotë mikut në sy të mirën dhe të keqen, se ai që i fsheh këto, nuk është mik. Sidomos

të keqen, nuk duhet t'ia fshehë. Me atë punën e Vlorës ti e ke damkosur veten shumë. Bardhok Kuka me shokët e vet partizanë, të kanë shkruar në defterin e tradhtarëve. Kështu më thanë...

— Ata janë armiqtë tanë, o at, e unë do të luftoj kundër tyre derisa të kem jetë.

— Jo, jo, miku im, s'bën të flasësh kështu. Zoti ta faltë këtë shkrim të urrejtjes mëkatore! Partizanët luftojnë për lirinë e vendit, prandaj ata do të gëzojnë ndihmën time si patriot që jam.

Dakë Ngardha nuk i hapi sytë për të treguar çudinë. Ishte mësuar tashmë. Kështu bënte gjithnjë prifti. Ai kuptoi se duhej pranuar edhe ky kusht bisedimi, prandaj heshti dhe hapi veshët.

— Ti duhet ta lash atë njollë me një vepër të mirë patriotike. — U koll për të tërhequr sytë e Dakës në sytë e vet e pasi i shpoi bebëzat e tij të errëta me një shikim të mprehtë, të akullt, u ndal diku aty në trurin e tij dhe u mundua të zhbironte.

— Ndoshta edhe janë fjalë boshe, o Dakë, po më erdhën në vesh si kot. Paska rënë me parashutë në Cukal një oficer anglez.

Nuk është keq ta dimë këtë punë. Nëse ka ardhur për të ndihmuar çlirimin e Shqipërisë, mirë, mund të merremi vesh me të, po në qoftë ndryshe as surratin nuk dua t'ia shoh, e madje po të vinte puna edhe pushkën do t'ia vija në ballë... Amiqtë e atdheut janë edhe armiqtë e fesë.

Dakë Ngardha me shumë zell e besnikëri i kreu të gjitha porositë e tij e pas një kohe u bë kasneci i mister Bejklilit. Bridhte vetëm, nga fshati në fshat, nga krahina në krahinë duke zbatuar urdhrat e tij, duke u treguar gjithnjë e kudo, njeri i besës, qen roje i anglezit. Pasi e lidhi Bejklilin edhe me bajraktarin (anglezi nuk e çmoi aspak: «E vetmja gjë që mund të vlejë dikja, janë mustaqet e zeza». — tha ai) dhe me dy vojvodët për të cilët mister Bejklili tha fjalë të mira, at Bala ia futi në vesh mikut të tij Dakë Ngardhës, që ta sillte për shëtitje ndonjëherë edhe andej nga qela. Jo për gjë tjetër, veçse

«për ta njohur atë anglezin lëshverdhë për të cilin shpenzonte të gjitha lëvdatat e gjuhës shqipe.» Po anglezi nuk kishte ardhur për shëtitje në Shqipëri, prandaj e kuptoi menjëherë edhe pse prifti vuri maskën e njeriut të zotit, që di vetëm të mbajë në këmbë kishën e të pastrojë nga mëkatet me devocion të madh shpirtit e besimtarëve të tij.

Të tëra këto kujtime, po i vërtiteshin në kokë me zhaurimë. Ato i ngjishnin valëve që shtyjnë njëratjetrën dhe përplasen me turr në breg. Mendimet i përpëliteshin në kokë dhe ai s'qe në gjendje t'u jepte udhë.

Papritur u sëmur dhe ra në shtrat për disa ditë.

RREFIMI I PRIFTIT

At Bala filloi ta merrte veten dalëngadalë. Atij i mbeti peng që s'mundi ta takonte Bardhok Kukën dhe Shpend Vërrinë, po vetë e kishte fajin. Ai e kishte porositur Marien të mos linte njeri.

Në fillim ai u trubullua shumë nga ky lajm. E ç'donin ata? Dukej që Shpendi ia kishte treguar edhe Bardhok Kukës punën e t'et. «Mos fija e ndonjë dyshimi i ka prurë deri në qelë?»

Prifti doli e mori rrugën për në fshat.

Ishte një ditë e ftohtë. Bora kishte rënë atje lart mbi bjeshkë e gjithçka përreth dukej e ftohtë, e shkretë, e zbetë. Natyra sikur lëngonte nga vyshkja e vetmia.

At Bala nuk kishte nge të kundronte natyrën. Rrugja ishte e gjatë e ai kishte ngutje të madhe. Kishte marrë një vendim me rëndësi. Ecte. Fshatarët e përshëndesnin e ai i bekonte me një kryq të ngatërruar në ajër. Po nuk ndalej për t'u shtrirë dorën që t'ia puthnin, si bënte herët e tjera.

O, sa budalla jam! Pse nuk mora kalin! Pse? Jam hutuar fare. Jo, jam trullësuar. Këto ditë nervat më janë holluar aq shumë, sa më duket sikur do të më këputen diku. Hëm! Më ka ndeshur sharra në gozhdë. Këta partizanët e kthyen çdo gjë për së prapthi.

Kur pa shtëpinë e Vërriajve në atë zgavër të grykës u gëzua shumë. Pak rrugë i kishte mbetur. Një e përpjetë e vogël. «Po prit, ç'janë gjithë ata njerëz në oborr? Thua të ketë vdekur njeri? Kush? Po, kur bëri edhe disa hapa, u çudit kur i dolën parasysh dy partizanë. Partizanët te Shpend Vërria! Pse jo, budalla. Ku

mund të jenë më mirë se këtu? Madje ku mund të jenë më mirë se në këtë krahinë? Kudo i presin me bukë e kripë e zemër e kudo mund të predikojnë mendimet e tyre, qëllimet e tyre më me liri se unë në kishë. «Zemërimi dhe mëria ia shtrëngoi zemrën deri në dhembje. Eh, ç'të bënte, duhej të kapërdinte helmin e dëshpërimit në vend të ilaçeve...»

— Vdekje fashizmit, bijtë e mi! — Ngriti grushtin dhe buzëqeshi me mirëdashje.

Nja dy iu përgjigjën, ndërsa disa të tjerë ia dhanë gazit. At Balës nuk i erdhi mirë nga e qeshura e tyre. Në një kënd të oborrit ishte Zoga e veshur partizane dhe një vajzë tjetër partizane bri saj. Ajo duhej të ishte qytetare. Ç'po bënin ashtu? Shiko, shiko, e mësoka çikën ajo! O zot, po ç'po ndodh kështu? Kjo është përmbysje!

— Si je, bija ime?

— Mirë, shumë mirë, at.

Ja tek ishte dhe Bardhok Kuka. Ishte bashkë me pesë malësorë të ulur në shesh.

— Qoftë bekuar e lumturuar gjithmonë ky konak nga i lumi Krisht!

I shtriu dorën të zotit të shtëpisë që t'ia puthte, po vrikthi e ktheu në vend. Kishte harruar se këta nuk i kishin lodhur buzët kurrë për të bërë atë punë. Vështrroi Shpendin. Ai, gjithnjë i vrazhdë dhe i mbyllur, e shikonte priftin pa mirëdashje «Ky nuk di asgjë, por dyshon edhe për mua. Dyshimi është tryelë që shpon durimin, që shpon mendimin, që shpon, shpon...»

U fut në dhomë dhe u ul në stol pa i thënë njeri. Shpendi kishte ngelur në këmbë dhe e vështronte priftin me bezdi. Ndoshta kështu do të mbeteshin për një kohë të gjatë, sikur të mos vinin brenda Bardhok Kuka me Zogën. Edhe ata u ulën.

— Hë, përse je munduar, o at? — pyeti Bardhok Kuka.

«Ky ka një fytyrë të qartë dhe nuk duket hija e dyshimit as e ndonjë keqdashjeje. Pra, te ky shoh... Oh, ç'ngatërroresh more përgjigju, mos e lerë të mendojë atë që do.»

— Maria më tha se kishit ardhur kur unë isha i sëmurë. Pasha Krishtin, qoftë lavdëruar gjithmonë e jetës, më erdhi keq, se miq si ju dua t'i shoh shpesh në qelë.

— Domethënë do të marrësh vesh pse kemi ardhur? — pyeti Bardhoku qetësisht dhe shikoi Zogën.

Ajo buzëqeshi dhe luajti kokën sikur deshi të pohonte diçka. At Bala vështroi yllin e kuq që çika e kishte në ballë. Sa ndryshime solli ai yll! Eh, dikur, dikur ishte çdo gjë e shenjtë e ai vinte këmbën mbi çdo gjë, pa guxuar njeri të belbëzonte ndonjë ankesë nga frika e mallëkimit.

— Pse nuk përgjigjesh, o at?

— Oh, më falni, ju ruajtë Krishti.

— Lëre Krishtin atje ku është, në kishë. Ruajtja e tij nuk na duhet gjë neve partizanëve.

— E di? Më pyetët mos kam ardhur të marr vesh përse u munduat ju atë ditë deri në kishë? Jo. Erdha për një çështje tjetër me shumë rëndësi. S'do mend që edhe atë dua ta marr vesh kur t'i vijë radha... — Prifti nënqeshi dhe i vështroi të tre. — Unë erdha për diçka tjetër. U koll dhe mori një pamje të rëndë. — Kam ardhur të të kërkoj ndjesë ty Shpend, biri im, për atë ditë që u solla ashpër me ty, kur ti e ke zemrën plagë. Më lër të mbaroj. Unë nuk dija si ishte puna, por zoti i madh më zbuloi të fshehtë të gojën e një besimtareje të devotshme. Ajo e kishte parë Dakë Ngardhën dhe Gjonin tim dhe vërtetoi një për një fjalët e tua... Tfu! Qoftë mallëkuar, paskam mbajtur djallin në gji, jo gjarpurin... Dhe unë u zë besë fjalëve të saj, O Shpend, megjithëse është e rëndë për mua të bëj fajtor atë pjellë të ferrit, se e kam pasur si djalë, ju e dini.

Shpendi ishte çelur në fytyrë dhe e vërente priftin me një shikim krejt tjetër.

— Për këtë erdhëm edhe ne, — foli Bardhok Kuka. Ai s'diti si ta kuptonte këtë rrëfim të papritur. — Unë mendoja se do të kishim punë të gjatë me ty, po ja doli ndryshe!..

— Fjalët që the me bënë të ndërroj mendim për ty,

o at, — tha Shpend Vërria. — Ti e bërë tamam si pate bërë atë natë që erdhe në shtëpinë tonë në kuvend, e shkove në luftë përkrah tatës Nikë.

«Ja kështu bëhen punët e mira. Duhet gjuajtur larg. Po për të vrarë larg, duhet të shohësh larg. Këtu qëndron aftësia e madhe e njeriut, që hyn të hedhë valle të rrezikshme», — mendoi ai.

— Por e kam një rixha, biri im, një rixha në emër të zotit. Po të ishte gjallë tata Nikë, nuk do të ma kthente fjalën mbrapsht.

— Fol, at Balë, se unë jam i biri.

— He, pra, i biri je dhe je tamam ai vetë. Të bëj rixha, o Shpend, të ruajtë zoti, fale Gjonin, fale, jo se unë kam dhëmbje për të e dua ta kem prapë në qelë, jo! U rrafshoftë qela bashkë me mua, e humbsha në dhe pa nam e pa nishan, në qoftë se e mbaj më pranë meje e rroj nën një çati me gjakësorin e mikut tim më të dashur dhe më të ngushtë. Kurrë! — Afroi stolin nga Shpendi. — E di si është puna? Dakë Ngardha u vra e gjaku u la. Them të mos shkojë edhe një se as ai që është atje në qiell e i gjykon punët tona nuk dëshiron vdekjet e tepërta.

Shpend Vërria u vrejti dhe vetullat iu bashkuan në shteg të ballit, thua se do të shkëputeshin prej aty e do t'i hidheshin priftit në fyt.

— Dëgjo, at Bala! — nisi ai me duf. — As njëqind Dakë Ngardha e Gjona, nuk e lajnë gjakun e Nikë Vërrisë, bre! Ti e di mirë kush ishte ai, jo se e kam pasur baba, por e them me plot gojën se burra si ai nuk lindin më, pasha qiellin.

— Mirë, unë s'kam ç'them tjetër, veç qofsh bekuar, biri im, që e nderon tatën Nikë me këto ndiesi fisnike e të pastra.

«Mjaft tani. Ik, mos rri më, se po ta zgjatësh e prish këtë punë të mirë. Marifeti më i madh është të dish kur të hysh e të dish kur të dalësh.»

— Ju ardhsha për të mira!

At Bala shkoi.

Shpendi mendoi se u mbyll me kaq kjo çështje. Ai

që tani po mendonte si ta kërkonte Gjonin e ta vriste, kur ai Bardh Kuka i tha:

— Gjonin nuk duhet ta vrasësh, Shpend.

Ai mbeti si i ngrirë. Hëh, e paska diçka kushëri e fis ky! Dhe përnjëherësh ndjeu një të ftohur në zemër.

— Gjaksori i tatës, nuk nxehet nën këtë diell me mua pa shkuar java, o Bardhok Kuka, edhe në qoftë se ti e ke bash vëlla.

Komandanti partizan e shikoi rreptë.

— Mblidhe mendjen, mos fol kështu, se nuk të ka hije. Unë nuk e kam asgjë. Ai është i poshtër, dëgjon? Kriminel është, ashtu si thua ti. Po sot kanë ndryshuar punët. Partia thotë nuk ka më vëllavrasje, po ka luftë kundër pushtuesve. Po të silleshin maleve për të marrë gjakun, ehe, italianët, do të shtroheshin këmbëkryq këtu.

— Mos ma zër rrugën me partinë, o Bardhok. Unë partinë e dua, po nuk ma ndal dorën. mua ajo, se nuk ka se si të ma lërë hapur një plagë që më është bërë sa një shpellë, këtu. Unë do të marr atë që më takon e asgjë më tepër.

— Tatë... — belbëzoi Zoga.

— Rri ti. Unë dua t'i them krahinës se jam i biri i Nikë Vërrisë e nuk jam një qyq.

— Gjakun Nikë Vërrisë do t'ia marrim ne.

— Kur të vdes unë, po...

Bardhok Kuka e pa se ishte fare e kotë ta zgjatte më shumë këtë bisedë. Edhe ai vetë ishte malësor, dhe e dinte ç'forcë të madhe kishte zakoni e ç'pushtet ushtronte ai mbi njerëzit. Edhe pse kishte bërë pak shkollë, edhe pse kishte mësuar shumë gjëra nga punëtorët, nga komunistët dhe i kishte bërë bindje të tijat, prapë, nganjëherë, kur ndeshej ballë për ballë me kanunin, turbullohej, lëkundej, ngurronte e, po të mos shkundej nga ky hutim i madh e të kapej me tërë forcën te parimet, te bindjet e tij të reja, do të mbetej një Shpend tërë yryç të egër.

NJË SULM MBI ARMIKUN

Ishte një natë e errët me ca yj të rrallë që duke-shin sikur vareshin poshtë. Hënë nuk kishte. Partizanët zgjodhën këtë natë për t'i sulmuar forcat fashiste e mercenare që ishin të përqëndruara në Lug të Lumit. Që kur hëngrën grushtin për vdekje nga batalioni «Perlat Rexhepi», në Reç këto forca kishin zënë vende të sigurta, që të ruanin lëkurën.

Partizanët e çetës ishin shpërndarë nëpër shpate e përroske, ndërsa një kompani e batalionit ishte përhapur nëpër çuka e vërrie, kundruall Lugut të Lumit. Pritej koha që të rrethuarit të binin në gjumë. Atëherë do të lëshoheshin mbi ta si ortek gjëmëmadh.

Zoga ishte shtrirë mbi një breg.

Ajo vështronte poshtë me kujdes. Bardhok Kuka e kishte vendosur pak larg përleshjes.

Asaj iu kujtuan tregimet e gjyshit për sulmin. Po ç'ishte sulmi? Një turr i rrëmbyer, një rendje e hovshme, një potere e egër zërash dhe krismash. Kështu e përfytyronte nga tregimet e gjyshit, luftën kundër Turgut Pashës. Gjyshi ishte i ri atëherë, ndoshta më i vogël se çika, ku ta dish: ai nuk kishte thënë gjë për mo-shën. Malësorët ishin sulur mbi morinë e turkoshakëve e i kishin bërë të iknin si lepujt atje te Qafa e Selcës, duke rrotulluar topat në humnerë. Ai gjenerali kokoroç e kishte pasur punën pisk si asnjëherë.

Diçka vezulloi në qiell, e u bë një fashë drite, që u

ul mbi shpatin kundruall dhe nisi t'i binte kryq e tërthor.

Kur pret me padurim diçka, çastet të duken orë e të kap një ankth drithërues, aq sa mendon se ja mori fund, nuk do të ndodhë asgjë, e pikë. Por, pikërisht, kur pothuaj je zhgrehur fare nga ajo tendosje e madhe, vjen befás e pritura e ti sheh që nuk je më ai i pari, se e pret me një shqetësim ose gëzim të lehtë. Pastaj kupton qartë se tërë kjo zgjatje ka qenë një përgatitje shpirtërore për të përballuar me gjakftohtësi të mirën a të keqen që pret. Kështu edhe Zoga ishte gati ndër ethe, madje i dukej se zemra i kishte ikur nga vendi e qëndronte diku pezull. Njëherë mendoi se me ato regëtime të forta si krahët e një zogu që rreh të dalë nga vendi ku është mbyllur, do të dilte po të gjente një çfarëdo vrime. Po, kur kaluan gati dy orë, zemra u kthye në vend dhe pushoi ajo rropatja e saj e zhurmshme. Ishte beteja e parë në të cilën vajza merrte pjesë dhe kuptoheshin emocionet e saj.

Po ja, befás, gryka u mbush me krisma të shumta e të shpeshta dhe vajzës iu kujtua zhurma që bënte një llamarinë që kishin mbi pullaz sa herë binte breshër. Një mortajë që kishte kompania nisi të kollej si një kreshnik e asaj i vajti mendja se kështu duhej të ishte kollur Muji e Halili: gum, gum! Krismat u shpeshtuan aq shumë, sa ato përziheshin me njëra tjetrën, kapërtheshin me dhjetra nga të dy anët, godisnin njëra-tjetrën në grup e ushtonin si buçimë e egër shungulluese. Herë pas here një mitraloz i rëndë gjëmonte: gëgëgë-gëgëëëë!, thua se u jepte urdhër pushkëve të mos bënin aq zhurmë, meqë po të ishte puna për zhurmë bënte ai më tepër. Tani hynë në luftim edhe granatat me një rropamë drithëruese. Gryka dukej e zhdukej përmes një drite flakëruese. Ai syri vigan e i ndritshëm u soll për pak duke hovur, duke bërë ca rrotullime, kërcime e duke u ngulur në një pikë si pykë e argjendtë, e madhe e gjatë e përvëluese. Zoga u gëzua pa masë e madje nxori një klithmë gëzimi kur syri u shua me një

gërrhimë rrëqethëse si ajo që bën një send i qelqtë kur thyhet.

Zogës iu nxeh gjaku, kur dëgjoji thirrjen e komandantit «Përpara partizanë!» dhe vrapoi poshtë.

Sa më shumë ulej, aq më afër i shihte ato xixëllima dritash që tani merrnin trajta gjithnjë e më të sakta madhësie dhe nxirrnin në pah sheshin të mbështjellë në një mjegull të rrallë. Ajo po dallonte një grumbull barrakash dhe shtëpish, të ngulura rresht në formë katërkëndëshi e të rrethuara anembanë me tela me gjemba. Atje, te ata telat me gjemba po suleshin partizanët. Për atje ishte drejtuar edhe Zoga.

Po mitralozi, që nisi të kollej përsëri me një zemërim të madh, ua preu rrugën. Një partizan ra. Shokët u sulën dhe e tërhoqën. Mitralozi ishte tërbuar, nuk pushonte. Krismat e zjarrta, që dilnin nga goja e tij e metaltë, prisnin terrin e natës me ca vizatje të flakta, pothuaj të barabarta me ato të atij syrit vigan. Zoga zuri vend pas një shkëmbi, pastaj kërcëu përpara përsëri. Ajo vraponte e kërrusur. Tani kishte filluar të dallonte fashistët dhe mercenarët, që ngriheshin rrëshqanthi nëpër një patalog para barrakave. Ndaleshin e qëllonin. Po disa nuk lëviznin fare. Pra, ata ishin të vrarët. Dhe nuk ishin pak. Ah, ja, e pa edhe mitralozin! Ai kishte zënë vend brenda një xhunge të gurtë e prej një vrime villte zjarr. Në dritën që bënte herë pas here, Zoga pa dy shokë të saj, që i afroheshin barkas, po me shumë kujdes.

— Përpara partizaaaaanë! — u dëgjua zëri i komandantit.

Partizanët u hodhën në sulm.

Një shungullimë e fortë e bëri të kthente kryet anej nga mitralozi. Nga goja e asaj xhunge të gurtë doli tym e flakë. Pas kësaj mitralozi heshti përgjithnjë. Partizanët nuk pritën më, por u sulën përpara edhe një herë. Tashmë nuk u ulën, por kapërcyen telat me gjemba e u hodhën brenda. Fashistët e mercenarët vraponin në thellësi të sheshit, anej nga barrakat e anës tjetër ose në thellësi, si korbë të trembura.

Beteja kishte hyrë në një fazë vendimtare, prandaj duheshin bërë sytë katër, jo vetëm për të siguruar fitoren, por dhe për të mos pësuar humbje në njerëz.

Dita po ulej e ngathët nga majat. Tani gjërat po merrnin dalëngadalë formën e tyre.

U dëgjua një sokëllimë e mprehtë:

— Përpaara partiizaaanë!

Gryka ushtoi nga zërat e tjerë që i bënë jehonë.

BETEJA TE THEQAFJA E DJALLIT

Vjeshta dukej sikur ishte hutuar nga ngjarjet e pazakonta dhe ishte stepur diku nëpër bjeshkë, duke vështruar krahinën nga lart e mahnitur.

Ndonjë shi i rrallë derdhej me ngut dhe karvanet e reve të zymta ishin gjithnjë në kalim. Dielli vërtet nuk ngrohte aq sa në verë, por, kur e shihje duke ndritur në qiell dhe ndjeje vaktësinë e rrezeve të tija në fytyrë, të bëhej sikur nuk ishte në muajin e tretë të vjeshtës.

Malësorët kishin kryer me kohë punët e bujqësisë. Secili në mënyrën e vet dhe sipas mundësive kishte afruar ushqimin për atë grusht bagëti dhe drutë e zjarrit. Pritej dimri, po herë pas here në vend të acarit ngjiteshin deri në Grykën e Shtojzovalleve lajmet akulluese. Gjermanët kishin kohë që kishin zaptuar Shkodrën dhe po bëheshin gati të ngjiteshin lart në male, për të pushkatuar, djegur e grabitur, siç e kishin zakon. Tani malësorët nuk i druhashin më dimrit, por atyre bishave të pangopura me gjak.

- Thanë se nesër vijnë...
- I kanë parë në Drenicë...
- Kishin pushkatuar njëzet burra në Vorbë, pse paskan strehuar dhe ushqyer partizanët...
- Edhe në Dukël kanë djegur krejt një lagje me gra e fëmijë e bagëti brenda.
- U shofshin!

— Po të bëhemi një me partizanët, nuk e kalojnë Theqafjen e djallit, pasha bukën.

— Një jemi.

Shqetësimi rrinte mbi ta si një re e zezë që zbrazte për ditë breshër dyshimesh e frike.

Bajraktari me vojvodët i frynin me tërë bulçinjtë këtij zjarri.

— Mblidheni more mëndjen e mos u bëni kalama. Ata do të vijnë patjetër, se nuk kanë si e lënë tërë këtë krahinë në dorë të partizanëve, të kapardisen ata me yll të kuq e me pushkë në krah si në gjënë e tyre. Gjermanët nuk janë italianë, futeni mirë në kokë. Ata i ka pjellë lufta, Janë të veshur në çelik fund e majë. Po i pritëm me pushkë, more burra, ta dini se ata nuk kënaqen me zjarrin e vatrës, jo, ndezin shtëpitë për t'u nxehur e nuk kënaqen me fërlikët e vathës. Ata duan t'i shkojnë në hell njerëzit, se kështu e bëjnë qejfin e tyre si duhet...

Të gjitha këto fjalë që lëshoheshin nga gojët e tradhtarëve shkonin vesh më vesh si shushurimë, merrnin gjithnjë e më shumë trajta të ndryshme frikësimi e përhapnin një lloj paniku. Gogoli! Gogoli! Ishte shembëlltyra e asaj krijese përrallore që nganjëherë shërben për të trembur fëmijët. Po malësorët janë bijtë e maleve e ndoshta kjo i ka shkaputur shumë nga këto trillime qesharake dhe i ka bërë të fortë, krenarë. Besojnë atë që shohin malësorët, atë që prekin, atë që nuhasin dhe shijojnë. Ata gjithnjë e kanë kaluar kohën në male e në pyje gjatë katër stinave të vitit, në ditët me diell e me borë, në netët e bukur me yj, me hënë, pa yj, pa hënë, me tufan, me ngricë, me pjalm. Asnjë nuk i ka ndeshur ndonjëherë në ato vise zanat e xhindet e gojëdhënave rapsodike. Kurrë. Shumica e banorëve kanë bredhur gjithandej me shpresën se do të takohen me shtojzovallet, me Mujin mbi doriun e tij, me Halilin e me tërë atë çetë kreshnikësh. Kur ndonjë i krisur sillte rrallëherë ndonjë lajm që ia krijonte fantazia e sëmurë, në fillim malësorët hapnin sytë e vëzhgonin të mahnitur përreth, por shpejt e kuptonin se

lajmprurësi nuk ishte në rregull. Shumë vende ishin pagëzuar me emra të tillë: Gryka e Shtojzovalleve, Shpella e Mujit, Logu i Zanave, Kroj i Halilit, Theqafja e Djallit. Theqafja e Djallit ishte një qafë që bashkonte dy male të mëdhenj në hyrje të krahinës. Nëpër atë qafë hapej një shteg i ngushtë i rrethuar me shkëmbinj të thepisur. Në të djathtë, shpati i malit ishte thikë përpjetë, i veshur me një shtresë graniti. Në të nuk kishe ku të kapeshe për t'u ngjitur pak metra. Në të majtë ishte një humnerë e errët si gryka e atyre kafshëve prehistorike që sikur rrinte gojëhapur e priste të rrufiste ndonjë gjë. Po ta shihje nga poshtë, të dukej sikur vetë natyra e kish stisur këtë grumbull të madh shkëmbor për ta bërë si hyrje të pakalueshme të kësaj kështjelle. Lidhur me emrin e vendit kishte një legjendë. Dikur djalli ishte nisur për këtu. Askush s'e kishte parë, vetëm një fëmijë që i kishte sytë e bardhë. Ky kishte hetuar brirët dhe kishte thirrur: «Djalli, djalli!» Malësorët i ishin turrur me sfulqe, me sëpata e me kosa. Ai, i frikësuar, kishte bërë të kthehej, po djali e kishte shtyrë me tërë forcën. I mallëkuari kishte nxjerrë një klithmë dhe kishte thyer qafën në humnerë.

Në këtë vend ishin mbledhur partizanët dhe ca malësorë. Bardhok Kuka dhe komisari po i vendosnin nëpër pozicione lufte. Që mbrëmë korieri u kishte sjellë lajmin se forca të shumta gjermane ishin nisur për në krahinë. Dhe s'ishte një fjalë e thënë në tym. Në tërë Shqipërinë kishin nisur një operacion të gjërë kundër Partisë Komuniste Shqiptare dhe njësiteve partizane. Ata kishin mobilizuar tërë reaksionin e brendshëm, Ballin, Legalitetin, mercenarët e klerin, i cili bekonte me ungjill e me kuran këtë luftë të shenjtë për shpëtimin e Shqipërisë nga komunizmi i pafe.

Komisari u kishte folur haptazi malësorëve, si gjithnjë, pa zmadhime, zvogëlime dhe zbukurime.

— Gjermanët po vijnë e ne do t'i presim ashtu si e kemi pritur gjithnjë armikun: me plumbin ballit. Plumbi e vret edhe atë njëlloj si ka vrarë italianët, ta dini. Mos ua vini veshin fjalëve të bajraktarit e tradh-

tarëve të tjerë që i bëjnë gjermanët si viganë përrallash. Edhe ata janë njerëz si ne, po njerëz të këqinj mizorë, që kanë ardhur të na pushtojnë. Ata ngjiten në krahinë për tri arsye: të studiojnë mundësinë e shfrytëzimit të minierës së bakrit, që porsa e hapën italianët, siç e dini, për të spastruar krahinën nga partizanët dhe për të kallur tmerrin me pushkatime e vrasje dhe të shpëtojnë rrugën automobilistike të Qafës së Lajthisë nga sulmet tona. Por nuk do t'ia dalin në qoftë se ne jemi të bashkuar...

Aty ishte edhe at Bala dhe dëgjonte në heshtje, duke pohuar me kokë fjalët e komisarit.

Kur malësorët u rreshtuan bashkë me partizanët për t'i dalë përpara armikut, në rreshtin e fundit hyri edhe prifti. Disa gra bashkuan duart në gjoks të mahnitura nga ky veprim burrëror. Burrat, që kishin mbetur në këmbë aty në shesh, hapën sytë e luajtën kokën. Partizanët me komisarin dhe komandantin, nuk e panë atë gjest me këtë sy. Një partizan tha duke vështruar nga fundi me neveri:

— Amani bre, na e hiqni, atë bisht të zi!

Po këtu duhej vepruar me kujdes. Sigurisht prifti donte të bënte përshtypje, ashtu si kishte bërë dikur... Dhe kësaj ia doli deri diku. Po ta merrnin me vete, kushedi ç'do të sillte më vonë prania e tij. Duhej hequr me marifet. Bardhok Kuka iu afrua dhe i tha:

— Jo, ti nuk duhet të vish, je plakur.

— Unë e kam vendin, djema, ku është populli im. Jam plakur, po vdekjes nuk i iki dot. Po qe thënë të vdes në luftë, mirë, ashtu të bëhet vullneti i të lumit zot. Unë do ta falënderoj që më ka ruajtur një vdekje aq të nderuar: vdekja për atdhe i lan të gjitha mëkatet, bijtë e mi.

Komandanti shikoi komisarin sikur deshi t'i thoshte: «Ç'pelivan, ë?»

Heshtën të dy. Ç'të bënin me të? Ata e dinin se s'ishte aspak më i mirë se korbat e tjerë, vetëm se kishte ditur t'i ndërronte ngjyrën puplave dhe të dukej si shqipe. Malësorët e kishin me sy të mirë. Kur vinte

fjala e përmendnin si prift trim e atdhetar, megjithëse ndonjëri e hidhte ndonjë thumb për ca poshtërsira që kishte bërë dikur... Të tjerët i thoshin: Dikur? Të shkuara e të harruara. Biseda mbyllej në dobi të tij. Dy-tri herë ishte orvatur komisari të ndërhynte, po kuvendi kishte marrë një kthesë të pakëndshme. «Ti flet kështu se je i pafe. Duhej gjetur pra rasti për t'u lëshuar në sulm kundër këtij skuthi¹⁾, që fshihej pas veladonit.

Komisari iu afrua at Balës. E vështroi në heshtje mu në bebëzat e syve. «Ka sy të shkathët, qerratai, që i turbullon kur do, për të mos e lënë shikimin tim të zhytet në ta, por të qëndrojnë në sipërfaqe.».

— Atëhere, mirë at, po të pranojmë. Po në luftë ka komandë. Pa komandë do të ishim një trup pa kokë, ë?

— Bjeri shkurt, biri im.

— Luftëtari duhet t'i bindet kësaj komande, apo jo? Prandaj ne të caktojmë një detyrë të rëndësishme: bashkë me Lulash Lekën dhe Gjelosh Ndoun të na siguroni ushqimin për dreqë e për darkë.

— Po të mos më lini këtu se jam prift dhe plak, unë e pranoj, sepse djema, ju ruajtë zoti e u kthefshi shëndoshë ndër shtëpitë tuaja, askush nuk mund të ma mohojë të drejtën mua plakut mëkatar, që të luftoj e të vdes për atdhe.

Bardhok Kuka ishte ulur në një shkëmb atje në Theqafje të Djallit dhe po mendonte pikërisht atë që kishte ndodhur me priftin atë mëngjes, kur Zoga e preku në shpinë.

Ai u kthye vrikthi, pak i trembur.

— O Bardhok, a thua edhe këtu dado do të bëhem prapë? — foli ajo duke përmbajtur me zor lotët nga inati.

— Si është puna?

— Ka ardhur Zogu...

— Zogu! Nga mbiu ai?

1) hipokriti.

—Ka ardhur fshehur pas nesh e, kur nuk e prisja, kërceu pranë meje si plesht: «Ja, tek jam edhe unë!» Tata Shpend e vështroi në heshtje, pastaj ia tulukati flokët e s'i tha asnjë fjalë.

— Po unë ç't'i them?

— Të kthehet në shtëpi.

Bardhoku buzëqeshi.

Vajza uli kokën e prekur. Kishte ardhur me shpresë se Bardhok Kuka do t'ia hiqte prej këmbësh atë çamarrok. Po ja ky qesh. U kthye aty ku ishte.

Zogu e vështroi dhe i tha:

— Hë, më padite, ë?

— Kthehu në konak, Zog, — iu lut ajo.

— Pse, mos të zëra vendin ty? Rri Zogë, se krahi-nën e dua edhe unë sa ti, e aq sa ti jam i zoti të luftoj për të.

Bardhoku u afrua dhe e urdhëroi djalin të kthehej në shtëpi. Djali u largua me zemër të thyer.

Partizanët u mërzitën duke pritur të rrasur pas shkëmbinjve. Kjo vonesë ishte e pashpjegueshme: në drekë korieri kishte sjellë lajmin se nazistët kishin kaluar Lugjet e Thata. Muzgu po binte ngadalë, tinëz, pa u ndjerë. Komisari e komandanti lëvizën sa andej-këtej, duke shkëmbyer fjalë me shokët. Diku edhe uleshin për të bërë pak muhabet.

— Ose janë ndaluar gjëkund, ose do të na sulmojnë natën, — tha komisari.

— Jo, natën ata nuk rrezikohen nëpër këto vise të panjohura për ta, — ia priti komandanti.

Ra një heshtje e rëndë, tërë mendime.

— Po të vijne natën, sharrojnë keqas...

— More, le të vijne kur të duan, por sa më shpejt se u mërzitëm duke pritur.

Hëna dilte vonë në male e kur dilte dihej se kishin kaluar mjaft orë natë. Atë natë u duk, sikur ajo kishte ndenjtur në sogje diku pas malit duke vëzhguar lëvizjet e armikut. Kur ata iu afruan kodrës së pararojës, ajo doli e ndriçoi vendin. Ishte hënë pesëmbëdhjetëshe e në

dritën e saj gjermanët dukeshin si në pëllëmbë të dorës. Krisën pushkët e pararojës. Edhe automatikët kërcëlluan dhëmbët, Pastaj u bë pushim. Dukej sikur ata pak njerëz që kishin zënë pritë, u asgjësuan. Po gjermanët i ranë hilesë. Nuk vonoi shumë e predhat e mortajave shqyen errësirën e natës me zjarr e poterë, e ranë nëpër brinjët e maleve që shtriheshin në të dy krahët e qafës, ku ishin partizanët e malësorët.

Lufta po bëhej e ashpër. Predhat binin gjithnjë e më afër. Partizanët e malësorët nuk luanin nga vendet. Kur rreshhta nazistësh dolën atje në sheshin poshtë e u futën në shteg, pushkët e mbrojtësve trima qëlluan mbi ta.

Befas pushuan mortajat dhe të shtënat nga dy anët. U bë një heshtje e thellë. Një qetësi e pabesë ndëhu krahët mbi çdo gjë.

Tre partizanët e pararojës u kthyen nga kodra.

Bardhok Kuka i pyeti ç'kishin parë.

Ata treguan. Armiku kishte ardhur i përgatitur për të hyrë me çdo kusht në krahinë. Menjëherë një njësi, pa çarë kokën për plumbat e tyre, kishte ngritur çadrat në një rrah në kodër, dhe, pa vonuar fare, kishin ndezur zjarr për të bërë gjellën e ushtarëve, o kushedi çfarë tjetër. Mushka të shumta mbartnin materiale. Siç shihej, tërë këtë betejë natën, e bënë për t'u njohur me vendin.

— Dhe nuk u kushtoi pak kjo njohje, — tha një partizan.

Partizanët u vunë përsëri në pritje. Kjo pritje ishte më e rëndë se e para. Nata dukej sikur nuk do të mbaronte kurrë.

Para se të agonte gjermanët nisën bombardimin me mortajë. Pastaj lëshuan edhe këmbësorët alpinë, për të kapur qafën. Pushkët e vendësve dhe partizanëve korrën mirë dhe do të korrnin si herët e tjera, sikur të mos dëgjonin të shtëna prapa shpine. U vranë dy shokë.

— Na kanë rrethuar! — thirri dikush.

Malësorët u ngritën dhe deshën të largoheshin nga

krahu i djathtë ku nuk dëgjoheshin pushkë, por komisari i mbajti.

— Mos lëvizni, shokë! Paniku është më i keq se plumbi.

Bardhok Kuka mori disa shokë e u turr andej nga u dëgjuan të shtënat. Eci pak rrëshqanthi, duke i porositur edhe të tjerët të bënin si ai. Tani i shihte mirë zjarret e pushkëve dhe vendin nga vinin ato. U bind se rrethuesit kishin marrë krahun. U çudit se nga e kishin çelur atë shteg. Mos ndoshta nuk e kishin vrojtuar mirë vendin dhe nuk kishin marrë masa si duhej? Po, prit, po të jenë gjermanët pse nuk na sulmojnë po gjuajnë nga ajo largësi? Një rrëqethje i kaloi nëpër trup. Dyshimi ia çau mendimet mes për mes si teh jatagani. Ata janë...

— Kujdes, shokë! — pëshpëriti.

Pa një hije që u çua dhe vrapoi përpara për të fituar vend. Pasi bëri disa hapa ra pas një curri dhe prej aty shpërthyen fjollat e zjarrit të një automatiku. Ah, po, tani e kuptoi: ua kishin marrë shpinën tradhtarët mercenarë, që kishin ardhur prej krahinës, me bajraktarin në krye. Këtu nuk ishte fjala vetëm t'i çelnin rrugë armikut, por edhe të zhduknin çetën, duke e futur në mes dy zjarresh. Edhe një tjetër tradhtar u çua dhe vrapoi si i pari, po Bardhok Kuka ia këputi hapat si me gërshërë.

Kjo goditje e befasishme i bëri tradhtarët të zhvendosnin vëmendjen aty ku ishte Bardhok Kuka me shokë. Plumbi të shumtë u sulën mbi kokat e tyre me furi; ata nxirrnin një fishkëllimë rrëqethëse, pastaj përplaseshin pas faqes shkëmbore të malit, duke kuisur me sokëllimë. Grykët e pushkëve që villnin flakë të pandërprerë, tregonin se ata ishin shumë. Kjo e bënte të pamundur qëndresën në Theqafjen e Djallit. Bardhok Kuka i tha një partizani që kishte afër të vraponte te komisari e, pasi t'ia bënte të ditur gjendjen, t'i jepte mendimin e komandantit për t'u tërhequr, meqenëse gjermanët nuk do ta kishin të lehtë për të kapur qafën. e partizanët kishin kohë të largoheshin. Ndërsa merce-

narët që paraqitnin rrezik më të madh në këto rrethana, do të mbaheshin aty nga Bardhok Kuka me disa partizanë.

— Dëgjoni, shokë! — tha komandanti. — Situata është e rëndë. Siç mund ta kenë marrë me mendje, jemi të rrethuar. Po për të shpëtuar çetën ne ndoshta... Këtu do ta mbyllim me nder. Pra, nëse ka ndonjë që e mendon punën ndryshe, të kthehet atje e të tërhiqet së bashku me shokët.

Plumbat e rrihnin atë vend pa ndërprerje, po ajo masë shkëmbi që kishin përpara i mbronte fare mirë. Fastaj partizanët kishin një epërsi terreni mbi tradhtarët, sepse i kishin nën vete dhe pikërisht këtë epërsi mendonte ta shfrytëzonte Bardhok Kuka.

— Hë, shokë, nuk kemi kohë ta zgjatim.

— Ne jemi këtu për të luftuar, shoku komandant. Partizani nuk ua sjell shpinën shokëve, kurrë — tha njëri.

Të tjerët i miratuan fjalët e shokut. Menjëherë komandanti i ndau shokët dhe tha nga ç'drejtim duhej ta përqëndronte vëmendjen secili. Të gjitha këto i bëri me një frymë. Ja, shtatë vetë ishin, po i dukej se ishin shtatëdhjetë. Një zulumë e madhe luftarake ia mbushi zemrën si gjithmonë me bindjen në fitore. Oh, prit, qenkemi tetë! Si nuk e pashë atë partizanin aty, që po qëllon? Ë? Mirë është aty ai. Le të rrijë aty. A, tani e ndiente veten shqiponjë në mes të atyre trimave. Ata ishin krahët e tij. Krahët? Po, diçka kështu pat thënë edhe Piroja i Epërit në fushatën e Italisë: unë jam Shqipja, ju jeni krahët e mi! E mbante mend mirë këtë që e kishte lexuar diku në një libër...

Hëna e braktisi atë shesh papritmas e u fsheh pas malit. La pas vetes një errësirë të vagëlluar. Diku po ngjitej dita me atë dritën e saj gazmore për të lëshuar nga majat e maleve një agim të bukur vjeshtak. Dalëngadalë çdo gjë përreth mori trajtën e saktë dhe ngjyren e saj.

Edhe partizanët tani e panë njëri tjetrin më mirë. Bardhok Kuka u drodh kur pa pranë vetes Zogën. Ai

partizani paska qenë çika! Ajo ishte kaq e kredhur në betejë, sa nuk ua ndante sytë tradhtarëve që përpique-shin të përfitonin terren, duke sajuar ca sulme tërë dre-dha, kërcime e rrokullisje.

— Të kursejmë fishekët, shokë! — thirri koman-danti.

Partizanët qëllonin vetëm kur ishin fare të sigurtë se nuk u shkonte bosh plumbi.

Për një hop pushkët e mercenarëve pushuan. Dukej sikur ata po mendonin çfarë të bënin, ose prisnin të shestonin ndonjë rreng. Bardhok Kuka hodhi sytë përreth. Befas pas shpine, lart, dëgjoji krisma. Oh! Mos na rrethuan edhe ne, për të na veçuar nga çeta? Po, prit. Pse na rrethuan kur asnjë plumb nuk vjen deri këtu? Pasi vrojtoi mirë e mirë, kuptoi si qëndronte pu-na: çeta nuk e kishte lëshuar qafën. Po ajo që e çuditi më shumë ishin dy mortaja që sokëllinin nga qafa e nis-nin predhat atje poshtë. Thua t'ia kenë marrë armikut ato? Pak e pabesueshme ishte, po sidoqoftë asgjë nuk ishte e pamundur për partizanët. Në fillim i erdhi shu-më keq që komisari nuk e kishte tërhequr çetën, por pastaj i erdhi mirë, shumë mirë. Jo, ata nuk donin t'i linin shokët në gojën e ujkut. Po kjo a nuk është diçka që vë në rrezik qenien e çetës? Ndoshta unë u nguta. E pashë rrezikun të zmadhuar. Ndoshta.

— Çeta nuk është tërhequr, shokë! — thirri.

Po u çudit shumë kur dëgjoji një zë prapa:

— Ka ardhur në ndihmë edhe një kompani e bata-lionit shoku komandant.

Vërejti i habitur një partizan që po afrohej bar-kas te ai.

— Po ti nga dole bre?

— Nuk shkova të rrija atje, shoku komandant, po për të dërguar urdhrin tënd. Vendi im është këtu, me ju, — tha djaloshi që e kishte dërguar te komisari.

Pra, paska ardhur edhe një kompani. Ajo ka sjellë mortajat. Kuptohet që gjendja ka ndryshuar.

— Përpara partizanë — thirri me gëzim.

Të gjithë u çuan në një kohë dhe u sulën teposhtë pas komandantit, sikur të ishin vërtet krahët e tij.

Tradhtarët nuk e prisnin këtë sulm dhe guximi i madh i hutoi shumë. Partizanët përfituan nga hutimi e zunë pozicionet pothuaj mbi kokat e tyre. Sa e morën pak veten, një bombë e lëshuar më vërtik nga dora e shkathët e Bardhok Kukës vrau dy tradhëtarë. Të tjerët të kapur nga paniku ua mbathën këmbëve.

— T'i ndjekim shokë! — thirri komandanti.

Vrapuan pas tyre duke qëlluar.

Duke luftuar me ndërprerje, partizanët e penguan armikun nazist për të kaluar qafën deri pasdreke vonë. Mercenarët pothuaj u bënë të padëmshëm, sepse rrallë e tek shtinin me pushkë.

Nata nuk donte edhe shumë të binte. Muzgu i kaltër që ishte endur si tym nëpër luginë filloi të bëhej i mbyllur. Pikërisht në këtë kohë u dëgjua një rrapëllimë e fortë aeroplanësh. Ata u dukën mbi Theqafjen e Diellit dhe hodhën bomba nëpër shpatin e malit. Vendi u mbush me tym. Për pak u bë një errësirë e beftë e s'u pa asgjë përreth, thua se nata ishte bërë e ngjeshur si mur.

Kur u davarit tymi, errësira kishte mbuluar dheun. Yjet vezullonin në qiell me një ndriçim të dridhur, të mekur.

E para gjë që bëri Bardhok Kuka qe numërimi i shokëve. I thirri me emër. Të gjithë ishin gjallë. Andej nga mercenarët nuk pipëtinte gjë. Ah, po tani po i kujtohej si në mjegull, se predhat kishin rënë poshtë. Bukur ua kishin shpërblyer atyre trimoshave këtë zell të madh për të tradhtuar atdheun.

— Zogë!

— Urdhëro, komandant!

— Mirë je?

— Si molla në gem.

Komandanti çoi një partizan te ata lart. Koha e kthimit të tij iu duk të gjithëve shumë e gjatë. Kur e panë i thanë gati njëzëri:

— Hë, fol shpejt!

Dhe ai foli shpejt, pa marrë frymë mirë. Edhe ata

të qafës nuk kishin pësuar gjë nga bombat, megjithëse nja dy u kishin rënë fare afër. Pra ishin gjallë, mirë.

— Komisari tha të ngjitemi atje, shoku komandant.

Kur arritën në majë, Zoga pa që komisari i doli përpara komandantit bashkë me dy shokë, e, sikur të kishte ngut të madh, i foli:

— Dëgjo, shoku Bardhok, ne mendojmë se qëndrimi këtu më shumë na vë në rrezik, sepse armikut i kanë ardhur përforcime të reja. Një pjesë e ka dërguar andej nga Maia e Konorës, për të na dalë pas shpine. Sigurisht rruga është larg dhe e vështirë për ta, por tradhtarët do t'i udhëheqin nëpër shtigje më të shkurtra. Fundi i fjalës, ndoshta nesër nga dreka mund të jenë këtu. Edhe forcat mercenare do të shtohen patjetër sonte ose nesër. Nga ana jonë, municioni është pakësuar shumë. Jemi që pardje në drekë pa ngrënë asgjë. Edhe etja po i mundon shumë shokët, sepse ti e di mirë që Theqafja e Djallit nuk ka asnjë burim. Kemi dërguar gjatë ditës për të marrë ujë në Dredhëzaj, po kjo s'është gjë e kollajtë... Pra, pa dashur ta zbukurojmë gjendja kjo është... Nesër ndoshta mund të jetë vonë për t'u larguar, kurse sonte na favorizon shumë nata...

Pa i bisedoi edhe diçka me komisarin, komandanti u tregoi hollësisht partizanëve gjendjen dhe tha se komanda kishte vendosur të largoheshin prej qafës.

— Kjo nuk është tërheqje shokë, por një zhvendosje, sepse, kudo që të shkojmë, shtrihet fronti që na ndan me armikun e tradhtarët ballistë dhe zogistë dhe kudo ne luftojmë kundër tyre me guxim. Ne kemi dalë maleve për të luftuar nën flamurin e Partisë Komuniste Shqiptare dhe atë flamur të kuq nuk do ta ulim kurrë!

... Zoga ishte kthyer atë natë në shtëpi bashkë me tatën. Po kjo nuk kishte qenë e lehtë. Kur po zbrisnin tëposhtë malit, ajo hetoi lëvizje. U ndalën. Dukej se kishin ardhur forca të reja mercenare, sepse ishte zënë krejt ai brez i gjerë i brinjës së malit.

— Ec pas meje, bija ime — i tha Shpendi.

Dhe Zoga e kuptoi menjëherë që tata Shpend don-

te t'i shmangej takimit me tradhtarët. Vrapuan nga e djathta të kërrusur, duke ecur në majë të gishtërinjve.

— Duhet të dalim nga rrethimi, sa s'ka dalë hëna.

Po ishte thënë që Vërriajt të ndesheshin patjetër me ata. Në fillim menduan se shpëtuan, por kur Shpendi deshi të drejtonte shtatin dhe të ecte i lirë, dy plumba fishkëlluan mbi krye. Iu prenë këmbët nga ajo e papritur.

— Na hetuan të mallëkuarit! — turfulloi.

U ul bashkë me Zogën pas një bregoreje të vogël. Shpend Vërria kishte trashëguar nga i ati një shkathësi dreri, një të vrojtuar të shpejtë shqiponje dhe një nuhatie të hollë të rrezikut, thua se çdo gjë e kishte në pëllëmbë.

— ... Ikën... për... vërc... rrara...

I kapën veshët këto grimca fjalësh, që u përhapën andej-këtej nëpër errësirë. Po prej tyre Shpendi kup-toi nga ishin ndjekësit e i priu së bijës nëpër ca shtigje të ngatërruara, larg pusisë së tradhtarëve.

Arritën vonë në konak. Gratë po koteshin buzë zjarrit. Ata i kishte lodhur mendimi se... «Mo zot!» kishte britur gjyshja Bjeshkë, «mos të shotojmë zi!» Një mënxyrë të atillë nuk duhej as ta sajonte truri dhe as ta nxirte goja kurrë. Prandaj, kur u dukën ata në prag, u sul e rroku dhe e puthi të mbesën, pastaj edhe të birin thua se ishin kthyer nga një udhëtim shumë i largët. Nëna Shegë vetëm buzëqeshi dhe i lëmoi facet Zogës. Nënave malësore nuk ua lejonte kanuni përkëdhelitë dhe miklimet me fëmijët. Ato duhet të ishin të ashpra për të qenë sojnike.

PERSËRI PARA PUSHKATIMIT

Gjermanët hynë në krahinë për të vendosur pushtetin e tyre, për të shkatërruar këshillat nacionalçlirimtare, për të futur frikë e llahtar në shpirtrat e malësorëve me djegie shtëpish, tortura dhe pushkatime. Nazistët u lëshuan si të tërbuar nëpër fshatra: grabitën, dogjën, vranë. Dymbëdhjetë a trembëdhjetë shtëpive u doli flaka mbi çati. Bagëtitë e çpatën ua morën, madje dy fëmijë i hodhën në zjarr. Pothuaj të gjithë anëtarët e këshillit nacionalçlirimtar të krahinës u pushkatuan, at Bala jo. Edhe këtë e kishin mbështetur te muri i kishës, por e kishin falur. E kishin parë fshatarët me sytë e tyre. Pushtuesit i kishin mbledhur pikërisht për këtë punë: të shihnin e të lebetiteshin nga këto vrasje. At Bala kishte ecur drejt vendit të pushkatimit me një hap të matur, me trupin drejt, i qetë, me librin e oficeve në dorë, me sytë nga populli, duke i vështruar tërë mëshirë e përdëllim, duke bërë një buzëqeshje të lehtë e të trembur lamtumirë. Kur ishte mbështetur te muri kishte thirrur me zë të dridhur:

— Vëllezër, bijtë e mi, mos harroni se unë po vdes për lavdinë e të lumit Jezu Krisht! Paçi bekimin e tij gjithmonë me vete, o njerëz të mirë!

I lidhën sytë, megjithëse nuk desh. Skuadra e pushkatimit u rreshtua.

— Të vrasësh një njeri të shenjtë si ky, është njëlloj si të pushkatosh zotin! — bërtiti një grua plakë.

Kur të pranishmit u bënë gati e prisnin me muskuj të tendosur krismat e pushkëve, që do të bënin shpeshë

trupin e priftit, erdhi një oficer i gjatë gjerman. Ai u foli diçka me të egër ushtarëve. Ata ulën armët dhe u larguan. Ai ia hoqi fashën e zezë nga sytë at Balës.

Gjermani i gjatë fliste me një civil që kishte ardhur me të. Civili i tha atyre që ishin grumbulluar aty në oborr të kishës.

— Ky është koloneli Kryger, dëgjoni? Është njeri i madh. Ky e liroi at Balën tuaj, sepse kur at Bala studjonte në Vjenë, atje është njohur me zotni Krygerin. Ishin të rinj atëhere, por zoti i kishte njohur për t'i takuar këtu, në një çast kaq vendimtar për jetën e priftit tuaj të shumënderuar. Koloneli thotë: Meqë priftin ua shpëtova, të futeni në kishë e lutjuni të gjithë Krishtit që t'i shpëtojë shpirtat tuaja nga molepsia e komunizmit.

Dhe xhandarët i shtynë për nga kisha.

At Bala bëri një predikim shumë të mençur dhe shumë mallëngjyes mbi jetën e të madhit zot. Ai qen-kësh ulur këtu në tokë me shembëlltyrën tonë, për t'u dhënë dritën hyjnore njerëzve, për t'i shpëtuar ata nga shëmtimi shpirtëror, nga paganizmi... Ai u koll siç e kishte zakon, lehtë, jo për nevojë se sa për efekt madhështie.

— Vëllezër, bijtë e mi, mos harroni burimin e të lumit: pini dritë nga drita e tij, se vetëm kështu do të ndriçoni shpirtin, do të bëheni katolike të mirë, do të fitoni jetën e pasosme... Hiqni dorë nga çdo gjë lakmitare që ju lidh me këtë botë mëkatare. (Këto fjalë i theksoi me rrokëzim, duke dashur t'u ngulte si gozhda frikën e kërcënimit). Faljani zemrën e menjën atij atje lart, se edhe ai do t'ju falë juve dashurinë, mëshirën dhe parajsën. Amen!

Malësorët i la pak si të hutuar tërë kjo farsë...

Pas kësaj, at Bala u ngjiti lart me kolonelin Kryger. Aty pinë nga një gotë verë. Nazisti i dha lajmin e gëzuar se ishte bërë regjent patër Anton Harapi.

— Pra, ne e çuam më tutje përkrahjen tonë: ju dhamë edhe pushtet, at. — tha tërë seriozitet koloneli. — Prandaj kisha katolike, ka detyrime më të mëdha

kundrejt nesh, pavarësisht se ne jemi protestantë. Në fund të fundit Krishti na bashkon nën flamurin e tij të lavdisë e të paqes, apo jo?

— Ashtu është... — Prifti e vështronte mysafirin me bisht të syrit dhe priste se ç'kërkonte nga ai.

— Ju më shikoni si me dyshim, o at, e keni gabim. Unë nuk kam ardhur këtu t'ju kurdis ndonjë lojë... —
— Ai piu një gllënkë verë. Loja mbaroi pak më parë dhe me duket se bëri efekt. Ky qe një sajim juaji i bukur, për të ruajtur emrin e mirë. Ta lëmë. Nuk ka shumë rëndësi tani. Ajo qe një shfaqje e luajtur me shumë art nga ju...

— Edhe nga ju... — qeshi prifti, për t'u shtuar efektin atyre tri fjalëve.

— Ju ishit heroi, at.

— Një ditë ma diktoi nevoja këtë lojë, kurse tashi e përsërita për të zhdukur njollat e dyshimit...

Qeshën të dy. Pastaj pinë në heshtje. Secili mendonte për vete. Koloneli kërkonte fjalët për ta filluar bisedën me takt, se çështja ishte delikate, ndërsa at Bala mezi duronte sa të dëgjonte ç'donte ai.

Në fund koloneli Kryger tha prerë:

— Nuk mund t'jua fsheh, at, se punët tona në përgjithësi nuk venë aspak mirë. Madje ka pasur edhe trazira të mëdha në kuartierin e përgjithshëm. Tërë shpresat tashmë janë varur në armën sekrete, që do të vendosë fatet e luftës. Ndërkohë udhëheqja mendon ta lehtësojë barrën e rëndë të humbjeve me një manevër diplomatike, jo legale.

Tashmë at Bala e kuptoi ku ishte kokrra. Nuk e la të zgjatej shumë.

— Ju lutem, bjerini shkurt, herr kolonel. Jo se kam ndonjë punë të ngutshme, por vetë koha nuk duron vonesa...

Gjermani mori zemër.

— Më thanë ata të arqipeshkvisë, se ju jeni në lidhje direkte me majorin anglez Bejkëll. Një takim me të mund të ishte ndoshta një cimbisje e këndshme e kokëfortësisë së Britanisë së Madhe. A më kuptoni? Tentati-

va të tilla po bëhen gjithandej, at, gjithandej. Ne' duam të fitojmë kohë. Ja, ç' duam ne.

Dhe takimi u bë. Qarkomandanti i xhandarmërisë lëshoi një urdhër shumë sekret për forcat e Lugut të Lumit:

«Të sigurohet kalimi i kolonelit Kryger me një oficer anglez të rëndësishëm prej krahinës deri në qytet, duke përdorur forca dhe mjete të shumta për qëllim mbrojtjeje.

Komandanti i qarkut të Shkodrës,
Major (Llesh Marashi) d.v.

At Bala nuk kishte shkuar me ta. Puna e tij ishte vetëm ajo e ndërmjetësit. Dhe këtë e kishte bërë me shumë zell. Anglezi erdhi në qelë pas tri javësh. Tani ai nuk bridhte vetëm me Gjonin, po i shkonin mbrapa edhe një çetë «patriotësh», me njëfarë Abdyl Sulhupi që u printe. Myftiu i kish vënë rojë këta burra, pasi kishte thënë: «Allahu ia shtoftë ymrin këtij inglizit të mënçur! Sa ta kemi atë me vete, ngado të shkojë ujët, prapë këtu në mullirin tonë do të vijë patjetër.»

Prifti i doli përpara mister Bejklilit, tërë përzemërsi e përrulje. Anglezi e përqafoi me dashamirësi.

— Raporti i fundit më kënaqi, at i mirë. Unë i çmoj shumë aftësitë tuaja organizative. Po të mos ish veladoni... Jo, pse? Veladoni nuk ju pengon aspak, bile ju jep autoritet, ju mbron dhe ju fsheh, tamam si një perde e padepërtueshme.

Ai ishte i kënaqur me raportin, po at Balës nuk i besohej aspak, që anglezi do t'i hante të gjitha ato që kishte renditur në raport. Puna e armëve, që ishte më kryesorja, nuk ishte aspak ashtu siç shkruhej. Vetëm nëntë vetë kishin marrë pushkët dhe ishin betuar, me dorë në ungjill, për fshëhtësi të rreptë. Armët e tjera ishin aty nën altar e po zinin myk, ngaqë at Bala nuk po gjente njerëz të besës për to. Në fillim iu duk fare

e thjeshtë kjo punë, po kur një farë Ndue Keri, nuk e mori pushkën, atij filloi t'i dukej e vështirë.

— E për kur ta ruaj, o at? — e kishte pyetur Ndueja.

— Për... për... S'dihet ç'rrugë marin ngjarjet, të ruajtë Krishti. Atdheu mund të ketë nevojë, kur nuk ta merr mendja...

— Për atë punë janë partizanët në këmbë me pushkë në krahë e atdheu ka nevojë përditë për ta, o at Bala... Ti e di mirë këtë, madje duhet të dish më mirë se unë...

Priftit iu desh të tërhiqej me shumë marifet.

— Mua më shqetëson shumë fati i atdheut, o i bekuar... Atë pushkë ua mora italianëve e, ja, desha të ta jepja. Kam besim të madh te ti, se je katolik i devotshëm.

Ndue Keri nuk e kishte vënë në krah pushkën.

— E kam në shtëpi një pushkë, e tjetër nuk më duhet.

Koloneli Kryger, që e priti në qelë anglezin, deshi të hynte menjëherë në bisedime me të, po mistër Bejklili ia preu hovin me mospërfillje:

— Bisedojmë në Shkodër, herr Kryger. Atje do të bëhet marrëveshja në prani të gjeneralit.

Prifti e mori vesh më vonë, se mbledhja ishte bërë në zyrën e Hausdingut. Pas disa grindjeve të forta të myftiut, që përfaqësonte zogistët e me një farë Kup Tezazi që përfaqësonte ballistët, puna mori një kthesë të mbarë, sepse ndërhyri mistër Bejklili.

— Zotërinj, nuk kam ardhur të dëgjoj ankesat dhe zënkat tuaja të zakonshme, por të takoj këta miqtë e mi të nderuar...

Dhe kishte bërë me dorë nga gjermanët, që qëndronin me të në krye të vendit. Pas kësaj kuvendi kishite ecur si në dhjamë. Anglezi kishte pranuar të bënte përçapje pranë qeverisë së sër Uinston Çurçillit, për t'i tërhequr vëmendjen te leverdia e madhe politike e ushtarake e një marrëveshjeje me gjermanët në Shqipëri. Kushti bazë i kësaj marrëveshjeje, sipas anglezit, duhej të ishte lufta e vendosur dhe e pamëshirshme kundër Ushtrisë

Nacionalçlirimtare, deri në shpartallimin e plotë të saj. Për këtë qëllim duheshin tërhequr nga Greqia dy divizione. Madje ky ishte një kusht paraprak mbi të cilin duhej të ndërtohej marrëveshja.

— Ky kusht u leverdis edhe gjermanëve, at i mirë, po më shumë neve, sepse atij që do të vdesë ç'i duhet jeta, he? Neve po, neve na duhet. Sa më shumë të ashpërsohet lufta e gjermanëve kundër forcave partizane dhe e partizanëve kundër gjermanëve, aq më shumë do bi kemi ne e aq më të sigurtë jemi për të nesërmen e Shqipërisë. Pra, at i mirë, dy zihen i treti fiton. — Qëshi i kënaqur duke vështruar priftin me një ndjenjë të dukshme epërsie.

TAKIM NËN HIJE TË KRYQIT

Lajmi i një aksioni të madh në rrugën e Qafës së Lajthisë mbi një autokolonë të gjatë gjermane, i gëzoi shumë malësorët e fshatit Dredhëzaj. Disa që kishin qenë me pushkë në krah bashkë me partizanët tregonin me një farë mburrjeje për atë përlëshje të rreptë. Nazistët kishin ngelur si minjtë në çark. Edhe pse ishin shumë e kishin kamiona me municion, nuk gjetën shteg për të shpëtuar lëkurën.

— U vra edhe një oficer i lartë atje...

— Një grusht njerëz ishin ne, partizanë e popull, por bëmë atë që nuk ua merrte mendja atyre kokëhelmetave...

— Paj, kur ke atë që të prin trim, bëhesh trim edhe ti...

— Partizanëve nuk u hyn në sy Gjermania, as dreqi dhe i biri, more burra, ashtu si nuk u hyri në sy Italia, alamet mbretërie.

Aty te Logu i Kuvendit disa të rinj hidhnin valle e këndonin.

Po kishte edhe nga ata që vërenin me urrejtje përmes frëngjive dhe dritareve dhe kërcëllonin dhëmbët e villnin vrer nga goja. Këta ishin bajraktari pa bajrak, si kishte thënë Nikë Vërria dikur, vojvodët e malësisë dhe nja dy miq të tjerë të të zotit të shtëpisë.

— Po gëzoheni shpejt more truthatë... Prisi të gëzoheni tamam kur të shihni konopin në fyt, se nuk zutë mend nga Theqafja e Djallit.

— Gëzimi i rren njerëzit si drita mizat, i josh dhe

i djeg, — foli Sokol Nika, një burrë i gjatë e i hollë, me një fytyrë të vogël; ku xixëllonin dy sy të mëdhenj e laramanë, që afronin shumë me formën dhe ngjyrën e atyre të bufit. Po, megjithatë, nuk ishte buf edhe pse i kishte sytë si ai. Sokol Nika ishte shumë dinak. Para ca muajve kishte zhveshur uniformën e oficerit të milicisë fashiste e tani ia kishin mbushur mendjen që të bëhej komandant i çetës zogiste, e cila kishte at shpirtëror myftiun e Shkodrës, një mjekërcjap, me një zë basi, madhështor dhe shumë i sigurt në vetvete. Ai e kishte shpallur veten një dritë hyjnore, shpëtimtar për myslimanët e Shqipërisë. Çeta, me myftiun e Sokol Nikën në krye, kishte një muaj që luftonte «heroikisht» mbi kazanët e mishit, të pilafit e të hallvës, aq sa fshatarët e Gruemirës u bindën se qenkeshin vërtet trima të fortë, që ua këpuste shpirtin atdheu i robëruar! Ata luanin bixhoz tërë ditën grupe-grupe dhe flinin si derat në thark.

— Është fjala sa për të dalë në skenë me pushkë në krah, — i kishte thënë myftiu Sokol Nikës nën zë, sikur po i tregonte një të fshehtë. — Zogun nuk do ta sjellë lufta jonë, por anglezët të cilët na kanë dhënë fjalën.

Nganjëherë myftiu i fliste turmës laramane, të mbledhur rrugëve dhe mejhaneve, mirëpo nga që ishin me fe të ndryshme ai e kishte të zorshme.

— Ju zotërinj të nderuar dhe trima, dëshmuat se e doni Zogun dhe jeni gati të jepni jetën për të, derisa erdhët këtu me kokë në torbë për të luftuar... Po allahu e Krishti që janë atje lart i shohin punët tuaja, zotërinj, do t'ju shpërblejnë me xhenet e me parajsë... Në qoftë se ndonjeri nga ju ka për të pasur fatin të shpëtojë i gjallë nga kjo luftë, do të gëzojë edhe shpërblimin e mbretit tonë të dashur, august, dhe ka për të ngrënë me lugë floriri...

Porsa kishte marrë vesh myftiu se ballistët po rrinin gju më gju me anglezin Bejkëll, kishte nisur menjëherë te bajraktari Sokol Nikën.

— Të rregullohet një takim me anglezin, pa tjetër.

Duhet të dimë si të veprojmë, sepse edhe ballistët kanë dalë në Grizhe me një çetë. Kurse ca krerë me Kup Tazazin në ballë po i bëjnë katikule mistër anglezit, për t'i zhvatur stërlina më shumë dhe për t'i fituar zemrën... Ata kërkojnë të hanë mundin e luftës sonë me hile. Tfu! Jazëk! Shpjegoja mirë mistër Bejklit, he! Po që puna se gjermanët do të shkojnë, atëherë neve na takon pushteti e të mos na ngatërrohen nëpër këmbë ballistët, dëgion? Thuaja!

Bajraktari e kishte siguruar për takimin me anglezin. Vendin nuk ia kishte treguar mikut, ditën po. Fundi pse t'ia tregonte vendin Sokol Nikës, kur anglezi kishte kërkuar të vinte vetë myftiu në takim? Këtu nuk ishte fjala për mosbesim, por të ishte brenda porosisë së atij të huaji shumë të pasur, nga i cili mund të kishte të mira, që nuk i kishte pasur as nga Zogu as nga italianët dhe as nga gjermanët.

Sokol Nika e njihte bajraktarin mirë dhe e dinte se përveç kokëfortësisë dhe servilizmit, nuk kishte asgjë tjetër. Prandaj u përshëndet me të dhe iku.

Kur arriti në Gruemirë, myftiu i doli përpara dhe e pyeti tërë ankth si kishte vajtur takimi me anglezin, por Sokol Nika ia tha me pak fjalë:

— Unë nuk ia mbusha syrin atij. Të kërkon ty myfti efendi.

— Mua? — Ai ra në mendime. Ishte jo vetëm rrugë e gjatë po edhe e rrezikshme, e martë e mira. Nëpër ato fshatra qarkullonin partizanët. Megjithatë komandantit të tij nuk ia tha këto për të mos u dukur frikacak. — Mirë, nuk po çaj kokën për rrezikun, se fundja jemi në luftë e nëse jam gjallë sot, nesër nuk e di ku më pret exheli, po si t'ia bëj mjekrës? Do të njihem menjëherë kush jam, se emri im ka marrë nam në këto krahina... Malësorët andej janë kryqali e kryqalitë ia në të pabesë. Hëm! Desha të them, Sokol, nuk kanë besim te neve zogistët, më kupto drejt, hë? — Deshi ta ndreqte lajthitjen, po e pa se nuk ia doli.

U bë një heshtje e gjatë. Myftiu nuk mund ta shihte në fytyrë Sokol Nikën, ndërsa ai ia kishte ngulur ata sy

si dy gozhda. «E di, o mjekroç, — mendonte tërë mlllef —, e di se ti do të doje të shfaroseshim të gjithë se jemi kryqali por edhe ne menduam se atë do ta bënte me ju Italia fashiste...»

Myftiu mendoj gjatë e më në fund i dha karar: të rruante mjekrën. I dhimbsej shumë mjekra e bukur me majë se i jepte fytyrës së tij një hije madhështie sulltanësh, po ç'ti bësh, atdheu e kërkon këtë sakrificë të lartë. Vuri gërshërën dhe shëp, shëp, shëp, e rralloi dhe e shkurtoi fare atë kaçube të zezë. Kur u pa në pasqyrë iu duk vetja shëntirë. Ta dinte përpara, nuk do ta bënte me dorë të vet këtë kob. I kishte zgurdulluar sytë: Pse, ky qenkam unë? U bind se mjekra ishte gjithçka për të. Mjekra ishte fytyra, hijeshia e tij, dituria e tij, epërsia e tij mbi të tjerët. Trupi i mbushur, i gjatë, i rëndë, me hap të matur dhe krenar, duart e bardha që lëviznin me ngadalë, duke fërkuar herë pas here mjekrën, bënë efekt të ndjeshëm shpirtëror te besimtarët. Pa mjekër ai ishte kushdo; nuk kishte asgjë që të binte në sy. Iu njomën sytë nga një keqardhje e thellë. Por e përmbloodhi veten menjëherë. «Fundja nuk po ndahesh për tërë jetën prej saj, budalla! Pas gjashtë muajsh, e ke ashtu si e kishe, një buqetë lule!» Kjo e ngushëlloi, megjithëse gjashtë muaj ishte kohë e gjatë dhe mezi kalonte. «Allahu do të më provojë nëse e dua vatanin e unë ia tregova me këtë sakrificë të madhe...»

U vu në rrugë i veshur si malësor. E shoqëronin tre mercenarë të besës, që ishin prej atyre anëve. Në fillim ecte ngadalë, me një hap të matur, të rëndë, tërë madhështi, por shpejt u kujtua se nuk kishte mjekrën e për më tepër duhej të ecte sikur nuk ishte myfti, po një kushdo. E përpjeta e lodhi shpejt. Pa bërë asnjë orë rrugë e ulën të pushojnë. Një nga trimat i dha paguren me ujë. Kur e vuri në buzë, vrikthi i vajti mendja: «Po sikur këta të më vrasin? Mund t'i ketë paguar ndo një prift... Imzot Shtaku, për shembull, do të donte të më hante të gjallë se jam i pari i fesë këtu dhe se, kur u dorëzuam çelësin e kalasë së Shkodrës italianëve më 8 Prill, unë e pata në dorë atë çelës. Unë ua dhashë,

unë u përshëndeta me ta, unë fola, mua më futën në mes. Kur ndesha sytë e Imzot Shtakut, pashë se ata gjuanin me rrufe zemërimi të egër. Pra ai mund të ma ketë... Jo, jo, ç'mendon edhe ti. Lëre, tani s'ke pse dyshon më. Ata kanë halle të tjera. Partia Komuniste u ka nxjerrë telashe të mëdha edhe atyre si neve. Ata do t'i shqyente me thonj e do t'i hante me pirunj e thikë, imzot Shtaku. Edhe unë, pasha pejgamberin, do t'i shqy-eja ashtu si mishtë e pjekur të kurbanit. Të zorshme e kemi, por kemi ndihmë allahun.

Kishte rënë nata kur arritën te konaqet e bajraktarit. Gjuha i kishte dalë jashtë një pëllëmbë, myfti efen-diut. Merrte frymë me zor. I rrihte gjaku në tëmtha, thua po i bënte koka tam! Disa herë ishte ndalur e kish-te pyetur:

— Ku jemi kaq lart, more, në qiell a?

Bajraktari mezi e njohu. Mjekra!

Pasi pushoi pak, piu ujë, fshiu djersët me një pesh-qir që i sollën, ndërroi këmishën, veshi një të bajraktarit, që ia sollti një nuse e bukur. Edhe pse ishte i kapi-tur, e kundroi me një buzëqeshje në buzë e në sy.

— Mashalla! E kujt është kjo bukuroshe? — pyeti.

Atë natë fjeti shumë herët. Dhe bëri një gjumë të thellë. U habit kur i doli gjumi dhe e pa veten në një dhomë që nuk i kujtohej e kujt ishte. Po shpejt e sollti në mendje udhëtimin e kur e përfytyroi kthimin nëpër ato shtigje, e kapi tmerri.

— Ke bërë gabim që s'ke marrë një kalë, myftar efendi, — i kishte thënë bairraktari.

— Nuk doja të më njihnin ose të krijoja dyshime, bajraktar, — kishte thënë ai.

Po sot ai do të merrte një kalë nga bajraktari edhe sikur të kërkonte njëqind napolona. Nuk do të ecte me këmbët e veta. Kishte bërë një marrëzi të madhe. «Pa pasur nevojë, i shtova vetes edhe një sakrificë të madhe pas asaj së mjekrës!»

Bajraktari me të birin dhe myftiu dolën nga shtë-pia porsa ra muzgu. Mercenarët nuk i morën me vete. Kështu binin në sy më pak. Po hoqën keq t'ia mbushnin

mëndjen myfti efendiut të ecte në këmbë, meqë vendi i takimit ish fare afër.

— Ti në kalë e ne në këmbë, nuk vete aspak, efendi, e, madje, bie në sy për keq. Mos harro se këtu partizanët i hapin sytë kudo.

Efendiu u bind nga e keqja. Eci pas tyre, herë në mes, herë përpara kur ishte rruga e sheshtë.

— Ju, zotërinjtë e qytetit, e keni gojën e shkathët, por këmbë s'keni fare, myfti efendi, — ia kishte futur një thumb bajraktari.

— Ju më thatë se është dhjetë minuta larg, — shfryu ai tërë duf.

Po babai e djali nuk ia vunë veshin.

— Ja kisha! — ia pat i biri i bajraktarit i gëzuar.

Kisha? E ç'i duhej kisha atij? Mos donin t'i punonin ndonjë rreng, ta futnin brenda e ta detyronin më zor të ndërronte fe? Gjithçka bëjnë këta kryqalitë, mjaft të poshtërojnë tjetrin, që është i fesë myslimane. Pse, kush e theri derrin në xhami të lagjes, Maxhar? Këta, këta. Për të na poshtëruar ne, edhe pse i shtyu Austria që ishte në luftë me turkun. Një faqe e zezë tash po më ndodh patjetër, se më theri zemra fëk! fëk! fëk! që kur u nisa. Parandjenjë ugruzezë.

Një hije doli prej diku dhe u afrua.

— Hë, Gjon, si je, — foli bajraktari. Aty janë?

— Aty, bajraktar.

— Ai atje është hoxha? — pyeti Gjoni.

— Ai. Mezi mbahet në këmbë...

Gjoni nuk e zgjati bisedën me të, por u turr dhe e ndihmoi myfti efendinë.

Kur hynë në dhomën e pritjes të at Balës iu duk se më në fund shpëtoi. Kaq ishte lodhur sa tha me vete: «Le të bëjnë ç'të duan me mua edhe prift të më veshin, veç të rri në karrigë. Do të ishte më mirë shiltja, se shtrihet njeriu, po kur s'ke pulën, ha edhe sorrën.»

At Bala i bëri nderimet e duhura, madje u tregua shumë i dashur me të, me qëllim që ta bindte mikun se priftërinjtë jo vetëm kanë kulturë më shumë, po kanë edhe edukatë njerëzore më të lartë se ata, sepse vetë

feja e Krishtit e mbushte shpirtin me mëshirë e respekt për këdo...

Myftiu nuk ishte në gjendje t'i kuptonte këto vogëlima. Piu ujë. Gjoni i bëri fresk me një peshqir. Ah, më në fund u filladit disi!

— A u çlodhe, zotni myfti? — e pyeti më në fund at Bala me ëmbëlsi të madhe.

— Rrugë e vështirë, zotni, por vend i bukur. Vend i mirë për strofkë shejtanësh, — tha, po si e pa që në fytyrën e priftit kaloi një hije inati e vetullat e bajraktarit u ngritën kas përperjetë e ndërroi pllakën. — Veç kam dëgjuar se është vend i shëndoshë. Për bukuri s'kam ç'them, se e pashë e më mbetën sytë në ca pamje të mrekullueshme. Xheneti nuk duhet të jetë më i bukur, ma thotë mendja.

Kjo lustër fshiu në një farë mase përshtypjen e keqe që krijuan fjalët e para.

— Mirë, prift efendi, por nuk po e shoh anglezin?

— Hamë bukë njëherë e pastaj flasim, zotni myfti.

— Hamë. Më ka marrë uria mjaft.

Kur Maria vuri pjatat me mish, at Bala e siguroi se nuk ishte mish derri, po safi mish viçi. Myftiu as që e kishte mendjen aty, se jo vetëm ishte llupës i madh, po edhe kishte uri të madhe sonte.

— A po e pi një gotë verë, zotni myfti?

— Ta provoj...

Ai pinte me hundë edhe rakinë. Për çdo mbrëmje e pinte fshëhtas në shtëpi. Vetëm e shoqja e dinte, se i rrinte aty pranë në shilte kur ai pinte. Fytyra e saj ishte mezja më e mirë. Hatixhe hanëmja ishte njëzet vjet më e re se myftiu. Kishte dhe gruan tjetër, Mufidenë, po asaj ia kishte caktuar detyrën: të merrej me punët e shtëpisë dhe të gatuate. Sigurisht për këto kishte edhe shërbëtorët, po ajo ishte zonjë shtëpie.

Maria solli në majë të gishtërinjve pjata të tjera dhe ua vuri para radhazi.

— Ç'është kjo, zotni prift?

— Ëmbëlsirë strudel.

— Si, si? Stru... diçka si struk! Hahahahaaa! Eëë!

E mirë, e mirë. Veç po të kishte edhe pak sherbet... Po edhe kështu më pëlqeka. Ufff! kam ngrënë shumë. Por edhe pse mulla është plot, zotni prift, kjo mytebere e ka vendin e vet, se është gjithnjë një zorrë diku në bark, apostafat për të. Qeshi përsëri me bulçinjte plot.

Pasi e kullfiti të tërë ëmbëlsirën, tha:

— Edhe vera qenka e mirë.

— Pesë vjeçe, zotni myfti.

Dhe kështu duke u tërhequr rrëshqanthi biseda, edhe darka mori fund. Kafeja e dytë që solli Maria i vuri kapak gjithçkaje të mirë që kishte rrokullisur poshtë. Kjo mirëqenie i pruri gjumin ndër sy e hoxha nisi të kotej ëmbëlsisht, por befas u kujtua përse e kishte bërë këtë rrugë të mundimshme dhe të gjatë e përse ndodhej aty.

— Zotni prift, anglezi nuk vjen sonte, thua?

— Nuk do të vijë, zotni. Ai më ka çuar një letër, ku më thotë të të kërkoj ndjesë në emër të tij, meqë nuk ka mundësi të vijë në takim...

— Si kështu? — u hodh myftiu i inatosur.

— Ai thotë se do të takohet në Shkodër me ju. Porosit që të merrni pushtetin, sa nuk i kanë futur duart aty ballistët.

«Dreqi i hëngërt ballistët! Kjo ishte një lojë e ndyrë e atij kopuku anglez! T'ia thyejë qafën tjetrit deri këtu për t'i thënë këto fjalë me gojën e një prifti, kjo është diçka e poshtër. Edhe kjo skile me veladon sikur më përqesh me atë shikim. S'do mend që edhe kjo baltovinë balliste është me atë fytyrë hafije që më ka...»

— Zotni prift, kur e keni marrë letrën?

— Aty nga dreka...

— Nuk patët mirësinë të më çonit fjalë të mos vija e të më kursenit këtë lodhje?

— Fjalët e letrës nuk janë fjalë tellalli zotni myfti, e ti e di shumë mirë se një fjalë e tij luan vendit edhe malin, jo më ne, njerëzit, kur është puna për të mirën e popullit dhe të atdheut.

«Ky maskara e fsheh kënaqësinë, po brenda tij është i kënaqur e, sikur të mos isha unë këtu, do të qeshte

me të madhe. Ia hodha atij myftiut, oh, oh, oh! Tfu, qafiri!»

— Vatani zotni të thyen qafën nga s'ta merr mendja, vatani është më i dashur se çdo gjë... — Dhe me vete bluante: «Po qe fjala për të treguar kush është më atdhetar, unë kam pse flas, se fundja kam lënë familje, rehati, mall e gjë e kam dalë malit për të luftuar me trimat e mi, nuk kam ndenjtur si ky nën hije të kishës, duke bërë qejf me këtë Marien.

— Zotni prift, ne themi një fjalë: pa vatan, nuk ka iman.

— Sigurisht, zotni myfti, lufta juaj kundër italianeve ishte e barabartë me luftën tonë dikur kundër turqve.

— Për allah jo, nuk e mendojmë atë, pse janë katolikë. Unë, për shembull, kam dalë me çetën time të luftoj në radhë të parë për vatanin e mjafton të dish zotni prift, se kam edhe trima nga besimi juaj, Sokol Nikën me shokë...

— Sidoqoftë, zotni myfti, feja mbetet gjithnjë shtytja kryesore... Ndërsa neve na mungon kjo shtytje e bile e kemi të vështirë luftën, se fundja italianët ishin vëllezërit tanë në fe të Krishtit... Megjithatë neve ua kemi vënë pushkën atyre...

— Ku, zotni prift? Unë nuk kam parë asnjë grykë pushke që t'u ishte drejtuar atyre dhe asnjë plumb nuk keni zbrazur ndonjëherë kundër tyre...

Bajraktari nuk mundi të rrinte pa i shkrehur edhe ai disa fishekë se i kishte ardhur gjahu në shteg:

— Poo, se ti me atë çetën tënde, myfti, ke bërë kërdrinë ndër... pula! — Dhe qeshi me të keq.

Myftiu u xhingos, por e përmbajti veten. «Jam në mes të ujqërve këtu, prandaj të mos shtyhem shumë me guximin tim të tepruar.»

At Bala tha se tani ishte e kotë që të ziheshin, meqë Italia nuk kishte pse të numërohej më zaptues.

— Pushkën duhet t'ia vemë komunistëve, zotni myfti, ata janë kundër fesë e kundër atdheut...

Myftiu pa mjekër u gjallërua menjëherë nga këto

fjalë «patriotike» e kërceu thua se kishte dëgjuar diçka që e priste prej kohe si një lajm gazmor.

— Aferim, prift efendi, aferim! Këtu ta kam fjalën. Në se unë nuk zbraza asnjë pushkë kundër italianëve, domethënë se kisha një mendim më të mirë, se fundi Italia ashtu si hyri doli, po këta komunistët i kemi brenda e barotin e kemi mbajtur të thatë për ta. Kjo ka qenë edhe porosia e mister Bejklilit gjithnjë.

Dhe biseda mori një rrjedhë të qetë, të këndshme, aq sa myftiu tha kur ra të flerë: «E shikon, nuk duhet të ngutemi kurrë në gjykimin e tjetrit, se ja, ky prifti qenka përnjëmend atdhetar i flaktë, sa mos me ta marrë mendja!...»

GJURMË MBI BORE

Zogën e Zogun i zuri bora në mal me bagëti. Koha kishte qenë mjaft e butë, po gjyshja Bjeshkë, që e vrojtoi qiellin në mëngjes, tha e sigurtë:

— Deri në darkë borën e kemi në tokë.

Dhe, ja, tani ajo po binte ngadalë si me përtesë, flokëmadhe. Fijatte nga qielli, duke krijuar përreth një mjegullimë bardhoshe, të qetë. Fëmijët malësorë nuk i gëzon bora aspak, ashtu si gëzohen ata të qytetit kur e shohin tokën e zbardhur. Jo, jo, për Zogun e Zogën bora ishte një pengesë e bardhë, e rëndë, që mbyllte e ngushtonte gjithnjë e më shumë rrethin e lëvizjeve e, ndoshta, që i ngujonte në shtëpi me muaj. Dhe shpesh e mallëkonin atë rrethim të bardhë.

Motër e vëlla vunë përpara gjënë e gjallë dhe u djerrën poshtë. Kuqoshi vinte pas tyre turivarur. Kuqoshin e kishte gjetur një ditë Zogu. Qeni rrëmihte një gropë për të gjetur diçka që të fuste ndër dhëmbë, ishte kockë e lëkurë. Që atëherë ai kishte zëvendësuar Baloshin. Edhe ai dukej i mërzitur nga kjo bardhësi e lagësht, që ulej nga retë ngadalë-ngadalë.

— Kuqoshi është i sëmurë — tha Zogu. — Kollet dhe vjell, e pe?

— Është ftohur ose ka ngrënë ndonjë gjë që i ka prishur midenë. Ashtu i ndodhte edhe të shkretit Balosh.

Deri në shtëpi nuk biseduan më.

Zogu vrau një mëllenjë, po as Zoga as Kuqoshi nuk u ndalën ta shikonin. Herë të tjera qeni vraponte, e kapte gjahun e ia sillte të zotit me një shkathtësi të ha-

bitshme, po sot as që ia hodhi sytë, veç numëronte hapat pas çikës.

Kur arritën në shtëpi, gjetën Bardhok Kukën me tre partizanë dhe me partizanen Remzie. Zoga u fal me shokët, ndërsa me shoqen mësuese, siç e quante, u përçafua.

— Si je, moj Zogë?

— Mirë, Remi, mirë.

U ulën në një kënd të dhomës. Biseduan për betejën në Theqafjen e Djallit. Remi kishte dëshirë të dinte hollësitat, se kështu në vija të trasha e kishte marrë vesh. Pasi dëgjoi me vëmendje tregimin e Zogës, Remi tha:

— Ndërsa unë vajta me batalionin. Atë ditë premë rrugën e Koplikut. Vramë mjaft gjermanë, dogjëm disa kamionë e kapëm disa robër. Kur u bëmë gati t'ju vinim në ndihmë juve na sulmuan bishat atje ku ishim, në Kalivarë. Dhe desh na zunë në befasi, sepse ata zogistët e myftiut me Sokol Nikën në krye u ndihmuan e gati na rrethuan. Po ne e çamë rrethimin.

Pastaj partizania nisi të bënte punën e mësueses. Nxori një libër dhe ja vuri përpara Zogës.

— Lexo këtu!

— K... kër... ci... ti de... de... ra...

— Nuk kë lexuar gjë nga ai libri që të dhashë?

— Nuk më del kohë, Remi, — u ankua Zoga.

— Kohën duhet ta gjesh, kupton? Përpiqu t'ia hapësh sytë vetes, se ndryshe do të vdesësh e verbër si nëna, gjyshja e katragjyshja jote. Ne, Zogë, duam të sjellim dritën e lirinë, jo vetëm me pushkë, por edhe me dituri. Çdo partizane duhet të dijë shkrim e këndim.

Atë çast hyri edhe Zogu.

— Ec, ec edhe ti këtu. Ulu!

— Të falem me miqtë njëherë, moj shoqja Remi.

Dhe djali u përshëndet me Bardhokun e me të tjerët.

— Borë e madhe po bie, — tha, — e kam edhe qenin të sëmurë, kështu që u bënë dy të këqija për mua, e marrtë e mira.

I ati e vërejti nga poshtë, sikur desh t'i thoshte: «Ç'po u ankohesh miqve, bre!» dhe i bëri me shenjë të largohej. Ai shkoi atje në qoshe, ku ishin dy vajzat.

Bardhok Kuka i tregoi imtësisht të zotit të shtëpisë se ç'po bënin gjermanët në fshatrat e tjera. Kishin vrarë dhe kishin djegur shtëpitë.

— Edhe fëmijë kanë vrarë, përbindëshat, — tha një partizan me urrejtje.

— Po, po, edhe fëmijë, edhe gra, edhe pleq. Çdo gjë që rrëzon plumbi, ata e qëllojnë. Dhe kjo ndodh në tërë Shqipërinë, Shpend. Këtë e bëjnë me qëllim, duan të na shfarosin. Po a shfaroset populli, ë? Kurrë! Ne jemi populli. Bisha kur plagoset bëhet edhe më e egër, apo jo? Gjermania naziste është e plagosur për vdekje nga Ushtria e Kuqe e Stalinit e nga partizanët që luftojnë në tërë Evropën. — Thithi një cigare që e kishte mbështjellë me gjethe duhani. — Ata e bëjnë këtë kërdi, për të pakësuar numrin e njerëzve dhe për t'u futur tmerrin atyre që mbeten por ata që mbeten janë shumë e s'do të heqin dorë nga lufta. Sa më shumë shtypje, aq më shumë urrejtje do të ketë e aq më hakmarrëse do të shpërthejë urrejtja...

Shpendi dëgjonte në heshtje, i vrenjtur. Herë pas here luante kokën, por mendimet i rëndonin në ballë gjithnjë e më shumë. Në fytyrën e tij endej një hije e zymtë shqetësimi. Nuk ishte e vështirë ta kuptoje që e mundonte mendimi se mos pësonte edhe ai fatin e fshatarëve të tjerë që u ishin djegur shtëpitë.

— Unë frikë nuk kam, o Bardhok, — tha Shpendi. Jua kam çelur derën një herë e s'jua mbyll kurrë, ju kam futur në konak e në zemër. Unë jam me ju deri në vdekje. Mos e merrni për ligështi këtë që po them; shtëpinë time nuk e dogjën, as shtëpinë e Ukshin Lokut. E pra, burra, unë jam i bindur se ata nuk e kanë lënë kot; duan të kurdisin diçka... Dyshoj se mos e kanë lënë shtëpinë time në këmbë, që të bëjë punën e batit për ju.

Komandanti nuk e hodhi poshtë këtë mendim. Edhe ata vetë e kishin biseduar një gjë të tillë.

Nata ra ngadalë. Nga dritarja e hapur dukej një bardhësi e mbyllur, si një mbulesë që i ishte hedhur tokës për ta vënë në gjumë.

— Nuk është keq të mbajmë një sy hapur, shokë. Bardhok Kuka caktoi rojë përjashta. Kur u çua partizani ai shtoi duke shikuar orën: — Në krye të katër orëve ndërresa, hë?

I zoti i shtëpisë ndërhyri i prekur:

— Jo, more, si po vijnë miqtë të më ruajnë shtëpinë? Në asnjë mënyrë. Doni roje me pushkë, mirë. Pse i kam fëmijët unë, hë? Pse, nuk qenkemi partizanë edhe ne?

Ishte e kotë të përpiqeshe t'ia mbushje mendjen atij, sepse ishte i biri i Nikë Vërrisë, që i peshonte punët mirë e, pasi merrte një vendim, nuk e luante as topi.

Dhe kështu u bë.

Në fillim ndenji roje Zogu.

Pasi hëngrën bukë dhe ranë të flinin, shkoi ta ndërronte i ati.

— Hajt, shko fli, biro!

Djali iu bind pa fjalë.

Bora kishte nisur të rrallohej, fiatte me shumë përtesë. thua se ishte lodhur tërë ditën. Shpendi u vërtit rreth e rrotull shtëpisë tri herë. Asgjë nuk pipëtinte. Ishte një qetësi e thellë, e bardhë, e tulatur. Dukej sikur toka dhe qielli ishin bërë njësh. Ai vërente e mendohej: «Ky gjermani është një armik i rreptë, i pabesë dhe shumë mizor. Nuk duhej vetëm trimëri për ta luftuar atë, po dhe dinakëri. Ai mund të shfaqet, kur nuk e pret». Dhe kështu duke kuvenduar me vete, koha e mbështjellë me të bardhë kaloi rrëshqanthi si kërmilli.

Diku dera u çel ngadalë e u duk Zoga.

— Shko merr një sy gjumë, tatë!

Shpendi e kundroi në heshtje. «Është trimësh, ta mbush syrin. Asgjë nuk e bën si fëmijë, por si një i madh, — tha me vete.

E la të bijën aty e vetë u fut në shtëpi.

Edhe Zoga u suall rreth shtëpisë. Kur kaloi nga prapa, u ndal e vëzhgoi me vëmendje zgavrën, ku ishte vendosur shtëpia. Muret ishin fare të ulta dhe dera e katit të dytë vinte rrafsh me sheshin e vogël që ishte si një gungë e madhe e zgavrës, pas shpinës së konakut.

Nga ajo anë nuk kishte rrezik. Brinja e malit ishte shumë e pjerrët, nuk kishte ku të vije këmbën. Atje në anë ishte një përroskë e vogël sa një vijë mulliri. Ajo bashkë me Zogun ishin ulur e ngjitur atje diçka herë duke ecur këmbadoras si keca. Ujët e kishte gërryer dheun dhe e kishte bërë shkallë-shkallë.

Meqë andej nuk kishte mundësi të vinte rreziku, Zoga vrojtoi grykën.

Ai që e ka provuar e di, se të rrish roje në një natë me borë, kur qetësia është diçka që të josh, të shtyn të mendosh dhe të kujtosh, është e vështirë. Ajo nisi të mendonte për Remzien, mësuesen e saj. Donte ta mësonte të shkruante e të lexonte.

— Moji, Remi, nuk kam durim, bre. Po të ma hapje kafkën diku e të ma futje atë librin brenda në kokë, ah, kjo, po, do të ishte e këndshme — iu kujtuan fjalët që i kishte thënë mësueses së saj.

— Je dembele, Zogë! — e kishte qortuar mësuesja.

Çikës i kishte ardhur turp. E, pra, ajo nuk ishte dembele. Po nuk ishte mësuar me një punë të tillë të imtë, që donte një përqëndrim të madh. Punët e tyre ishin krejt të lira, të vetvetishme. Puna me bagëtinë nuk është ndonjë kushedi çfarë, as të mihësh, as të mbjellësh, as... Po. Prit, ç'është ajo njollë atje larg në hyrje të grykës, që duket si një bubackë? Pak më parë nuk e pashë. Ishte? Jo, jo. Megjithatë duhet të ketë qenë, sepse nuk lëviz fare e derisa nuk lëviz domethënë... Oh, ja, ja lëv... Po, po, diçka e gjallë është. Ujk thua? Uh, ja edhe një tjetër. Lëviz si katërkëmbësh. Ujq janë. Uria i ka lodhur. Papritur iu dukën si figura njerëzish dhe shtangu për një çast. Tani e kuptoi pse e kishin lënë në pa e djegur shtëpinë e tyre, që t'i zinin partizanët në kurth. Patjetër dikush duhej të kishte hetuar ardhjen e Bardhok Kukës me shokë.

Ajo u fut brenda dhe i zgjoi të gjithë.

Bardhoku e Shpendi nuk patën nevojë të zgjoheshin, sepse nuk kishin fjetur aspak.

Të dy burrat u çuan në këmbë. Pa humbur kohë morën armët në dorë. Bardhoku pyeti:

— Ka ndonjë dalje nga prapa?
— Ti e di, s'ka. — Iu soll së bijës: — Shko çoi edhe gratë bijë. Të vdesin zgjuar po qe shkruar.

— Tatë, ka dalje.

— Ç'po na përrallis edhe ti. Unë u bëra kaq e nuk kam mundur të hipi mbi shpinë të zgavrës.

— Ndoshta në kohën tënde vendi ka qenë i pakalueshëm, po tani përroska lart e ka gërryer tokën dhe janë bërë ca shkallë ku mund të kapesh. Tamam rrugë nuk është, po puna është të kapesh këmbadoras e të shpëtosh.

— Mirë, e provojmë. — Bardhok Kuka iu kthye Shpendit: — Dëgjo, Shpend! Është mirë të vini dhe ju me ne. Si duket ata e kanë ruajtur këtë natë për të larë hesapet me ty. Gjithçka mund të pritet prej tyre. T'i dalësh së keqes përpara, është mënçuri dhe trimëri.

I zoti i shtëpisë shikoi fëmijët e gruan për një hop, pastaj pranoi që të largoheshin menjëherë. U tha të bëheshin gati.

Bjeshka sapo ishte ngritur nga shtrojet dhe i dëgjoi fjalët e tij.

— Ju shkoni, biro, po unë nuk tundem prej këtej. Në këtë konak u kam mbyllur sytë djemve dhe plakut. Në qoftë thënë, le të bëhet varri im.

— Loke!

— Asnjë fjalë më tepër. Shkoni!

Shpendi e vështroi mendueshëm, pastaj u kthye nga Bardhoku.

Nisu ti bashkë me partizanët. Merri edhe fëmijët me vete. Po t'i lë amanet, sido që të bëhet puna; kije gjithmonë në mendje se Zogu e Zoga janë dy pinjollë që do ta mbajnë në këmbë fisin e Vërriaive.

Zogu, kur u zgjua, i bëri veshët bigë të dëgjonte lehtë e qenit, po s'dëgjoi gjë. I vajti mendja se ai nuk do të ishte mirë, ndryshe nuk do të linte njeri të afrohej. U ul vrikthi në hajat. E gjeti të strukur mbi ca kashtë. Rënkonte lehtas. Kur e pa djalin, ia nguli sytë e luajti paksa bishtin. Në sytë e tij dukej lodhje dhe dhembje. Djali e afroi bishtukun për ta parë më mirë. Qeni mbylli sytë

e kërcëlloi dhëmbët me një hungërimë të mbytur. Në tërë trupin i kalonin dridhje të forta. Jo, kështu s'kishte si e merrte me vete? Mori dy thasë të vjetër dhe ia hodhi mbi shpinë. Pastaj e puthi në ballë. Qeni i hodhi një vështrim të përmalluar, sikur deshi t'i thoshte. «Oh ç'është kjo, do të ikësh! Po më lë kështu të sëmurë?» Zogut gati i erdhën lotët në sy. U suall me vërtik dhe u ngjiti lart.

Të gjithë ishin gati.

— Ku ishe ti, more? — iu gërmush i ati.

— Pashë qenin... Është i sëmurë, tatë.

— Mirë, do ta kem kujdes. Hajt, nis!

Ata dolën jashtë nga dera që të nxirrte mbi gungën e zgavrës.

— Prij ti, bijë, se di të ngjitesh aty, hë, de!

Zoga u kap pas shtratit të përroskës, të dhëmbëzuar nga ujët. Pas saj ecte Remzia, partizanët e pastaj Zogu. U bë gati edhe Bardhoku. Ai mori gjethet që i shtriu Shpendi e nisi të fshinte gjurmët që linin shokët e ai vetë prapa. Këtë punë e kishte të zorshme ta bënte, po duhej ta bënte patjetër.

Ngjitja nuk qe e lehtë. Po të ishte toka e lagur, eh, as që mund të mendohej një gjë e tillë. Ajo shtresë e bardhë, e thatë, e ashpër, e kokërrizore si miell orizi, e ndihmonte këmbën të zinte vend mirë ndër ato shkallë të shpeshta. Partizanët ishin mësuar të çelnin shtigje atje ku s'kish, jo më këtu. Pa vonuar shumë, ata kaptuan majën dhe u kapën pas kurrizit të malit. Atje ishin të sigurt, larg çdo rreziku.

Shpendi priste me zemër të ngrirë ç'do të ndodhte.

Kur dëgjoi zërat e rrethuesve që i afroheshin shtëpisë, mori frymë i çliruar. Nuk kishin hetuar gjë, ndryshe do të qëllonin menjëherë. «I ka fshehur balli i shtëpisë nga sytë.» I vajti mendja te Zoga dhe bëri buzën në gaz i kënaqur. «Ajo është një Vërriaj që të nxjerr nga balta me urtësi e me guxim, tamam si tata Nikë...»

Në derë u dëgjuan trokitje të forta.

Shpendi dhe gratë kishin rënë në shtroje, pasi kishin zhdukur çdo shenjë të miqve. I zoti i konakut pyeti kush ishte.

— Hape, hape!

— Hape, hape! — bërtiti i zemëruar Shpendi. — Si ta hap pa e ditur se kush jeni? Këtu nuk është han, bre.

— Hape, more qen, se ti e di mirë kush jemi!

— E pra, nuk e hap, meqë e ditkam. Hapeni vetë! Bjeshka nxori kokën nga mbulesa dhe i tha lehtë:

— Biro, hape, e mos shit trimëri me qentë.

Kjo këshillë e mençur e nënës e bëri të ngrihej. Ash-tu në tpana, siç ishte, ua hapi derën e ata u derdhën brenda me turr, duke mbajtur pushkët gati për çdo të papritur.

Pas tyre hyri dhe një oficer i gjatë me fytyrë të vogël. Shpendi njohu menjëherë Sokol Nikën. Ky ishte bërë tashmë komandant i forcave të ndjekjes së xhandarmërisë. Sokol Nika ishte njeri i besuar i gjermanëve. I zoti i shtëpisë e priti qetësisht shikimin e tij të rreptë.

— Ku i ke miqtë?

— Miqtë!

— Mos bën lojra, dëgjon? Miqtë, miqtë, partizanët.

— Nuk ka këtu partizanë, more Sokol Nika.

— Ka.

— Gjejini.

Sokol Nika nxirrte shkrepitima prej syve, po Shpendi nuk tundej. Ky komandant dinak nuk ishte si ata qullët që futnin hundët nëpër skuta për të gjetur atë që kërkonin. Sokol Nika thoshtë: «Atë që kërkohet duhet ta gjejim te ai që e ka fshehur.» Që kur hyri u bind se këtu nuk kishte partizanë. Këtë e pa te sytë e Shpendit, te siguria e tij, te ajo qetësi me të cilën përballonte shikimin e tij. E, pra, kishte ardhur i bindur se do t'i kapte. Kishte marrë zotim t'i zhdukte partizanët me çdo kusht. Ai u kishte thënë atyre të gestapos: «Gjuetia e lepujve bëhet në borë, sepse lepujt jo vetëm nuk mund të vrapojnë, por lënë dhe gjurmë.» Koloneli Kryger kishte qeshur i kënaqur dhe kishte miratuar fjalët e tij. Po tani si t'ia bënte?

— Të kontrollojmë, zotni kapiten?

Ç'të bëj tani, hë? Ta djeg, apo ta lë? Ta lë, për ta djegur ka kohë. Kjo, sidoqoftë, do të na vlejë një ditë patjetër. Ata kanë për të ardhur edhe në qoftë se sonte... Prit. Ata i kanë parë duke ardhur këtu e, madje, duke hy-

rë brenda. Ku janë tani? Ndoshta kanë ikur para se të vinim ne, nuk kanë fjetur këtu. Megjithatë këtë duhet ta marrim vesh prej këtyre.

— Kontrolloni! — dha urdhër fare pa qejf.

Vetë u ul mbi një stol. Ndezi një cigare dhe e thithi disa herë në heshtje, duke vëzhguar çdo gjë përreth me vëmendje të madhe.

— Kush është në ato shtrojë?

Nëna e gruaja.

— Po fëmijët?

Shpendin e zuri kjo pyetje të papregatitur.

— Fëmijët po pyes, ku i keni? — thirri ai i xhindosur, duke u ngritur në këmbë.

Plaka ia priti prej aty ku ishte:

— Ai nuk flet, i vjen inat, zotni, se i lashë unë të shkonin pa lejën e tij te daja i tyre, në Mërtur, që në mëngjes, e ja i zuri bora...

Sokol Nika u skërmit.

— Ç'më pandehni mua, kalama që të ma hidhni me këto profka, moj? Këtë përrallë tregojua atyre që e hanë për të vërtetë. — Ju afrua Shpendit: — Më trego nga kanë ikur.

Fëmijët? Pse të ikin nga shtëpia ata, more ti! Fëmijët kanë vajtur te daja me lejën e gjyshes, që në mëngjes, pa filluar bora ende.

Tani zemërimi i Sokol Nikës kishte kaluar në tërbim.

— Na mendoni të trashë, hë? Ju! Hëm! Kush përpiqet të më vejë në rrotë mua? Oh, medet, kush! — Ju afrua Shpendit me turr. — Dëgjo, Shpend Vërria, o do të më tregosh nga ikën miqtë, o do të të djeg shtëpinë me ç'ka brenda. Kur them me ç'ka brenda, mos kujtoni se ju, ti me gruan e me nënën, do t'i shihni flakët nga jashtë.

Edhe Shpendi u nxeh.

— More, ti, harrove, se këtu je në shtëpinë e Nikë Vërrisë, a? Burra më të mirë se ti e më të fortë se ti e kanë nderuar gjithmonë këtë konak me mirësjellje e me burrëri.

— Kanë ndryshuar kohrat. Ti ke mbetur hala pushkë

me gur. Shtëpia e Nikë Vërrisë! Mirë, ashtu qoftë, po unë nuk vij si mik, po si pushtet.

— Si armik, thuaj.

— Unë të kam në dorë ty.

— Rri, more Sokol, rri, se mua nuk më ka pasur as nuk më ka në dorë njeri, jo ti farë burri, që pasha tokë e qiell, nuk më hyn në sy sa një mizë...

Bjeshka e pa se grindja po merrte gjithnjë një rrugë të rrezikshme. Sokol Nika donte ta hante të gjallë të birin.

— Zotni Sokol, mos ia merr ters fjalët, se është gjak-nxehtë. Atij të shkretit i vjen rëndë kur njerëzit i mbesin në qafë me të padrejtë.

Sokoli i hoqi sytë prej djalit dhe ia hodhi plakës.

— Me të padrejtë?

— Po, zotni, ju kërkoni diçka që nuk e kemi...

— Bëj be «për Krisht»!

Plaka u stap. Të bënte be në gënjeshtëri, ishte për të një gjë e rëndë dhe e pamundur.

— Nuk më zë besë, a?

— Bëj be «për Krisht»!

— Për mua është be e madhe, zotni, e mos luaj me atë të lumin, se të vret. — i tha Bjeshka me mllef. — Mirë, po e bëj benë, po ti të na i heqësh nga këmbët këta zagarë!

— Mbylle gojën, plakë. Ata janë trimat e mi, që vënë në rrezik kokat për të shpëtuar vendin nga mortaja komuniste.

Në këtë kohë dera që të nxirrte te gunga e zgavrës u hap dhe hyri një taft i ftohtë. Kishte filluar të frynte erë. Shpendi nuk e kishte mendjen te era. As benë që bëri nëna nuk e dëgjoi. Tërë vëmendja e tij ishte përqëndruar te dera. Druhej se mos hetonin ndonjë gjurmë.

Mercenarët u afruan dhe i thanë Sokol Nikës se s'kishin gjetur as njerëz as gjurmë...

Sokol Nika e pa se ishte e kotë të rrinte më shumë. Në male duhej vepruar me kujdes, se ndryshe tërhiqje urrejtjen e tërë fisit mbi vete, madje të tërë krahinës, në qoftë se s'e zije tjetrin me presh në duar. Pasi u sigurua se kontrolli s'nxori gjë, dha urdhër që të iknin prej aty.

BREDHJE NËPËR BORË

Partizanët e dy fëmijët e Shpend Vërrisë të prirë nga Bardhok Kuka trokitën në derën e një shtëpie në katundin Gjymtë. Rruga kishte qenë e gjatë dhe e lodhshme.

Meqenëse trokitjet e para nuk u dëgjuan, Bardhoku i përsëriti ato, tani pak më të forta. Qeni lehu sa lehu e kur e pa se i zoti i shtëpisë nuk po dukej gjëkund, e la atë punë.

Befas një zë i ngjirur u dëgjua pas dere:

— Kush është?

— Partizanë.

— Partizanë?

— Hape, o Trashuk, se jam unë Bardhoku me shokë. Dera u hap ngadalë. Ata hynë brenda njëri pas tjetrit. Zoga kërkoi me sy një njeri që t'i përshtatej emrit Trashuk, po i theri në zemër kur pa një thatiq.

E shoqja e Trashukut, e veshur varfërisht, u bëri vend në të djathtë të vatrës. Vatra ishte në mes të dhomës. Fëmijët kishin fjetur nga ana e majtë. Ishin pesë fëmijë kokë më kokë, të strukur pranë njëri-tjetrit. Cungu i natës, si quhet në këto anë, bënte një zjarr të dobët. Ky ishte i vetmi ngrohës në këto shtëpi, ku nuk njihej as jorgani, as dysheku, vetëm fieri u shërbente për shtroje e mbuloje.

— Miq, rehatohuni si të mundni, se ne nuk kemi asgjë për t'ju hedhur sipër, — tha i zoti i shtëpisë me keqardhje të madhe.

Bardhoku e falënderoi me gjithë zemër për mikpritjen bujare dhe i kërkoi ndjesë për shqetësimin.

— Ne jemi buka e një mielli, o Trashuk. Ti bashkë me derën hap edhe zemrën e kjo na ngroh ne.

Atij iu bë qejfi shumë. Edhe e shoqja diçka mëmëriti.

— Ç'ka the, moj gruaja e Trashukut? — e kapi komandanti dhe u kthye nga ajo.

— Thashë, vetëm ju flisni kështu me ne...

— Flasim se jemi tuajt, luftojmë për ju e për ata që flenë aty, ja, për Ndoun, për Zefin, për Shkurtin, për Palin. e për Dranden.

— Mana, mirë ua paske mbajtur mend emrat.

— Ata nuk do të jetojnë kështu, moj shoqe. Mrikë të thonë, hë? Ata do të rrojnë shumë mirë, pa varfëri, me sytë e hapur nga dituria. Nuk do të ketë as bejlerë, as agallarë, as bajraktarë.

Ata dëgjonin me vëmendje se u pëlqenin ato fjalë, po në rremat e buzëve u vareshin dy vija mosbesimi. Që të bëheshin ato që thoshte Bardhoku, duhej të përmbysesj kjo botë, e të merrej diku, kushedi ku, një botë tjetër.

U rreshtuan buzë vatrës dhe ranë. Zoga e Remzia u përçafuan. Dy vazjat i zuri gjumi shpejt; të tjerët fjetën me radhë. Bardhoku kishte ndezur një cigarë e po e thithte i mbështetur për muri. Vrojtonte përreth e mendonte.

— Iiiii, ciko! — klithi një fëmijë në gjumë.

— Bërrrr! — nisi të dridhej tjetri.

Njëri pas tjetrit filluan të kërcëllonin dhëmbët e të nxirrnin klithje që të këputnin shpirtin.

Bardhoku hodhi sytë nga vatra. Cungu ishte shuar. U ngrit lehtë e u afrua atje. Me mashën që ishte aty, nisi ta cikaste që ta bënte të merrte flakë. Pas pak fytyra e tij u lëpi nga refleksët e ca gjuhëzave të kuqe që zgjateshin e uleshin nëpër muret e ndyra.

Bardhoku u kthye ku ishte më parë.

Ankesat e përvajshme të çamarrokëve vazhdonin. E ëma u zgjua më në fund. Zgjati duart mbi fëmijët e u përmbys mbi ta. Ja, po bëhej jorgan ajo vetë; e ç'të bënte më tepër e gjora?

Kënga pambarim e mjerimit! — tha me vete Bar-dhoku. Edhe ë jetës... Po, edhe e jetës. Kënga e një luf-te pambarim. Kjo nuk është një natë. Jo, jo, ka zënë fill ndër shekuj e zgjatet si vargua i rëndë vuajtjesh edhe në ditët tona...

Gruaja e Trashukut u afrua te zjarri dhe e vësh-tronte prushin me ngulm. Ç'mendonte vallë? Pse ishte jeta kaq e zorshme për ta? Ndoshta përtypte edhe fjalët që tha ai vetë para se të binin. Kushedi. Kjo do ishte gjë e mirë, sepse vetëm kur kuptohen ato fjalë, kthehen me një forcë të madhe shpirtërore, që të ngre në këmbë, të bën të luftosh kundër padrejtësisë.

Mrika ndezi kamishin e të shoqit. Thithi me bulshi sa mundi në të. Nuk vërente askund, veç në atë pikë, di-ku në cungun e ndezur. Po, ajo mendonte.

Dhe Bardhokun e mori gjumi me një mendim të madh e fisnik: edhe ai si komunist do ta bënte të lumtur Shqipërinë me luftën e tij, me punën e tij, ndoshta edhe me jetën e tij...

Në mëngjes ajo karakatinë e errët u mbush me zërat gazmorë të pesë fëmijëve. Kërcenin, ndiqnin njëri-tjetrin, thërrisnin, qeshnin.

— Mos, mos, bijtë e mi, mos lëvizni shumë se ju zë uria shpejt...

Kur u ngritën të gjithë, fëmijët i rrethuan. I shih-nin me ata sytë e bukur, që kishin ndriçime e ngjyra të ndryshme. Ishin fëmijë të këndshëm dhe po t'i shikoje bashkë, dukeshin gati të një moshe, se ishin të pazhvi-lluar.

Remzia i deshi shumë. I përqafoi, i puthi. O, sa qejf kishte të ulëj diku në një qoshe e t'u mësonte shkronjat! Trashuku bëri një zjarr të madh.

— Vetëm këtë kemi e jua japim me gjithë zemër, — tha ai pasi i vështroi të gjithë me radhë — Paj, nuk bëka shpirti pare, bre, se do të dija si t'ju prisja unë...

Ndenjën edhe pak pastaj u çuan. U përshëndetën njëri pas tjetrit me banorët e asaj shtëpie të varfër.

— Lamtumirë! Vdekje fashizmit!

Fëmijët thirrën të gjithë njëzëri, të gëzuar:

— Liri popullit!

Pasi bënë një copë udhë në heshtje, Bardhoku befasi u ndal, sikur u kujtua për diçka.

— Zogë!

Apo jo. Do të ishte mirë të kthehej vetë për të parë ç'ishte bërë me ata te Gryka e Shtojzovalleve. Të nishte çunin e çikën, jo vetëm mund të ishte e rrezikshme, por edhe e pakëndshme. Shpendi ua kishte lënë amanet dhe ky do ta mbante amanetin, si partizan.

— Jo, jo, asgjë... shkojmë!

Dhe u nisën njëshkolonë duke shkelur mbi bardhësinë e butë.

— Mëso mos bijtë e mi, mos lëvizim shpesh se ju xë ure shpejt...

Kur u ngjitur të gjithë fëmijët i rrethuan. I shihnin me sytë e dukur, që kishin ndriçime e ngjyrë të ndryshme. Ishin të gjithë të këmbësorë dhe po të shikojë bashkë, dukeshin gati të një mase, se kishin të pashpëlluar.

Bardhoku i bëri shprehje. I përparoi i pari. Ose sa për të kështu të njëjti nuk më në rrezik e të rrezikonte shpesh!

— Vajtim këq këq... ju lëpin me gjithe këmbë... —

— Isha në prag të këmbësorëve edhe me këmbë... —

— Mëso mos bijtë e mi, mos lëvizim shpesh se ju xë ure shpejt...

— Vajtim këq këq... ju lëpin me gjithe këmbë... —

PERMES VËSHTIRËSIVE TË RËNDA

Dimri qe i rëndë për çetën. Bora e bënte lëvizjen jo vetëm shumë të vështirë, por edhe të rrezikshme. Përveç kësaj armiqtë e tradhtarët zinin prita kudo dhe e ndiqnin këmba-këmbës.

Çeta e Bardhok Kukës u nda në gjashtë skuadra. Partizanët kishin si detyrë kryesore të bënin sqarimin e duhur politik lidhur me situatën, të ngrinin moralin e popullit, duke përhapur materialet propagandistike të Partisë si traktet, komunikatat, gazetën «Zëri i Popullit» etj. Me dhjetra herë u ndeshën dhe me forcat mercenare balliste e zogiste. Tre partizanë të skuadrës së gjashtë u rrethuan në një shtëpi në Bogël e aty luftuan dhe u dogjën brenda, pasi nxorën përjashta banorët e saj.

Në prill partizanët sulmuan postën e xhandarmërisë në Bogël. Pushkatuan dy spiunë e komandantin dhe i çarmatosën të gjithë ç'ishin aty. Komisari u foli gjatë e gjerë mbi çështjen e madhe të çlirimit të atdheut.

— Po ju lëmë të lirë, me shpresë se ju jeni të mashtruar e do të bëni punë të mira për të larë veten, por në qoftë se do të bëni të kundërtën, të jeni të sigurtë se, ja, kështu si këta do të gjeni vdekjen që meriton çdo tradhtar i popullit, — u tha ai ndërmjet të tjerash.

Pas kësaj ranë edhe në postat e tjera si rrufeja. Tani disa xhandarë nuk dëgjonin të shkonin më për të kryer shërbimin në zonat ku vepronin partizanët sepse ishte fjala për të marrë edhe qefinin nën sjetull.

Një natë u fut në qytet një njësit i çetës. Ai rrethoi postën e xhandarmërisë në lagjen Kritas dhe pushkatoi tre spiunë të fëlliqur.

Komunikatat dhe traktet flisnin për zgjerimin e madh të veprimtarisë luftarake të Ushtrisë Nacionalçlirimtare në mbarë Shqipërinë. Lufta ngriti moralin dhe zgjoi guximin popullor. Brenda pak kohe njerëzit u gjallëruan, lëvizën. Qytetarë dhe fshatarë rrëmbenin pushkët dhe dilnin maleve.

Lajmi i formimit të qeverisë provizore në Përmet që një gezim i madh edhe për krahinën. Lajmin e dha komisarari në një mbledhje që u bë te gështenjat, në një luginë thellë në male. Për çudinë e të gjithëve, edhe pse nuk ishte ftuar, aty u duk dhe at Bala.

Komisari me komandantin e panë vëngër. Ata dyshonin për të, po, përderisa dyshimet nuk ishin vërtetuar, nuk kishin si e përzinin.

Pranë komisarit ishte një djalosh i gjatë, fytyrëmprehtë, me një shikim të shkathët shqiponje. Pasi foli gjatë mbi gjendjen e brendshme e të jashtme politike, në emër të Qarkorit të Partisë tha:

— Sot këtu do të jemi dëshmitarë të një ngjarjeje shumë të rëndësishme: krijimit të batalionit...

Duartrokijte dhe brohoritje ushtuan nëpër luginë.

Shpendi ishte i kënaqur sa nuk bëhej. Çika e tij, Zoga, ishte vënë në krye të shtatë burrave që kishte në skuadër. Kjo nuk kishte ndodhur ndonjëherë, por ja po ndodhte sot e pikërisht me bijën e tij.

Ai tata Nikë, pasha bukën, e kishte bërë djalë e përmbi djalë këtë trimëreshë truphedhur. Të flasë komisarari për të para gjithë popullit, oh, ta quajë «sokolesha e malësisë», kjo, padashur, të bën të mburresh pak. E vërejtë të bijën, që po merrej me partizanët që kishte në skuadër. S'ka shumë që i ka mbushur të gjashtëmbëdhjetat e megjithatë duket sa ajo Remi që i rri në krah. Ishte një selvi nga pylli i Vërriajve ajo! Dhe tata Shpend ishte i kënaqur shumë. Ai, për të parën herë, mendoi se i ati, Nikë Vërria, kishte dashur t'u thoshte malësorëve: «Edhe femër po të lindë në konak të Vërriajve, trime sa një burrë do të jetë patjetër». Dhe, ja, trime e bëri plaku me punën e tij këmbëngulëse.

Zogu nuk i ndahej së motrës. Ai nuk ishte si i ati. Të gjitha fjalët ia tha: edhe ato që i vinin në mendje, edhe ato që i thoshin të tjerët i përsëriste.

— Mirë tha Remi, Zogë, ti je një partizane me fletë!

Dhe ishte krenar që kishte një motër të tillë. Ai, ja, e kishte ndër sy Zogën kur u kthye para një muaji e ca në shtëpi. Dukej shumë e hequr në fytyrë dhe shumë e zbetë. Vetëm Zogu e dinte që ishte plagosur në luftën e Murranës. E kishin mjekuar atje në Shpellëzaj. Çika nuk u tregoi të vërtetën njerëzve të shtëpisë, por u tha se ishte rrëzuar papandehur duke ecur, kishte ndeshur në një gur. Të vëllait i kishte thënë:

— Mos fol ti, hë!

Ai e dinte mirë se Zogës i vinte turp të thoshte se kishte plagë pushke në trup. «Ndoshta unë do ta tregoja me mburrje,» — kishte menduar djali. Këto sjellje të matura trimërore e rritnin të motrën shumë në sytë e tij. Tani që ajo ishte bërë skuadërkomandante, i dukej fat i madh që ecte në krah të saj.

— Edhe Lukja, e mbesa e Ukshin Lokut me të bijën e Gjelosh Dakës, Filen, u bënë partizane, ë?

— Pse të mos dalin ato e të tjera, more ti?

— Si nuk t'i dhanë në skuadër, e marrtë e mira, t'i kishe nën vete.

— Ç'flet ashtu si kalama, Zog-a? Nuk je i vogël. Ti e di se partizanët janë të gjithë barabar.

— Mirë, mirë, po edhe ti mos kërce, s'u bë qameti se thashë ashtu. Në ç'kompani i vunë, moj komandante?

— Mos u tall!

Shpendi e vështronte në heshtje të bijën nga prapa, kur fliste me të vëllanë. Çika e kishte kaluar edhe atë vetë! Hë, çfarë trimërie bëri Shpend Vërria? Asgjë. Rri nën hije të Nikë Vërrisë, pa qenë i zoti t'i dalë ballë për ballë atij që i këputi fillin e jetës tatës pas shpine. «Deri kur do të rri sh duarkryq, he t'u thafshin krahët në rrënjë. Tata po harrohet e bashkë me të po harrohet edhe gjaku i tij. Pse nuk ia le asaj që ecën para teje edhe këtë punë? Ajo, pasha bukën, pa u mbushur java e fshin nga faqja e dheut. «Kushedi sa do të zgjatej me

këto qortime të hidhura, sikur të mos e ndërpriste Zoga:

— Tatë, a i biem përroit apo shpatit?

Tatë! Sa i ëmbël, i afërt dhe i nderuar tingëllonte ky emër në gojën e saj! Tatë! Ja kështu e kishte thirrur edhe atë ditë kur erdhi në shtëpi fluturim, ashtu si vijnë pëllumbat.

— Tatë, komisari e Bardhoku më kanë porositur të të them, se Sokol Nika ta ka vënë syrin. Meqë herën e parë shpëtuat, kësaj here paska bërë benë se pa kaluar muaji, shtëpia e Shpend Vërrisë do të bëhet një flakadan i madh. Këtë na i tha postkomandanti i Qafës së Qarrit, që e zëmë rob. Prandaj shokët më kanë thënë të ta mbush mendjen të largohesh nga konaku sa nuk është vonë.

— Kurrë! — kishte kërcyer gjyshja. — Veç vdekja më nxjerr prej këtej mua...

— Ta marrim më shtruar, nënë, ata e kanë për të mirën tonë, se i kemi miq për kokë.

Dhe kishin folur gjatë me Bjeshkën atë e bijë, për ta bindur. Pse të bëhej varri i tyre ajo çati, kur nuk kishin mundësi të shpëtonin ata e ndoshta edhe shtëpia.

Zogu kishte përfituar nga kjo për të thënë edhe ai diçka që e kishte fort për zemër:

— Të dalim partizanë të gjithë, tatë.

Më në fund plaka ishte bindur.

— Mana, jam bërë matufe! Si po ndahem prej jush për së gjalli, more! Shtëpinë e kanë ndërtuar njerëzit, e po na e dogjën prapë e ndërtojmë, madje edhe më të bukur.

Kishin marrë bagëtinë, plaçka e ç'kishin dhe ishin larguar për në Qafën e Pishave. Ukshin Loku i kishte pritur me bujari të madhe.

— Ndoshta ramë prej shiut në breshër, Ukshin Loku, se edhe ty të ka në grykë të pushkës ai Sokol Nika, po nuk pata njeri më të afërt se ti, — i kishte thënë Shpendi.

Pas disa ditësh, bashkë me familjen e Ukshinit, u ngjiten në bjeshkë. Atje Ukshini kishte stanet e veta. Koha po nxehej e më të sigurtë se aty, nuk ishin asgjekundi.

Zoga nuk i ndoqi në bjeshkë. Atë ditë kur ata shkuan në shtigjet e staneve, ajo u kthye në çetë. Rruga për në Shpellëzaj kalonte shumë afër konakut të tyre. Nga Maja e Kepit, ajo hodhi sytë poshtë, për të parë shtëpinë e braktisur, po u çudit kur pa se ajo ishte bërë gërmadhë. Vende-vende ajo nxirrte ende pak tym dhe asaj iu duk tamam si një qenie e gjallë që po jepte shpirt. Pra, Sokol Nika e kishte shfryrë dufin mbi banesën e Vërriajve. U largua prej aty me një brengë të madhe në zemër, e cila e mundi për disa ditë.

Të gjitha këto iu kujtuan vajzës ditën e formimit të batalionit.

Porsa përfundoi puna e organizimit, një grup djemsh e vajzash që kishin ardhur nga qyteti me këtë rast, të ndihmuar edhe nga partizanët vunë katër hunj të lartë në patalok dhe e rrethuan me batanije. Pastaj dhanë një shfaqje teatrale, me të cilën tallën dhe dënuan rreptë ballistët, zogistët dhe gjermanët. Malësorët u gajasën dhe rrihnin shuplakët nga kënaqësia.

At Bala vërente me sy të pulitur. «Ja, edhe teatrin e kanë kthyer në armë politike, këta djaj». Bënte sikur qeshte e duartrokiste, po përbrenda ziente. Nuk i erdhi aspak mirë kur pa në mes të atyre figurave në skenë zogistin, myfti efendiun, të cilin e thërrisnin me emër. Diku doli një prift, që u takua me të. «Thua ta kenë hetuar kur erdhi atë natë te unë?» tha me vete dhe një e rrëqethur i përshkoi trupin. «Nuk u ikën asgjë këtyre, i marrtë dreqi!»

— E bukur shumë, at Bala, hə? Hahahaha!

Pas skeçit doli në skenë një grup tjetër. Një djaloshte një fizarmonikë krahëqafë, një tjetër kitarë e një vajzë mandolinë. Ky grup i vogël filloi të këndonte këngë partizane, i shoqëruar nga veglat muzikore.

Programi i bukur ngjalli entuziazëm të madh. Një mori njerëzish u sulën në shesh e nisën të hidhnin valle. Vargu u bë shumë i gjatë dhe ngaqë ishte vështirë të hidhej e të vërtitej ashtu, u nda. Njëri nga këto vargje të vegjël, ku ishte Zoga e Zogu ndeshi me at

Balën. Ai bëri nja dy-tre hapa prapa nga ajo shtytje e u përplas me ata që kish prapa.

— E kanë zënë vallen me turr, — tha duke fituar drejtpeshimin me një buzëqeshje dashamirëse në buzë.

Eh, rini, rini! Dikur të rinjtë bashkonin duart në gjoks e binin në gjunjë para tij, kurse tani përplaseshin me të. Ja, Zoga! Hëm! Çika e Malësisë, hidhej sa mundëj si e çmendur e askujt nuk i binte në sy për keq, veç atij. Çika! Turp! Tani turpi që kishte predikuar ai edhe kanuni po nëpërkëmbej nga këta të rinj. Gjithçka po ndryshonte para syve të tij me një shpejtësi të habitshme. «Po nuk iu vu një pritë e fortë këtij lumi, hej, na mbuloi të gjithëve e na fundosi për jetë të jetëve! O Krisht, ndihmë!» U largua prej andej. Shkoi e u fut në një grup malësorësh pleq që po kuvendonin për diçka të ulur sheshit në rrënjët e një gështenje të madhe.

— Qoftë lavdëruar Krishti! — tha dhe u ul.

Ky urim fetar mbeti pezull mbi kokat e pleqve, pa asnjë përgjigje. Ndoshta ata s'e kishin dëgjuar, ngaqë muhabeti i kishte rrëmbyer aq shumë, apo nga që nuk e panë fare priftin.

Shpendi ndenji duke vështruar vallen, i kënaqur. Një partizan e kapi për dore dhe e lidhi me vargun që i kaloi pranë. Ai nuk dinte të hidhte këmbët. Kishte qejf të përzihej me ta, të gëzohej bashkë me ta. Edhe pse në fillim një ngjarje e vogël ia kishte vrarë zemrën, tani e kishte harruar. Hë, ç'njerëz janë disa. Ai Pjetër Coku; si pa gjë të keq, i kishte thënë:

— Më duket se çikës ia ke hequr fare ullarin, ore Shpend Vërria e, si e shoh, po hedh shkelma. Nuk është çudi aspak, që një ditë të të godasë edhe ty...

— Zoga nuk është mushkë, dëgjon? Ajo është bija ime.

— Ishte, po tani është partizane.

— Tani është më shumë se kurrë, bija ime.

— Në mes të atyre hamshorëve, as që i bie ndër-mend për ty, o baballëk.

— Mbylle gojën, or Pjetër!

— Mirë, mirë, unë po e mbyll, po gojët e krahinës bluajnë përditë fjalë.

— Gojëkëqijte, si ti... — shfryu dhe deshi të largohej, po u ndal dhe e tundi gishtin tregues në drejtim të Pjetër Cokut. — Secili të shikojë punën e vet!

— Hëm! Çika nuk turpëron vetëm shtëpinë e Vërriajve, po krejt krahinën, prandaj është puna e të gjithëve kjo...

— Pjetër Coku, herë tjetër mos më dil ndër sy me këto fjalë, se e mbyllim muhabetin ndryshe pastaj...

Kur ra muzgu, njerëzit filluan të rralloheshin pak nga pak. At Bala ishte larguar pa rënë në sy.

Këshilli i fshatit Bogël u mblodh kokë më kokë për të bërë ndarjen e partizanëve aëpër shtëpitë e fshatit. Ashtu si gjithnjë nuk donin të rëndonin më shumë njërin apo tjetrin, megjithëse partizanët kudo ishin të mirëpritur.

Edhe Shpendi vendosi të qëndronte atë natë te një mik. U tha atyre të këshillit, që të mos e llogaritnin atë me dy fëmijët.

Zoga e Zogu bisedonin gjallërisht njëri me tjetrin për tërë ngjarjet e ditës, ndërsa ndiqnin pas të atin nëpër shtigjet që të çonin në fshat. Zogu fliste më shumë. U ankua se ishte mërëzitur shumë atje në stanet e Ukshin Lokut, në bjeshkë. Vetëm ai edhe Kuqoshi! Jo, tani duhej të bëhej edhe ai partizan, i vërtetë ama, me yll të kuq në ballë dhe me një pushkë në krah.

— Kush e ruan bagëtinë, moreee?

— Kush? Gjyshja me nënën Shegë.

— Po toka të mbetet djerr, thua?

— Tata përse është?

— Mjaft tani! Kërçen si plesht nga të do qejfi...

Posi, tata! E kemi zënë rob, që të bëjë punën e të gjithëve ai.

— Ti flet kështu se e ke rregulluar veten, Zogë. Edhe pse nuk je si çikat e tjera, prapë ti duhet të rrije në shtëpi e unë të isha në vendin tënd.

— E pse?

— Se u ke hapur gojën llafazanëve...

- Ke dëgjuar gjë ti? — u interesua e motra.
- Ëhë, kam dëgjuar gjyshen Bjeshkë, duke folur me nënën për ty. Dikush kishte thënë...
- Çfarë?
- Fjalë të këqija, çfarë tjetër.
- Hë, më thuaj një.
- Se ke turpëruar krahinën, duke shkelur mbi kanunin, se rri gju më gju me djem, fle me ta, ha me ta...

Zoga u zverdh në fytyrë. Nuk i kish shkuar mendja se të tjerët mund të nxirrnin nga goja shpifje të tilla. Ajo ishte e bindur se po bënte një punë që duhej ta bënin të gjitha çikat. Po ajo po çelte shtegun nëpër të cilin do të kalonin ato që do të vinin pas saj. Ata që flisnin keq, me siguri ishin o armiq të Lëvizjes Nacionalçlirimtare, o llafazanë.

Ndërsa Zoga rropatej në këto arsyetime për ta qetësuar veten me një gjykim të pjekur, i vëllai ishte kthyer me mendje në konak. Po, e motra kishte të drejtë. Ai nuk kishte si u kthente shpinën njerëzve që ishin atje. Gjyshja nuk ishte e zonja për asgjë tani, se pleqëria e kishte flashkur. Megjithatë, nganjëherë, dilte me tatën Shpend e me nënën Shegë në atë rrënoje të bërë shkruamb e hi.

Nëna e babai punonin çdo ditë në atë rrip toke për të siguruar bukën për shtatë muajt. Tani që vinin partizanët, misri ishte më se i domosdoshëm. Misri dukej shumë i mbarë. Shiu, që kishte rënë herë pas here, e kishte bërë të lëshonte shtat e të lidhte karabushë të shëndoshë e të mëdhenj.

Zogu hodhi sytë mbi shpinën e të atit që ecte me kokën lart; gryka e pushkës i zgjatej mbi kokë si një gisht kërcënues, që i drejtohej qiellit e sikur i thoshte: «Rri atje ku je, dëgjon, mos u ul më poshtë se pastaj flas ndryshe edhe me ty.» Djali bëri buzën në gaz nga ky mendim. O, ç'trup kishte tata! I kishte hije çdo gjë atij. Po e motra ç'kishte që ecte kokëvarur? Ah, po, po, asaj me siguri i kishte mbetur mendja te fjalët që i tha. Iu afrua dhe i vuri dorën mbi sup.

— Qentë atë punë kanë, Zogë, të lehin...

Ajo e vështroi dhe buzëqeshi.

— Ecni, luani këmbët, se po bie nata, — u tha i ati.

Miku i priti me shumë përzemërsi. Kur i erdhën edhe pesë partizanë që ia kishte caktuar këshilli, u gëzuan edhe më shumë.

— Pasha bukën, për miq të zemrës më merr malli...

Kur po uleshin në sofër, ca krisma pushkësh pri-shën qetësinë e natës. I zoti i shtëpisë i shikoi miqtë i habitur. Partizanët brofën në këmbë e me shpejtësi dolën përjashta. Edhe Zoga vrapoi pas tyre. Zogu kërcëu pas saj, po i ati e mbajti.

— Prit, more mistrec, se nuk je më trim se unë ti.

Dolën së bashku. Errësira ishte e dendur, por ata ishin mësuar të bridhnin shpesh kështu, duke e gjetur rrugën me hamendje. Të shtënat u bënë të shpeshta dhe tregonin për një përleshje të rreptë e të befasishme.

Hëna u duk pas një qafe mali, po ishte dritë-pakë. «Sidoqoftë, ai ndriçim i zbetë e zbuti paksa errësirën.

— Po Zoga, ç'u bë, tatë?

Shpendi nuk i dha përgjigje.

Fshati ishte rrethuar. Dikush i kishte lajmëruar armiqtë.

— Ulu aty, ti, dëgjon! — E kapi Zogun dhe fshehu pas një trugu.

— Nuk kam pushkë, tatë.

— Rri!

Edhe ai zuri vend pranë tij e nisi të shtinte.

Mercenarët kishin bërë një rrethim të fortë. Sokol Nika e kishte studjuar mirë vendin me ata të shtabit të tij, që kur kishte marrë informatën nga Gjoni i priftit se do të krijohet batalioni e se ky batalion do të kalonte natën në fshatin Bogël. Kishte shtrydhur kokën se si t'i vriste e t'i kapte partizanët. Në fillim, kur kishte marrë vesh se do të bëhej ceremonia te gështenjat, vendosi në çast të nisej me forcat atje, por Gjoni e ndali:

— Prit, atje ka popull, more zotni Sokol. Atje është edhe at Bala, mos harro.

Ai e kishte bërë rrethimin me të gjitha forcat. Ja, i kishte në grusht pothuaj, por dreqi e marrtë. «Këta kanë orën çuet»¹⁾ tha gjithë inat, kur dëgjoi që i pritën me plumba. «U ka kallëzuar ndonjë që do të vija unë me këto forca? Kush?» I vajti mendja te Gjoni. Jo, ç'ne. Ai nuk kishte si ta bënte këtë, derisa ishte shërbëtor i priftit.

Ndërsa mendonte kështu, një partizan i kërceu në shpinë. U rrokëllisën të dy. Partizani ish djalë i ri, i mbushur dhe shumë më i shkathët se ai. Revolja i fluturoi nga dora. Kur e pa veten nën të, për të parën herë mendoi se i kishte ardhur fundi. Një grusht i fortë i partizanit e trullosoi e, aty ku pësoi goditjen, ndjeu që iu hap një plagë. «Oh, e paska plumb atë grusht, i mallëkuari!»

Pushkët u rralluan ngadalë, si të trembura e në fund heshtën. Kishte kaluar mesnata.

Nuk dihej se sa prej mercenarëve ishin vrarë, por vetëm dihej sa ishin zënë robër; komandanti vetë i dhjetë. Batalioni pati dy partizanë të vrarë e pesë të plagosur.

Të nesërmen i varrosën shokët me nderime luftarake. Komisari mbajti një fjalim te varret e tyre.

Pastaj breshëritë e të shtënave u dhanë lamtumirën e fundit partizanëve trima, që nuk do të harroheshin kurrë.

Shpend Vërrisë, kur e pa Sokol Nikën, i hipi gjaku në kokë e desh t'i hidhej, por e përmbajti veten me një qortim të rreptë: «Ej, ku je more ti, trim! E kanë zënë dhe e kanë lidhur të tjerët e ti don t'i kërcesh në fytyrë!» Po, nuk iu durua pa ia thënë dy fjalë:

— Hë, more Sokol Nika! Të pata thënë se nuk dua të shoh më bojën, po ti më the se do të shihemi. Paske pasur të drejtë, ja u pamë. Dhe më duket se ky është fundi për ty.

1) frazeologji lokale për fatin e mirë.

Dhe kështu ishte vërtet. Pasi u mblodh populli, Sokolit e shokëve të tij iu bë gjyqi. Malësorët e akuzuan për krime të shumta. Gjyqi vendosi dënimin më të rëndë për ta. Komisari lexoi emrat në një letër.

1. Sokol Nika, me pushkatim.
2. Bajram Duka, me pushkatim.
3. Kolë Teka, me pushkatim.
4. Tahir Quka, me pushkatim.

Shtatë të tjerë liheshin të lirë si njerëz të mashtruar.

Kur pa Sokol Nikën me shokë të shtrirë përdhe, Shpend Vërria mendoi: «Këta partizanët kanë drejtësi të rreptë, tamam si e bëjnë edhe luftën...»

Të nesërmen, kur arriti në shtëpi, Shpendi u dha lajmin grave se armiku i tyre ua kishte marrë të keqen. Një ditë më vonë u ulën te Gryka e Shtojzovalleve. Ai vështroi konakun që ishte kthyer në gërmadhë dhe tha:

— Loke, pate thënë se do ta ndërtojmë shtëpinë edhe më të mirë. A thua i erdhi koha?

Ajo e vështroi pak e habitur.

— Koha s'i ka ardhur, biro, derisa lufta është përreth. Po ta çojmë në këmbë sa për të futur kokën, se atje në bjeshkë jemi larg, pasha bukën edhe mezi ngjitemi.

Dhe kështu bënë. Goditën një kaçorre anës mureve të nxira sa për të futur kokën.

Pasi hynë në strehën që rregulluan, Shpendi për çdo pasdreke vinte pushkën në krah dhe nisej diku. Gjyshja i tha Zogut një ditë t'i vihej prapa, por ama pa u hetuar nga i ati. Të dyja gratë u habitën kur djali tha se tata shkonte diku aty afër kishës dhe fshihej. Dukej sikur priste dikë.

— Më në fund e ka mbledhur mendjen top të bëjë atë që e ka menduar prej kohësh — i tha se resë nën zë e dëshpëruar.

FIJA E LËMSHIT KËPUTET

Celula e partisë e shqyrtoi çështjen e at Balës dhe ngarkoi Bardhok Kukën, Mark Lulashin, partizan vendas dhe Agim Kapakun, punëtor nga qyteti, për të zbuluar krimet e tij. Celula nuk u ndal të punonte hollësitë e veprimit, por u njoh me çështjen në vija të trasha dhe i quajti të drejta dhe me baza dyshimet e komisarit dhe të komandantit. Kur po rrihej kjo çështje, një shok u ngrit e tha gjithë zjarr:

— Pse ta zgjatim kaq, shokë. Prifti dihet që është armik i klasës, kjo është një në dorë. E dyta, këto dyshime edhe pse janë të pavërtetuara, nuk mund të hidhen poshtë. Sipas mendimit tim gjysma e lekut¹⁾ e zgjidh çështjen e at Balës, më mirë s'ka. Kështu heqim prej këmbëve një ferrë, pa pasur nevojë të humbim kohë për të kërkuar rrënjët...

Po shokët e kundërshtuan. Duhej vepruar gjithnjë me kujdes dhe me një kriter të drejtë politik, pa rënë ndesh me ndjenjat e besimtarëve. Pastaj, për të pasur rezultat në punë, duhet të kesh edhe përkrahjen e plotë të masave.

Sekretari i celulës u ngrit e tha:

— Ne mëshirë për armiqtë nuk kemi pasur dhe as nuk do të kemi kurrë, por ama këtu bëhet fjalë për njëfarë diferencimi, sipas udhëzimeve të Partisë. Të godasim pa mëshirë, por pasi të kemi bindur popullin se goditja jonë është e drejtë, ndryshe është rrezik që goditja të jetë një gabim që do të na kushtojë shtrenjtë. At Bala, me marifetet e tij prej kleriku, gëzon emër të mirë si patriot i zjarrtë. Pra, duhet t'ia çjerrim këtë maskë me prova bindëse, pastaj të vëmë dorë mbi të, shokë.

Të nesërmen Bardhok Kuka u mblodh kokë më kokë me shokët që ishin ngarkuar nga celula e partisë, për të ndjekur çështjen e at Balës.

— Nga t'ia nisim? — pyeti i menduar. Po të ma-

1) gjysma e lekut-plumbi (kështu thuhej asokohe).

rim në pyetje priftin, ai nuk do të pranojë asgjë, bile do të hidhet kundër nesh si gjarpër. Pritni! Të kapim fijen e këtij lëmshi: letrën e batalionit. Kush ia dha përmbajtjen Dakë Ngardhës që e mori dhe — ua çoi forcave të armikut te Lugu i Lumit? Mirëpo këtë fije ku ta gjejmë, hë? — U shtri me shpinë në bar, e ktheu fytyrën nga qielli. Vështroi për pak një shtëllungë reje që voziste me ngadalë atje në atë kaltërsi të qashtë, pastaj befas u ngrit. — Oh, si më doli nga mendja Zoga!

Zoga erdhi duke rendur.

— Ulu, — ia bëri ai me dorë. Bardhok Kuka e vështroi çikën me vëmendje. — Duam të dimë, Zoge, kush ia dha Dakës përmbajtjen e letrës...

Ajo ngriti supet. Ra në mendime.

— Them të pyes Marien, megjithëse tata Nikë thoshte gjithnjë: «Qeni ku ha, aty leh...»

— Nuk humbim asgjë.

— Po sikur të mos fitojmë asgjë, shoku komandant? — ndërhyri Agim Kapaku. — Nuk shkohet me një fishek në luftë. Duhet së paku edhe dy të tjerë.

E drejtë. U ndalën edhe një herë dhe shpalosën një nga një dyshimet, që kishin grumbulluar. I morën dhe i shkoqitën me ngadalë, me kujdes, me vëmendje, duke shqyrtuar çdo hollësi, po gjithë kjo punë nuk dha veçse tre plumba; pyetja e Maries nga ana e Zogës, pyetja e at Balës nga cilido ose nga të tre, sajimi i një provokimi ose futja brenda në qelë fshehurazi për të hetuar.

— Janë plumba që nuk e vrasin at Balën... Ai duhet të zihet me presh në duar, ja kjo duhet. — tha Agim Kapaku.

Çudi, ai mbrëmë në mbledhjen e celulës së partisë e kishte parë të lehtë tërë këtë, si në pëllëmbë të dorës. Mjaftonte të mblidhte gishtërinjtë për ta shtrydhur at Balën në grusht. Tani, sa më shumë e mendonte, aq më e vështirë dhe e koklavitur i dukej. Përsëri ndërhyri me atë të folur të shkathët:

— Mbrëmë dëgjova se Dakë Ngardhë paska vrarë edhe gjyshin e Zogës, apo e kam gabim?

— Po, ashtu është. E ka vrarë kur po luftonte kundër italianëve te Theqafja e Djallit.

— Me të ka qenë edhe ai Gjoni, hë?

— Po.

— Pra kanë qenë dy vetë. Dakës i biem vizë, se nuk mund ta nxjerrim nga varri. Mbetet Gjoni. Ky është shërbëtor i priftit apo jo?

— Po, po. Po kjo nuk ka lidhje me çështjen tonë.

— Ka, si s'ka. Në qoftë se ka fije lëmshi te vrasja e Nikë Vërrisë, duhet ta gjejmë. Jo vetëm se Nikë Vërria u vra kur ishte duke luftuar kundër italianëve dhe është i yni, por edhe sepse u vra nga njerëz që lidhen me lëmshin që duam të zgjidhim ne.

Fjalët e tij i bënë të tjerët të mendoheshin. Arsyetimi ishte i drejtë dhe i hollë. «Po mirë e kapëm Gjonin, ç'të bëjmë me të?»

— Thua do të flasë ai?

— Ndryshe është puna me të, ndryshe është me priftin. Unë jam i bindur që ai do të flasë, sepse është vegël e në përgjithësi veglat duan të shpëtojnë lëkurën.

— Po pse nuk bëjmë edhe me Marien kështu?

— Tjetër është ajo. Unë jam i bindur që prifti e ka mënjanuar, për dy arsye: e para, se është femër e ata nuk kanë aspak besim te ato, dhe e dyta për marrëdhëniet që ka me të...

— Pikërisht për këtë ai s'e ka futur në lojë. Ai nuk ka ndonjë pasion të fortë ndaj saj, por edhe sikur të ishte ndryshe at Bala është një skile e vjetër. Ai është prej atyre që ecin e ndalen për të fshirë gjurmët. Ai kurrë nuk la pas vetes një gjurmë kaq të pa-sigurt dhe të rrezikshme, siç është Maria.

Agim Kapaku i bindi të gjithë. Ishte një djalosh punëtor, i shkathët dhe i matur, me një shikim të mpreh-të e të zgjuar e fliste me aq përzemërsi dhe afërsi sa futej te dëgjuesi me bindjen e tij...

Zoga mbeti e shastisur, sepse tani për të parën herë po e merrte vesh si qëndronte puna e gjyshit. Tata nuk kishte folur kurrë për këtë. Pra puna e tij ishte ngatërruar aq shumë, sa në të mbështillej edhe at Bala. Çi-

kën më shumë e habiti kjo, se zbulimi i vrasjes pas shpine të plakut të dashur. «Oj, si qenka puna kështu! Pas atij veladoni dhe pas asaj fytyre shenjtë, u fshehka një gjarpër që të kafshon kur s'e pret e fshihet ku s'e gjen dot!

— Atëherë të vendosim: duhet kapur sa më parë Gjoni.

— Prit, ai është edhe korier i anglezit e mos na ngatërrohet puna, megjithëse e dimë ç'horr është ai dhe shokët e tij.

— Ne kemi punën tonë. Zot jemi ne këtu e jo anglezi, — tha Bardhok Kuka prerë.

Zoga, meqë e pa se nuk kishin më nevojë për të, u ngrit. Po Komandanti e ndali.

— Rri, se edhe ti mund të na duhesh. Ngado ta shikosh këtë çështje, edhe ti je brenda.

Puna e parë që bënë, që vajtja te Truja. Iu desh të ecnin mjaft deri sa arritën. Ajo u gëzua shumë kur pa Bardhokun me shokë. Zogën e puthi si një njeri të vetin.

— Mirëseardhët, mirëseardhët!

Kërkonte vendin më të mirë që t'i ulte miqtë. Se pse i dukej sikur për të parën herë e kishte menduar këtë, që në shtëpi të saj nuk kishte një vend aq të përshtatshëm për të tillë miq. Brodhi nëpër konak me një gjallëri të madhe që tregonte sheshit ngazëllimin që kishte në shpirt.

Pasi hëngrën darkë, bisedën e hapi Bardhoku.

— Trujë, ti ke qenë aty kur u vra Nikë Vërria, hë?

— Po, e shkreta unë, se atë natë m'u vra edhe burri. Ia kam treguar këtë edhe Shpendit, babait tënd, Zogë, edhe priftit ia tregova kur më pyeti.

— Të pyeti? — tha Agim Kapaku dhe e vështroi tërë vëmendje.

Ajo heshti. Pyetja sikur e bëri të sillte edhe njëherë ndërmend atë rast.

— Po, po, më pyeti, — tha e bindur.

— Pse?

— Ku ta di unë e shkreta.

Agimi i hodhi një shikim kuptimplotë Bardhok Kukës.

Bardhok Kuka luajti kokën lehtas.

— Po atë natë në Theqafjen e Djallit, at Bala a ishte larg Nikë Vërrisë.

— Në fillim ishin fare pranë.

— Po pastaj?

— Pastaj? — Ajo vështroi Bardhok Kukën e hutuar.

— Kur u vra Nikë Vërria de...

— Ah, po. Kur u vra ai, jo, nuk ishte aty.

— Pse u largua, thua?

— Ku ta di unë? — Pasi tha këto, mblodhi vetullat dhe i vështroi të katër miqtë. — Mos dysthoni për të. As mos t'ju vejë mendja se ai njeri i shenjtë ka lidhje me ata dy vrasësit... Jo, jo!

— Pas vrasjes, u kthye prifti? — pyeti Agimi.

— U kthye.

— Menjëherë?

— Jo. E mbaj mend mirë, se ai u kthye i fundit.

E di mirë këtë, meqë unë atë çast, pothuaj, te ai e kisha mendjen. Ishin dy burra të vrarë e prifti duhej të kishte punë me ta asohere...

— Çfarë tha kur e pa të vdekurin?

— Briti të madhe. U prish në fytyrë aq shumë, sa më tha mendja po i binte të fikët. Ai e ka dashur shumë Nikë Vërrinë, megjithëse Nika ka pasur mendjen e vet si im shoq...

Ata ndenjën atë natë aty, po të nesërmen u kthyen në Dredhëzaj. Kishin vendosur të gjenin fijen e lëshit te Gjoni. Po ku ta merrnin atë. Marku shkoi në kishë e pyeti me marifet, por nuk mori vesh gjë. Prifti i kishte thënë:

— Që kur vrau një mik timin, unë ia kam mbyllur derën qenit...

Duhej marrë vesh nga lëvizte Gjoni. Ata ishin të bindur që ai shkonte në kishë patjetër, por nuk dinin kur. Befas Zoga tha:

— Të vete unë te Maria? Ndoshta kaq mund të më

tregojë ajo, prifti nuk besoj ta fshehë Gjonin edhe nga ajo.

Të nesërmen u nis. Shokët i kishin thënë të bënte sikur i kishte rënë rruga dhe po ndalej sa për të pushuar pak dhe për të pirë ujë. Të bënte çmos që të mos binte në sy të priftit.

— Sidoqoftë, ne na ke aty rrethas, Zogë, — tha Bardhoku.

Dhe Zoga vajti në kishë. Vështroi brenda. Po, tamam në kohë kishte vajtur. Prifti ishte ulur te altari dhe po falej. Kjo i dha mundësi të ngjitej lart. Thirri Marien. Ajo doli nga kuzhina dhe, kur e pa, i qeshi fytyra.

— O kush qenka! — dhe e përqafoi me mall të madh. — U, sa kohë u bë që s'të kam parë!

E futi brenda në kuzhinë.

— Sa qenke rritur! Edhe je shëndoshur, Zogë. Po unë si të dukem, hë?

— Je zbukuruar, Marie.

Ajo qeshi e kënaqur.

— Kështu më thotë edhe at Bala: «Po lulëzon përditë e më shumë...» Ulu, de, ç'rri më këmbë!

U ulën të dyja bashkë në një minder.

— Më tha at Bala se je bërë komandante. U! Nuk është e zorshme t'u prish burrave, moj e zezë? Hë, moj, të tallin, ë? Të tallin, pash Krishtin më thuaj! Plasja do t'u vijë, ë? Oh, oh, oh! Merrua shpirtin dëgjon, merrua shpirtin e hiç mos ki mëshirë se edhe ata, hëh, gjithnjë me grusht turinjve u rrinë grave. Hëh, sa inat i kam meshkujt se janë shumë madhështorë, thua se ata janë njerëz, e ne hiç, kafshë...

Zoga filloi të mërзитеj, po Maria dukej sikur nuk e vinte re mërzitjen e saj dhe vazhdonte të fliste.

— Më jep pak ujë, se më thau etja, — u detyrua ta ndërpriste.

— Pika mua! Harrova fare. Ti je lodhur, ë? Kush-edi nga ke ardhur. Prit të të sjellë Maria ujë të freskët. Do të ulem e ta mbush në pus për ty.

Zoga kërceu ta ndalte.

— Jo, jo, e pi sido që të jetë se kam etje të madhe.

Mezi e bindi. Duke pirë ujë, mendonte si t'ia fillonte. Ndryshe e kishte menduar takimin e ndryshe po i dilte.

— Moj Marie, a ka marrë shërbëtor tjetër prifti? — e pyeti pa pritur të mbaronte ajo bisedën e gjatë që kishte nisur për të mirat që kishte qela brenda.

— Jo, veç natën vijnë dy-tre vetë e bëjnë roje.

— Po Gjoni ku kullot?

— Te anglezi.

— A vjen ndonjëherë këtu?

— Vjen, vjen...

Atë çast figura e priftit u duk në derë. Në fillim e vështroi çikën me dyshim, pastaj sikur u çel në fytyrë.

— Mirë se erdhe, të ruajtë Krishti!

Çika u ngrit në këmbë. Ai ia shtriu dorën, po ajo në vend që t'ia puthte ia tundi. Priftit kësaj here nuk i erdhi aspak mirë që ajo nuk i uli buzët t'ia puthte. Ishte një përbuzje e hapur. Ai u fye dhe tha:

— A, po, edhe ti je mbesa e atij të pafe, që, edhe pse ishte ashtu, e pata mik për shpirt, zoti e mëshiroftë dhe e pranofte në mbretërinë e tij të lumturisë e të paqes.

U ul në një karrige dhe e vështroi Zogën në sy me vëmendje të madhe.

— Je rritur dhe je zbukuruar, moj e mirë. — Në shikimin e tij hulmutues u duk dhe u zhduk një ndjenjë e ndyrë epshi, sytë u ndezën, por pas pak ajo valë e zjarhtë u fashit. — Mos ke ardhur edhe ti që të pyesësh për Gjonin? — pyeti papritur dhe i nguli sytë.

— Për Gjonin? — Çika nuk mundi ta fshihte hutimin për një çast, por e mori veten shpejt. Hodhi sytë nga Maria. Iu duk se ajo po bëhej gati t'i thoshte diçka. Ndoshta ashtu iu duk, por për çudi edhe shërbëtores i kishte bërë përshtypje pyetja e priftit — Jo, at, nuk kam ardhur për të, por edhe sikur të pyesja, nuk do të

ishte ndonjë gjë kushedi çfarë. Por unë jam partizane e nuk i mendoj punët si tata.

— Ashtu të lumtë. Madje edhe pa qenë partizane, nuk duhen menduar punët si tata. Fundja, ai është katolik e të vrasësh vëllanë si vrau Kaini...¹⁾

Fjalët e priftit u ndërprejnë nga krisma pushkësh.

Të tre brofën në këmbë. Zogës menjëherë i shkoi mendja te shokët. Me siguri kishte ndodhur diçka me ta. Por, meqenëse të shtënat s'u përsëritën e mori mend, se ata të tre kishin vrarë dikë, ndoshta Gjonin. I hodhi sytë te prifti. Ai kishte mbetur i shushatur.

— Duhet të kemi roje edhe ditën, at, të kam thënë...

Nga jashtë erdhi një piskamë e fortë.

— Ohohoooo, more at Bala. Dil bre, dil, se mora gjakun e tatës, Nikë Vërrisë!

Pastaj shtiu edhe disa herë në ajër.

Zoga doli jashtë fluturimthi, po Shpendi kishte ikur. Dëgjohej duke thirrur gjatë rrugës:

— Ohohoooo, mora gjakun e Nikë Vërrisë, moreee!

«Oh, ç'na bëri ky tata: prishi tërë planin, e marrtë e mira, me atë kokë që ka.»

Prifti kishte dalë në krye të shkallëve.

— Bukur ma punuat! — tha ai me mllëf.

— Ç'ke o at? Po të dhimbet Gjoni, a? Ti i the tatës edhe Bardhok Kukës atë ditë te ne, se nuk do që t'ia shohësh më sytë.

— Jo, bijë, ai nuk po më dhimbet aspak sepse ç'ka kërkoi gjeti, por këtu... afër kësaj banese të zotit? Pse, moj bijë e mirë, a nuk kishte një vend tjetër?

Zoga e kuptoi mirë se këtë kthesë prifti e bëri nga e keqja. Megjithse ishte e re, jeta i kishte mësuar asaj shumë gjëra. Për të kishte qenë një shkollë e madhe miqësia me partizanët. Ajo tashti dinte të shkruante e të lexonte me lehtësi. Dhe ky mjet i madh dritëdhënës e kishte afruar edhe më shumë me bindjet e partisë, ia kishte çelur sytë për të parë mirë çdo gjë. Nuk kishte

1) Sipas biblës Kaini vrau vëllanë e vet, Abelin.

ç'ta zgjatte tashmë. Pa lejën dhe udhëzimet e shokëve ajo nuk duhej t'i jepte ndonjë kthesë tjetër kësaj pune, sepse ndryshe do ta prishte si tata. Në fund të shpirtit, diku, ajo e kishte një kënaqësi qorre; ishte marrë gjaku i gjyshit më në fund!

U kthye e iku pa e përshëndetur fare priftin.

RRETHIMI I NATËS

Një natë, papritmas, erdhën në krahinë disa gjermanë dhe dy taborrë me mercenarë dhe me bashibozukë, ballistë e zogistë. Përsëri popullsia u bë pre e terrorit të tyre të egër. U dogjën shtëpi, u torturuan e u pushkatuan njerëz.

Në Dredhëzaj u ndeshën me një kompani të batalionit, që kishte mbetur në krahinë. Gjermanët me sahanlëpirësit e tyre e bënë tërë atë rrugë të gjatë malore nga Shkodra deri në krahinë, vetëm për të kryer këtë operacion asgjësimi. Ata u ishin larguar udhëve për të kryer qarkullim të shpeshtë. Duke u kapur shtigjeve ishin munduar t'u iknin syve të malësorëve dhe të shkurtonin rrugë. Në mesnatë kishin kaluar Theqafjen e Djallit. Ai, që u kishte dhënë informatën, ishte i bindur se në Dredhëzaj gjendej krejt batalioni dhe ashtu kishte qenë në të vërtetë. Po ndodhi një gjë krejt e papritur. Një shok i Qarkorit të Partisë erdhi nga Shkodra dhe njoftoi vendimin që kishte marrë Komiteti Qarkor: Kompanitë e batalionit të shpërndareshin nëpër krahina të tjera. Kjo bëhej për tri arsye: Shpërndarja e forcave zgjeronte edhe më shumë veprimet luftarake, forconte edhe më shumë lidhjet me masat dhe krijonte më shumë mundësi për ngritjen e fshatarëve në luftë kundër pushtuesit, meqë Ushtria Nacionalçlirimtare ishte hedhur në sulm për çlirimin e plotë të atdheut. Dhe kompanitë u shpërndanë.

Partizanët po flinin të qetë. Edhe komisari me komandantin Bardhok Kuka dhe me të dy shokët, Markun

dhe Agimin, ishin në gjumë. Kishin ndenjtur deri vonë duke biseduar për punën e at Balës. Ishte kthyer mbarë e prapë ky korb me veladon. I shoshitën të gjitha mundësitë. Kapja e tij pa presh ndër duar do të bëhej armë e fuqishme propagandistike për armikun e tradhtarët, me të cilin mund t'i ftohni besimtarët katolikë që simpatizonin Lëvizjen Nacionalçlirimtare.

— Ndoshta e gjetëm fillin, po ai Shpend Vërria na e ngatërroi edhe më shumë, — tha Mark Lulashi.

— Ee, ç't'i bësh! — tha Agim Kapaku. — Nganjëherë punët kapërthehen thua se e ka bërë kush kastile...

Në këtë rast kanuni doli më i fortë se ne, shokë! — Komisari vështroi shokët me radhë dhe dy rrudha pakënaqësie i formuan në dy anët e buzëve. — Ne nuk mundëm ta ulnim dorën e armatosur të Shpend Vërrisë. Kjo duhet të na bëjë të mendohemi gjatë. Të bindësh njerëzit për drejtësinë e luftës sonë është një gjë, por t'i bësh ata plotësisht për vete, është një gjë tjetër.

Mark Lulashi brofi në këmbë i inatosur.

— E marrtë dreqi! Kundër kujt të luftosh më parë; kundër gjermanëve, kundër ballit, kundër zogistëve, kundër bejlerëve, kundër agallarëve, bajraktarëve, klerit, kundër kanunit, kundër dreqit e të birit! Ngado të sillemi përplasemi me ta!..

Komisari e vërejti qetësisht, pastaj, pasi mendoi njëçikë, iu soll me të butë:

— Ulu, merre më shtruar. — I bëri vend pranë vetes e kur Mark Lulashi u ul pranë tij, i vuri krahun në sup. — Këto shpërthime, shok i dashur, tregojnë një farë papjekurie politike, sepse... Prit, më lër të flas, të lutem! Sepse ato janë pasqyrim i lëkundjeve shpirtërore. Ne jemi shokë e duhet të mësojmë nga njëri-tjetri, Mark. Ndoshta edhe unë i kam këto lëkundje ngandonjëherë.

Komisari foli gjatë. Mark Lulashi nga ajo ngasje për t'i prerë fjalën dhe për ta kundërshtuar, kaloi në një dëgjim të përqëndruar, duke miratuar mendimet e tija me një «ëhë» të shpeshtë.

Kur ata ranë të flinin, armiqtë po endnin me kujdes qarkun e rrethimit.

Befas roja partizane që ishte pranë një çinari mbi një stom hetoi diçka. Ndoshta dëgjoi ndonjë zhurmë ose ndoshta kapi lëvizjen e ndonjë trupi (më vonë edhe vetë s'diti të thoshte asgjë të saktë), veç thirri me sa zë pati:

— Ndaaal!

Partizanët kanë pasur të zhvilluara dy veti shumë të rëndësishme për luftëtarin, dëgjimin dhe nuhatjen. Në qoftë se e para e ndihmoi të dyshonte, e dyta ia bëri të pranishëm armikun. Ai i mëshoi këmbëzës së automatikut anglez, që ishte tamam si një mulli kafeje. Kjo batore e shpejtë i ndihmoi partizanët të hidheshin në këmbë dhe të rrëmbenin armët.

Zoga atë natë kishte qenë me gjashtë shokët e skuadrës në shtëpinë e Gjok Martinit, ku i caktoi këshilli i fshatit Dredhëzaj. Hëngrën darkë dhe biseduan bashkërisht mbi luftën. Një nga shokët e skuadrës u tregoi atyre të shtëpisë sesi forcat mercenare të Gjon Markagjonit me Pjetër Lleshin në krye, kishin rrethuar pesë partizanë në Vig.

— Pesë kundër treqindëve, — tregoi ai. — Dhe ishte një rrethim në vend të hapur. Naimi, Ahmeti, Ndocat (ishin dy me një emër) dhe Idajeti e kishin të prerë vdekjen. Po komunistët nuk i tremb vdekja aspak. Luftuan ashtu si u kishte hije komunistëve.

Gjokë Martini dëgjonte me vëmendje dhe një ndjenjë admiring dukej në fytyrën e tij të zeshkët. Si çdo malësor, edhe ai i kish fort për zemër trimat, prandaj kur dëgjoi tregimin, tha me gjithë shpirt:

— He, u lumtë, trima me fletë paskan qenë!

Partizanët u shtrinë rreth vatrës, ndërsa Zoga vajti të flinte me gratë e shtëpisë. Krismat i zgjuan të gjithë. Zoga nuk ndenji të mendonte gjatë, por zbriti shkallët dhe u priu shokëve.

Shtëpia e Gjokë Martinit e kishte oborrin të rrethuar si shumica e shtëpive në malësi. Kjo i ndihmoi partizanët të përballonin sulmin. Shtatëshja partizane

luftonte e vendosur. Njëri nga partizanët u plagos. I zoti i shtëpisë e kishte tërhequr brenda. Zoga u mallëngjye. Komisari kishte të drejtë kur thoshte: «Me këtë popull të mrekullueshëm do të fitojmë patjetër.»

Ca krisma të rralla vinin edhe nga prapa, po plumbat i priste godina.

Agimi e zbuloi qiellin nga ajo mbulesë e errët, me ata gishtërinjtë e bardhë, ashtu si zbulohet një kërthi, lehtë-lehtë, për të mos e trembur. Një ditë e bukur vere, nisi të lindte.

Dita që po zbardhte e bënte edhe më të vështirë gjendjen e të rrethuarve.

Pranë tyre erdhi me vrap një partizan i kompanisë së Bardhok Kukës dhe dha urdhër të tërhiqeshin poshtë në luginë, ku rrethimi nuk ishte mbyllur ende e dukej i dobët. Ai e porositi Zogën të takoheshin te Krahu i Breshkës.

Çika u priu shokëve dhe doli në rrugë. Plumbat fishkëlluan para dhe mbrapa. Nuk ishte koha të rrije e të mendoje gjatë për të gjetur një kalim më pak të rrezikshëm. Atë rrugë të ngushtë fshati e kapërcyen me dy hapa. U gjendën në një livadh të pjerrët pa asnjë mbrojtje përpara. Larg, dukej muri rrethues. Po të shkoje atje duke rendur, me siguri, pas njëqind hapash e arrije, po s'të linin plumbat. Nga fundi vazhdonin e vinin ca krisma të rralla, ndërsa plumbave të shpeshtë që kishin prapa, u bënte pritë shtëpia e Gjokë Martinit. Duhej mbajtur ai drejtim për të pasur shpinën e mbrojtur.

— Barkas, shokë! — tha Zoga, e u bëri me dorë. Ata u shpërndanë në vijë të çrregullt dhe ranë barkas.

Kur u afruan pak hapa larg murit, qitjet e atyre që ishin përtej u dobësuan shumë, madje u këputën fare. Atëherë çika e pa se s'ishte e nevojshme më të ecnin rrëshqanthi.

E hodhën me një kërcim atë pengesë gurësh. Kur u gjetën matanë, Zoga e kuptoi kush i kishte bërë rrethuesit të heshtnin. Dy rreshta partizanësh vraponin nëpër rrëpirën e një përroi që vinte si lug dhe që në të

dy anët ishte veshur me ahe të mbuluara me blerim të freskët. Një shok i tyre, i fshehur pas një tringu, herë pas here shtinte. Ai u bëri shenjë të kalonin andej nga përroi. Zoga u priu shokëve nëpër rrëpirë.

Lufta vazhdoi edhe pasi partizanët çanë rrethimin. Disa forca mercenare i ndoqën duke shtënë mbi ta kot së koti dhe duke bërtitur si të çmendur, ashtu si bënin gjithnjë:

— Kape! Kape, bre, bjeri, mbyte! Dorëzohu!

Mbasi ranë poshtë, partizanët zunë vend pas ca drurëve e pritën ndjekësit. Këta njerëz të hurit e të litarit, kur u ndeshën në këtë gardh zjarri, u ndalën për pak të trullosur, por pastaj e morën veten shpejt. U kthyen dhe ua dhanë këmbëve, sikur të ishin me flatra. Lanë tre të vrarë dhe një të plagosur.

Tërë partizanët që ishin në pyll u mblodhën te Krahu i Breshkës. Bardhok Kuka i vështroi të gjithë. Mungonin pesë shokë. Ndër ta edhe komisari me Mark Lulashin.

— Duhet të prisni këtu. Unë bashkë me dy partizanë do të kthehem përsëri atje që të shohim ç'bëhet me shokët tanë.

— Pse të shkoni atje, që të mos ktheheni edhe ju? — ndërhyri Remi. — Kjo nuk është zgjidhje.

Agim Kapaku iu afrua dhe i vuri dorën në sup Bardhokut.

— Bardhok, unë e kuptoj dhembjen si shok dhe si komandant, por nuk duhet të shkosh.

Ai ndenji për një grimë i kredhur në një mendim të thellë dhe ngashëryes.

— Pas meje, shookë, njëshkolonë! — buçiti zëri i tij.

Dhe priu nëpër shtigje të paçelura, duke lënë pas lehjet e mortajave.

KALIMI I LUMIT

Një muaj pas asaj beteje, erdhi nga Kosova Batalioni «Perlat Rexhepi». Partizanët kishin çliruar Gjakovën, kishin bërë aksione të shumta nëpër rrugën Kukës-Prizren, duke djegur dhjetra kamionë e duke vrarë qindra nazistë. Ngado që kishin shkuar kishin hapur rrugën me grykën e pushkës, duke përballuar me heroizëm ngricat, borën e furtunat dimërore, urinë.

Në Qafën e Kënellës, kompania e Bardhok Kukës i doli përpara. Së bashku u sulën drejt krahinës. Bajraktari dhe paria kishin vënë usullin¹⁾: «Të mos shkelë këmbë partizani në krahinë! Ai që do t'u japë bukë ose do t'i strehojë, në bazë të kanunit do të dënohet me pushkatim, me djegie shtëpie dhe me largimin e familjes së tij nga fshati për thyerje bese». Kjo ishte një masë sigurie që merrej nga vetë populli, — kishte thënë bajraktari, e jo nga gjermanët. «Ne duhet të mbrojmë nderin dhe jetën e krahinës sonë». Nëpër fshatra ishin shpërndarë një hordhi mercenarësh bashibozukësh që kishin mbetur aty që nga koha kur erdhën me gjermanët. Ata hanin e pinin në kurriz të popullit. Shpesh malësorit i duhej të duronte edhe vjedhjet e grabitjet e tyre, nga frika se mos i digjej shtëpia dhe do të mbetej në rrugë të madhe. Nëpër ca pika kalimi, përreth krahinës dhe çdo fshati, ishin vënë rojet e usullit me pushkë në dorë.

— Kjo është qesharake, — kishte thënë Bardhoku

1) besëlidhje kanunore, reaksionare.

atë natë që e kishte marrë vesh vendimin e kuvendit për usull. — Shqipëria e Jugut dhe e Mesme është çli-ruar krejt e së shpejti Ushtria Nacionalçlirimtare do t'i sulet Tiranës, ndërsa këta shohin ëndrra me sy hapur.

Agimi Kapaku, që tani ishte bërë komisar, i tha me një shprehje të lehtë qortimi:

— Sipas teje, Bardhok, armiqtë duhet të jenë të arsyeshëm dhe t'i hedhin armët? Kjo s'mund të ndodhë. Partia thotë se armiqtë e popullit asnjë pëllëmbë nuk do ta lëshojnë pa luftë. Tërë hargalisja, tërbimi, usullet, vjedhjet, grabitjet, vrasjet, pushkatimet, djegiet, janë përpëlitjet e egra të vdekjes së tij të shpejtë.

Në këtë organizim të ri të reaksionit në krahinë, nuk kishin gisht gjermanët. Ata nuk dinin se ku e kishin kokën dhe po ia mbathnin gjithnjë duke lëshuar qytetet njërin pas tjetrit, në duart e Ushtrisë Nacionalçlirimtare. Ky qe një mendim i mistër Bejklilit. Një ditë ai shkoi në qelë tek at Bala, i cili e priti me shumë për- zemërsi, si pritet një mik i nderuar. Me Dedë Kolën, që tashmë e kishte korier të vetin, njoftoi bajraktarin dhe parinë. Kur u mbloodhën, ai u foli:

— Zotërinj, italianët bënë shumë për juve, gjermanët gjithashtu, po ne, anglezët, nuk e japim ndihmën hovarda. Jo. Duam t'ju shohim si e mbroni ju krahinën nga komunistët, që pastaj, ne, të marrim masa për... Është mirë t'ju njoftoj, zotërinj, se ushtria e Mbretërisë së Madhe ka zbarkuar në Sarandë...

Të gjithë mbetën të stepur nga ky lajm i beftë, por vrikthi gëzimi i pushtoi të gjithë si një flakë e madhe.

— Rroftë...

— ... inglizi, — ia pat bajraktari si më i urti.

— Po, inglizi, inglizi, rroftë!

Dhe kështu, mister Bejklili i vuri në lëvizje. U përmendi kanunin si një forcë të madhe ligjore, mbi të cilin duhej të ngrinin krejt punën e tyre në këtë luftë kundër komunistëve. Atij i vinte keq që i kishte njo- hur shumë vonë ligjet që rregullonin jetën e malësi-

së, «Kanuni është një armë e fuqishme, po të dinim ta përdornim me kohë», i kishte thënë priftit.

Kur dolën të gjithë, ai foli duke vështruar nga dera:

— Kam parë një ditë kur shkundnin gështenja. Ja kështu është edhe kjo puna jonë sonte, at i mirë. Sa më shumë gështenja të bien në tokë, aq më mirë është për ne.

— Gështenja që nuk hahen, mister Bejkëll...

— Fundja nuk i hamë. Qëllimi ynë është të pas-trojmë pemën. Ajo më vonë lidh kokrra të tjera që hahen...

Usullarët, kur i panë partizanët shtinë ca pushkë dhe ia mbathën për nga fshati. Ndërsa ndeshja me forcat mercenare qe e rreptë. Ata ishin vendosur në bregun tjetër dhe nuk e lëshonin kalimin e lumit. Kur partizanët sulmonin, ata i pritnin me breshëri plumbash pa luajtur nga vendi. Pra mendimi për të kaluar Vaun këtu dukej i kotë. Nuk duhej të rrezikohej kot jeta e partizanëve. U vendos që të shkonin në fshatin Rrepë. Atje të kalonin lumin me calikë.

Kalimi i lumit nuk qe i lehtë. Megjithëse ende nuk kishin filluar shirat, ujë kishte shumë dhe ishte i ftohtë e i rrëmbyer. Malësorët e papërtuar e bënë këtë punë më së miri. Kur hyri në ujë, Zogën e kapën të dridhura dhe rrjedha ia vërtiti trupin si gjethe, po ajo u mbajt fort pas calikut që ishte lidhur me litar nga bregu në breg.

Brenda tri orësh dolën katër kompanitë e batalionit.

Mercenarët nuk e prisnin këtë goditje pas shpine. Prandaj kur partizanët u hodhën mbi ta, u trullosën fare e nuk ditën nga t'ia mbanin. Dy rrugë kishin: ose të hidheshin në lumë e të mbyteshin ose të ngrinin duart përpjetë. Meqë kjo e dyta ishte më e lehtë, këtë e bënë gati të gjithë, me përjashtim të nja tridhjetë vetëve, që nuk deshën as njëren as tjetren, sepse kishin lyer duart me gjak.

Usulli qe një flluskë sapuni.

Populli i krahinës i priti çlirimtarët e vet me
gëzim.

Bajraktari ia kishte mbathur nga sytë këmbët,
ndërsa Sokol Nika nuk ishte gjallë që të tallej si një-
herë me gëzimin e malësorëve duke vërejtur nga dri-
taret e kullës.

Zoga e pa të atin aty në turmë. Shkoi dhe e takoi.
E pyeti për nënën Shegë, për gjyshen Bjeshkë dhe
për Zogun.

GJYQI I AT BALËS

Bardhok Kuka, Agim Kapaku dhe disa partizanë ishin ulur sheshit aty te Logu i Kuvendit dhe po bënë muhabet me malësorët, ndërsa nuk më tutje buçiste kënga dhe vlonte vallja si në dasmë. Aty erdhën e u ulën dhe Shpendi me të bijën, Zogën.

Pas pak u duk edhe at Bala. I përshëndeti plot mirësi e përvuajtëri të gjithë e pastaj tha:

— Mirë se erdhët, e ju paçim, o zot!

Disa burra u çuan në këmbë për ta nderuar.

— Kam ardhur t'ju lutem të bini sonte e të na nderoni atë kaçorre mëkatore. Hë, si thoni? Bukë e kripë e zemër gjen te unë, jo miradije... A mund të ulem këtu? — Dhe zuri vend pa i thënë kush «ulu».

— Si je, at Bala? — e pyetën disa malësorë gati njëzëri.

— Si pleqtë duke i ikur varrit gjithnjë, po hëm! ai më del para ngado që sillem.

— At Bala, më duket se ke nisur ta bësh veten plak para kohe, — e gjuajti me këto fjalë Agimi.

— E di luga ç'ka vekshi, biri im.

— Por edhe sytë e atyre që shohin vekshin e lugën...

— Hëh! Ju jeni luftëtarë trima e kudo futni sulmin... Edhe në bisedë... Çdo gjë doni ta merrni me sulm. Mirë, merreni, por unë them se vetëm luga e di ç'ka vekshi.

— Pse, nuk thua, o at, — ndërhyri Bardhoku me

inat të përmbajtur, — se sytë e të tjerëve nuk mund ta shohin vekshin as lugën, se i mbulon veladoni?

Prifti kërceu nga ai me shkathtësi.

— Veladoni nuk fsheh asgjë, — ai tregon gjithnjë kush jam...

— Jo, jo, veladoni ju fsheh, at Bala.

— Ç'janë këto thumba? — ia pat një malësor, duke e vështruar Bardhok Kukën i zemëruar.

Prifti bëri buzën në gaz me të keq e tha shpejt:

Nuk janë thumba, o Pjetër Çoku, por plumba. Nuk desh të më pickonte, por të më shponte. Mendoni ç'të doni për mua; unë do të mbetem gjithnjë shërbëtor i zotit, i qofshim falë, dhe mik i popullit dhe i juaji, sepse ju luftoni për të mirën e popullit.

— Hëh, sa e do ti të mirën e popullit!

— Po të mos e doja, nuk do të luftoja për të.

— Ku?

— Në Theqafjen e Djallit, kundër italianëve.

— Jo kundër italianëve, po kundër popullit. Ti e vrave Nikë Vërrinë; — Bardhoku i tha këto fjale më tepër për provokim. Kur pa që prifti hovi në këmbë, ndjeu kënaqësi; kishte qëlluar në shenjë.

— Unë Nikë Vërrinë e kam pasur mik.

— Armik e ke pasur... Dhe ia bëre gjëmën, jo vetëm si armik që e kishe, por edhe për t'u hapur rrugën fashistëve për në krahinë.

— Shpifje! Trillime!...

Pjetër Coku u ngrit në këmbë me hov.

— More ti, Bardhok Kuka, a don t'i bësh gjyqin këtu at Balës, a si e ke punën?

— A ka vend më të mirë se këtu, ku ka kaq barra të nderuar dhe të mençur nga krahina?

Ai u ndez.

— E pra ne nuk të lëmë!

Atë çast u hodh Ukshin Loku.

— Ulu në vend Pjetër Coku, se nuk të vuri kush të flasësh në emër tonë. Dhe nuk je më i mirë se ne ti! Ulu! — Ata u shikuan sy më sy me egërsi të madhe, gati të përlesheshin, po Pjetër Coku e kapërdiu

zemërimin e vet e zuri vend ku ishte. Ukshin Loku vijoi: — Burra, nuk është keq që të dëgjojmë fjalët e Bardhok Kukës. Disa nga ne kanë qenë atje në The-qafje atë natë dhe e dinë se Nikë Vërrisë plumbi i ka ardhur pas shpine, ku nuk kishte italianë

— E kam vrarë unë, hë? Oh, oh, oh! — Tani at Bala e kishte marrë veten. Në qoftë se në goditjen e parë u shastis dhe e la të lirë atë shpërthim trulllosës që më shumë shprehte faj se kundërshtim, tani ai fliste me gjakftohtësi dhe përcmim. — Kjo është për të qeshur, vëllezër. Duart e mia nuk kanë kapur kurrë armë me dorë, qofsh bekuar, e as do të kapim kurrë. Këto janë duart që bekojnë me kryqin e shenjtë të Krish-tit në emër të atij të lumit Jezu Krisht..

— Nuk ke nevojë të vrasësh vetë, kur ke vegla, siç pate Dakë Ngardhën dhe Gjonin.

— Posi, posi, e gjete. Ata e kanë vrarë për he-sap të vet e në ferr u vaftë shpirti. Amen!

— Jo për hesap të vet, — nuk e la të ikte Bardhok Kuka, — por për hesapin tënd, për ato që thashë e që ti bën sikur si dëgjon...

Shpend Vërria ishte ngritur në këmbë. As ai vetë nuk e kuptoi pse. Diçka i feksi në tru kur dëgjoji arsye-timin e Bardhok Kukës. Tani po i kujtohej Gjoni. Po të ishte ai këtu, ballë për ballë me at Balën, ndoshta... Duke e menduar punën hollë, ai tani po kuptonte se nuk kishte vrarë vrasësin, por veglën e tij. Po ç'të bën-te tashmë? Gjoni nuk ngjallej. Nuk u ul në vend pa thënë:

— Edhe unë kam dyshim se...

Po nuk vazhdoi më tutje. Heshti dhe zuri vend pranë së bijës, kokulur.

Prifti u hodhi sytë të gjithëve, sikur me atë shi-kim kërkonte t'i cyste që të ngriheshin në mbrojtje të tij, por, kur pa se malësorët heshtnin, u soll e tha qetësisht:

— Ju po më bëni gjyqin këtu, hë? Unë protestoj!
Po të mos ishte frika, ja, këta burra rrotull, nuk do

të më linin të hapja gojën aspak, por do të flisnin vetë e do të thoshin se kush jam unë.

Agim Kapaku bëri buzën në gaz.

— Do t'i ngasësh, ë? Ky është zanati yt. Meqë the se po të bëjmë gjyqin, mirë, po ta bëjmë gjyqin, at Bala. Dhe këtyre burrave do t'u bëjë mirë ta dëgjojnë.

«Po të ikën frerët nga dora e theve qafën, at Bala». Me një buzëqeshje nënshtrimi në buzë, tha:

— Urdhëro pyet!

— Ç'e kishe Gjonin?

— Shërbëtor.

Agimi u kthye nga Shpendi.

— Gjoni a e njihte Nikë Vërrinë dhe a ka pasur me të ndonjë hasmëri apo zënkë?

Shpendi nuk luajti nga vendi. Mendoi njëçikë pas-taj u përgjigj:

— Jam i bindur, që s'e ka njohur fare.

— E dëgjon, at Bala?

— Mirë, nuk e ka njohur... Kam faj unë që nuk e ka njohur?

— Ke. Derisa Gjoni nuk e ka njohur Nikë Vërrinë, nuk mund të ketë pasur asnjë zënkë me të. Zënkë ke pasur ti me plakun. Ti e shtyve Gjonin ta vriste e jo Dakë Ngardha.

— Ju besoni se unë jam vrasësi?

— Jemi të bindur për këtë.

Bardhok Kuka u hodh e tha:

— Kemi dhe disa çështje për të sqaruar.

— Fol, o Bardhok Kuka, se t'u zgjidh gjuha tash që nuk ke më nevojë për mua, — foli prifti me një qetësi të shtirur.

— E para, letra. Nga e mori Dakë Ngardha tekstin e letrës që shtabi i batalionit ia dërgonte çetës? Ty ta dha korieri, Zef Treipshi e Daka ua shpuri forcave armike në Lug të Lumit, të cilat bënë rrethimin e Qafës së Drerit.

— Unë jua solla juve.

— Mos bëj dredha. Fol, ku e mori Dakë Ngardha tekstin!

— Ku ta di unë?

— Ai tërë ditën ishte në qelë, bashkë me atë anglezin Bejkëll. E, Zogë, kështu?

Ajo u çua në këmbë me zor. E mbuloi një zjarr i madh.

— Aty ishin, shoku Bardhok, dhe aty qëndruan derisa unë u largova për t'ju njoftuar lidhur me atë kurth...

— Një treshe kaq e këndshme nuk kishte si të sajonte punë më të mira për partizanët, — tha Agimi. — E dini kush është anglezi, burra? I dërguari i Anglisë për të na dhënë ndihmë, neve, partizanëve, që luftojmë fashistët, po atij nuk ia kemi parë bojën, as nuk kemi marrë ndonjë ndihmë prej tij, përveç ngatërresave e pabesisë. Dakë Ngardha është një milic i zellshëm, i ndyrë, që ka luftuar me pushkë në dorë kundër nesh. Edhe ti... Kush je ti, at Bala?

Pjetër Coku u ngrit.

— Ndoshta po të vjen çudi, at, se unë që të mbrojta po çohem e të të bëj një pyetje.

— Unë të fal, o Pjetër, se ti je vëllai im, të bekoftë zoti!

— Pse erdhi inglizi me atë Dakë Ngardhën te ti?

— Hipni mbi mua mëkatarin të gjithë, burra, por unë kam mëshirën e Krishtit që ma mbush zemrën me durim.

— Lëri predikimet frikësuese!

— I kishte nxjerrë udha andej, kohë dreke ish...

— Jo, at, ish pasdreke, — e korrigjoi Zoga pa u ngritur, po ama zemra i rrihte fort nga një topitje e çastit. Nuk ishte e lehtë të flisje para gjithë atyre burrave.

— Dëgjon, pasdreke ishte, — përsëriti Bardhok Kuka, që tani i kishte dalë përballë.

— Mundet. Po prisni. Zoga me Zef Treipshin e gjorë erdhën pasdreke, ndërsa këta kishin ardhur paradreke.

— I gjetët aty, Zogë? — e pyeti Agimi.

— Po, i gjetëm, — u përgjigj ajo.

Prifti i dha trupit lart dhe i vështroi të gjithë me një shikim të shpejtë.

— Nuk nxjerr rrena goja ime, more djem, se vetë feja e lume e quan mëkat të rëndë rrenën, e unë, prifti, duhet të jem i pastër për të pastruar edhe të tjerët, vëllezërit e mi në fe, me pastërtinë time shpirtërore dhe mendore.

— Mjaft! — u nxeh Bardhok Kuka. — Nuk je në kishë këtu.

«Oh, ja ku e gjeta pikën e dobët të Akilit, tha me vete. Duhet ta zemëroj sa më shumë, sepse i zemëruari jo vetëm që nuk di të flasë, por edhe po të ketë të drejtë, s'arrin t'iu mbushë mendjen të tjerëve. Këtu kapu fort, at Bala, këtu... Jepi!»

— Unë kishën e kam gjithmonë me vete, sepse kam zotin me vete e unë jam kishë e gjallë, që lëviz e mbart zotin ngado që shkoj, more njerëz të mirë. Kudo çoj paqën e drejtësinë e kishës sime.

Po Bardhoku e mblodhi veten dhe tha:

— Mirë, at Bala, mbarte me vete kishën, por dëgjo, ki mendjen se një ditë kisha do të të zërë nën vete, e do të të shtypë fare si pleshtin...

— Disa malësorë qeshën.

Prifti u vrenjt. «A thua e goditën fjalët aq, apo e qeshura?» — mendoi Bardhoku me vete. Jo, gazi, gazi e kishte goditur atë. Ky gaz ishte një hendek që hapet e thellohet gjithnjë e më shumë në mes tij e atyre burrave të krishterë.

— Tani, përgjigju, pse ja dhe tekstin e letrës Dakë Ngardhës?

«Këta janë si gaforrja, nuk të lëshojnë po të futën në kthetra. E ç't'i them, e marrtë djalli! Ku erdha me këmbët e mia këtu në vend që ta vëreja mirë motin para se të dilja nga kisha?» Hë, ç'e solli këtu? Zelli për të mbuluar vetëveten? Jo, prapë dilte frika se mos zbulohej puna e tij.

— Heshtja është pranim, — tha Bardhok Kuka.

Prifti u hodh përpjetë.

— Jo! Nuk pranoj asgjë unë. — «U hutova pa atij arsjetimi të pakohshëm dhe e zgjata.» — Unë nuk mbaj asnjë përgjegjësi për tekstin e letrës.

— Kush ia dha atëherë, mistër Bejklit?

— Nuk e di.

— Ti e di mirë se ia dhe vetë.

— Jo, unë... unë i hipa kalit për t'jua sjellë juve letrën.

— Pasi ia dhe Dakës kopjen që shkrove.

— Nuk shkrova asgjë. A, po. Ai ndoshta... Po, në kohën që unë po vishesha, ndoshta e ka marrë nga xhepi i veladonit...

— Eh, nuk hahet ky peshk, at Bala, ka shumë hala. Të ishe injorant edhe mund të të falej kjo pakujdesi por ti e dije se letra ishte sekrete, pastaj po të ishe edhe i pashkollë nuk do ta lije në xhep të veladonit, derisa Zoga të kishte folur për rëndësinë e saj. Pra e sheh, at Bala, se, edhe duke e pranuar si të vërtetë këtë gënjeshtër, ti re brenda me të dyja këmbët?

U bë një heshtje e beftë, hutuese.

— Çështja e dytë. Kush e vrau korierin tonë? — tha Bardhok Kuka. — Hë de, fol, kush?

— Xhandarët...

— Kur?

— Paspdreke.

— Kur? Në ç'kohë? — s'iu nda Bardhoku.

«Paspdreke, kur... kur e marrtë dreqi atë pasdreke, që është shumë e ngatërruar. Kapu fort edhe pas kësaj pasdrekeje.

— Pak pa... pak para se të binte muzgu..

— Ashtu? Mirë. Zogë, kur u largove nga qela ti?

— Pak para muzgut.

— Nuk i pe për të dytën herë xhandarët ti, ë?

— Jo.

— E dëgjon, at Bala? Zoga nuk i ka parë.

— Ata erdhën pasi shkoi ajo...

— Pasi shkoi ajo? Oh, re brenda, o at Balë! Po ti si i pe kur s'ishe fare aty, se ishe larguar para Zogës, apo jo?

«Mos të fiktë zoti! Shpejt bëj kthesën e mos vrapo kaq. Nervat, ah, përsëri po më pushton pasiguria! Duhet të bëj kthesën.»

— E di, puna është se unë nuk jam më i ri, pra, shënimet në defterin e kujtesës mezi lexohen, sepse janë zbehur shumë nga pleqëria...

— Mos dredho! Ti the pasi shkoi Zoga.

— Ndoshta edhe ashtu është, si thotë Zoga. Ajo është e re e ka kujtesë më të mirë, — foli shumë i përmbajtur. — Po unë di të them se xhandarët erdhën, ndryshe nuk kishte si të vdiste Zef Treipshi.

— Jo, kishte, at. Atë e keni vrarë ju.

Tashmë nuk mund të përmbahej, edhe sikur nervat e tij të mos ishin ca fije të holla dejesh, por çelik i temperuar. Kërceu në këmbë si i tërbuar.

— Edhe këtë vrasje doni të ma ngarkoni, a?

— E ke në shpinë, at, ne nuk të ngarkojmë gjë. Po ulu, ulu, se nuk kemi mbaruar ende?

— Jo, nuk ulem. Dhe nuk përgjigjem për asgjë. Unë u ula bri teje si mik, po e shoh se sa çil e mbyll sytë më bëre armik! — foli duke e përmbajtur veten me zor. — Unë u përgjigja se mendoja t'ju ndihmoja për të gjetur armikun e vërtetë, por që ky armik qenkam unë, këtë as në ëndërr s'e kam parë, burra. Ja, këta këtu janë dëshmitarë të pafajësisë sime. — Po malësorët nuk bënë asnjë lëvizje aprovimi. — Sigurisht po të mos kishin frikë nga ju... — shtoi me buzë të shtrënguara.

— Populli nuk ka frikë nga vetvetja, kupton? Ne jemi populli. Pikërisht këtë bashkim ke dashur ta prishësh ti kriminel, bashkë me Dakë Ngardhën dhe atë anglezin. Po ky bashkim të theu turinjtë sot, ky bashkim ua hapi sytë këtyre burrave. Ata të panë për të parën herë pa veladon, ashtu siç je...

— Me fjalë s'matet kush me ju. Jeni të zotët e gojës, prandaj e keni bërë tërë popullin për vete.

— Mjaft! — ia preu fjalën Agimi. — Mjaft ke lojtur si macja me miun me malësorët besimtarë. Ata e kup-tajnë mirë që ti do t'i ndërsesh kundër nesh për të mbrojtur jo të pafajshmin, por të fajshmin, jo të drejtin, por

të padrejtin, at Bala. — Ai iu kthye Bardhok Kukës. —
Hë, çështjen tjetër.

— Kush ia tregoi anglezit vendin ku ishte fshehur
koreri.

— Nuk përgjigjem më. Hëngra boll, u ngopa, —
tha prifti dhe u nis të ikte.

Po kalonte përmes turmës serbes sikur donte të tër-
hiqte vëmendjen të gjithëve mbi vete.

Ai do të na prishë festën, por ne nuk do ta kapim
këtu, për të mos ia plotësuar këtë dëshirë, dëgjon. Këta
korba kanë krrakatje të fortë e trembin edhe zogjtë, —
tha Bardhok Kuka duke e vështruar priftin tërë
urrejtje.

— Mirë, shoku Bardhok, do ta kapim në të dalë të
fshatit.

Një shok hovi në këmbë porsa i bëri me shenjë
komisari. Iu afrua vrikthi. Komisari i tha disa fjalë nën
zë, mori me vete tre partizanë që ishin aty afër dhe u
nis në drejtimin tjetër, që të mos linte të kuptohej
shkaku i atij largimi të ngutshëm.

— Shpend Vërria, ti u binde më në fund, se kush
është vrasësi i tyt eti, ashtu si u bindën të gjithë këto
burra. Ai është një kriminel, që ka bërë edhe krime të
tjera.

— Unë për vete u binda — tha Shpendi, pa ngritur
kryet.

— Po ju burra?

Ukshin Loku tha:

— Ai që i pati veshët me vete e ai që nuk i kishte
lënë sytë e ballit dhe mendtë në shtëpi e pa vrasësin
qartë. E kjo nuk qe e kurdisur, por e hapur, e qartë si
drita e diellit.

Disa malësorë luajtën kokat dhe disa thanë «Ëhë!»
në shenjë pohimi, por me një keqardhje të dukshme.
Kishin pësuar një zhgënjim të fortë. Ai maskara me
veladon kishte shkelur mbi besimin e tyre për të shtrirë
dorën vrastare kundër Nikë Vërrisë, Zef Treipshit e
kushedi sa të tjerëve. Ata e dinin që at Bala kishte bërë
çapkënllëqe si çdo prift tjetër që kishte ardhur në kra-

hinë, por kjo kalonte çdo kufi! Ai derisa ishte armik i partizanëve ishte edhe armik i tyre. Kështu mendonin pak a shumë të gjithë fytyrëngrysur.

Edhe Zoga kishte provuar njëfarë zhgënjimi. Jo se besonte. Ato pak lutje që kishte mësuar nga gjyshja Bjeshkë, pothuaj i kishte harruar krejt. Zhgënjimi i saj lidhej me ardhjen e at Balës atë natë në kuvend, me vajtjen e tij në Theqafjen e Djallit për të luftuar krah për krah me malësorët, me gatishmërinë për të fshehur Zef Treipshin. Ajo i kishte besuar shumë atij.

— He, ç'thua ti çikë — tha Agimi.

Ajo u skuq. S'e priste këtë pyetje faqe atyre burrave. Nuk ishte lehtë të përgjigjej. Të ishte pyetja më drejt e po do të përgjigjej disi, ashtu si e bëri pak më parë. Po këtu kërkohej mendimi i saj për të gjitha ato që ndodhën. Kjo ishte shumë për të.

— He dë, fol, mos ki turp. Ti je partizane e armikun duhet ta dënosh edhe me plumb edhe me fjalë, se edhe fjala është plumb.

Këto fjalë i dhanë zemër.

— Unë them se u bë punë e mirë fort, që doli e vërteta në shesh. Edhe unë, edhe Zef Treipshi dyshuam kur morëm vesh që Dakë Ngardha po vraponte për në Lug të Lumit. Për këtë kemi biseduar me Bardhokun e me komisarin kur ishte gjallë. U orvatëm të nxirrnim të vërtetën në shesh, por na e këputi fillin tata Shpend.

Malësorët tundën kokën të menduar, ndërsa Shpend Vërria e uli edhe më shumë i penduar për atë që kishte bërë.

N D A R J A

Zoga e zuri tatën kur po dilte nga fshati e po merрте të përpjetën e Grykës së Shtojzovalleve. I mori dorën dhe ia lëmoi.

— Tatë, u zemërove me mua-a?

Ai ktheu kokën dhe e vështroi i vrenjtur.

— Jo bijë, nuk zemërohem kurrë me ty. Gojëkëqinjte e krahinës kanë dërdëllisur shumë kundrejt teje për të më bërë që të zemërohem me ty, po unë s'jam zemëruar. Ti ke marrë një rrugë të drejtë dhe ke përkrrah shokë të mirë. Këtë bindje nuk ma rrëzon kush, edhe sikur mallet toña të shndërrohen në thashetheme e të rrokullisen mbi kokën timë dije, se këtë mendim të mirë nuk e shembin dot.

— Ia vuri dorën në qafë e ashtu ecën.

Kur po arrinin në sukën që bënte punën e shkallës për t'u ngjitur në stomin e sheshit të konakut, dëgjuan se dikush po i thërriste. Ishte Zogu që vraponte. Kujoshi kërcente pas tij.

— Të pastë motra ty, — e përqafoi Zoga dhe ashtu u ngjitën lart në oborr.

Zoga nuk kishte shumë që ishte larguar nga shtëpia. Para një jave kishte qenë me skuadrën e vet dhe kishte qëndruar deri në mbrëmjen e së premtes, kur korrieri u kishte sjellë urdhrin që të dilnin te Qafa e Kënelës për të pritur batalionin.

Gratë e përqafuluan me radhë tërë mall.

— Dëshëm të vinim edhe ne poshtë në Dredhëzaj, po këmbët e mia po rëndohen përditë, bija ime. Nëna jote

nuk më la vetëm. Qëndruam të dyja këtu, po mendjen e kishim atje. A u bë festë e madhe?

— Po, gjyshe, — tha Zoga.

Konaku i Vërriajve kishte mbetur gërmadhë, vetëm një kënd i saj ishte bërë strehë e kësaj pesësheje. Nganjëherë plaka ofshante dhe thoshte: «Eh, edhe shtëpinë desh na e bënë varr, i mbuloftë dheu të gjithë!»

Shtëpia që dukej si një kafshë e ngordhur me brinjë të dala i pëlqente shumë Zogut, sepse bridhte nëpër të lirisht i ndjekur nga qeni i tij. Hovte mbi mure, hovte mbi trarë, mbi çati, me gjithë shtëpinë që shtrohej nën këmbët e tij si robinë. Ai sajonte lloj-lloj lojrash të bukura nëpër atë hapësirë rrënojash.

Kur i tha gjyshja Bjeshkë të zinte një pulë, atë çikalaren, që ta therrnin për të nderuar partizanen e tyre, ai iku menjëherë. Priti sa e motra mbaroi bisedën me tatën lidhur me luftën që ishte bërë atje në Va, pastaj e kapi përdore dhe e tërhoqi përjashta.

— Ec, do të zëmë pulën.

Ajo qeshi dhe i lëmoi faqet.

— Këto lojra sikur i kam harruar fare, vëlla.

— Po s'do mend, u rrite ti! — thirri. Kishte edhe përqeshje, edhe zili në këto fjalë. — Nuk e kam fjalën te ndonjë lojë, se fundja unë kam me kë luaj... Desha të të tregoj aftësitë e qenit tim.

— Ashtu? Mirë, tregomi!

Çuni iu soll kuqoshit me një lëvizje të zhdërvjelltë.

— Kape, kape! — i tha dhe shtriu dorën nga një sukë.

Qeni i mori krahun pulës, duke ecur në majë të gishtërinjve pak i shtrirë përtokë, me sytë e ngulur mbi të, po pula që e kishte pikasur atë lëvizje të dëshimtë, kakarisi dhe iku. Kuqoshi u ndal dhe vështroi nga Zogu. Djali e shau. Kafsha uli kokën dhe duroi në heshtje shfrimin e të zot.

— Pse i bërtet, nuk pati faj ai, — tha çika.

Iu afrua qenit dhe e lëmoi. Ai nisi t'i lëpintet duart.

Zogu kishte mbetur i prekur. Ai priti që e motra të tallej me të dhe kishte të drejtë ta bënte këtë, po Zoga bëri të kundërtën.

Qeni u largua pa u vënë re. Zoga e mori të vëllanë për krahu e u nisën për në shtëpi, po atij befasi iu kujtua diçka.

— Dje takova Remin. — Dhe Zogu u ndal dhe e vështrroi në sy të motrën, për të parë aty gëzimin e atij lajmi.

— Remin? Ajo është me kompaninë e parë, në Rroth.

— Atje isha edhe unë për të bluar misër. Më tha të të bëja të fala shumë e shumë.

— Si ishte me shëndet?

— Topçe fare. E di ç'më bëri? Pasi më pyeti, nëse po i kryeja detyrat që më kishte ngarkuar, më uli aty, para mullirit e më tha të shkruaja emrin tim. Ke parë ti? Ç'mendje!

— E shkrove?

— Diçka ngatërrova, po mbeti e pakënaqur. Rrudhi buzët. «Mirë e ke bërë, po fjalën Vërria, e ke gjymtuar fare.»

— E, më trego si e shkrove!

Zogu u ul e bëri ç'i tha e motra. Kur i dha fund, ajo qeshi. Djali vërenjti vetullat dhe e shikoi rreptë.

— Ç'i zbardh dhëmbët ashtu, hë? E keqe! Remi nuk u tall kështu, asaj i ardhi keq.

— Po, asaj nuk i ka ardhur për të qeshur, de. Ke shkruar... shikoje, oh! ke shkruar: *verrdhia*. Domethënë vërr bën dhia, a diçka kështu, që mua më bën të qesh.

— A, je shumë e ditur ti! — ia priti ai i fyer.

Ajo e përqafoi.

— As unë nuk di më shumë se ti, Zog, por kjo nuk më pengon të qesh kur më vjen për të qeshur.

— Qesh, qesh, se unë mbaj më shumë se mushka jonë...

Atje, pas rrënojave të shtëpisë, u dëgjuan kakarisjet e llahtarisura të pulave me ca rrahje krahësh të potershme. Sa çel e mbyll sytë, pulat fluturuan në drejtime të ndryshme. Merrej me mend, se Kuqoshi i kishte turitur¹⁾ ato të gjorat, mbasi i kishte mbetur peng, që

1) turitje: trembje. Thuhet vetëm për shpendët kur shpërndahen duke kakarisur e duke rrahur krahët.

nuk ia kishte dalë ta fuste në dhëmbë cikalaren. Qeni u duk duke kërcyer pas pulës, e cila fluturonte nga i vinte për mbarë, veç të ikte nga kthetrat e atij katërkëmbëshi të shkathët, po nuk ia doli dot.

Kuqoshi vrapoi tek i zoti me të ndër dhëmbë. Ai ia mori pulën e pastaj e lëmoi pak qenin te turiri. Pularrinte e tulatur në duart e djalit e vërente përreth tërë frikë.

— Hë, e shikon, Zogë, Kuqoshi e kreu detyrën, — tha me mburrje Zogu.

Nëna Shegë u mor me pulën; e futi në ujë të valuar, pastaj nisi t'i ndukte puplat. Për ta bërë më shpejt i ndihmoi edhe Zoga. Nëna e vështrome të bijën e kënaqej që e shihte aty pranë. Deshi ta fuste në gjoks atë çast, por e përmbajti veten, sepse nuk ish e hijshme të bënte këtë para vjehrrës e para të shoqit.

Shpendi griu ca duhan atje në qoshe të kolibes Dukej i zymtë. Gjyshja Bjeshkë e vështroi disa herë me radhë me bisht të syrit, për të hetuar shkakun e asaj zymtësie. Pastaj i pëshpëriti nën zë së mbesës?

— Mos u zu me njeri, atje poshtë?

— Jo nuk u zu, por është tronditur, sepse mori vesh që tatën Nikë nuk e ka vrarë Gjoni.

— Nuk e ka vrarë Gjoni, po kush?

— At Bala...

Gjyshja Bjeshkë zgurdulloi sytë.

— Mos luajtët nga mendja që ia vishni atë faj atij?

— Ashtu është, gjyshe, ai ka shtyrë Gjonin... Për këtë u bind edhe tata.

Ajo e kapi kokën me grushta e tmerruar. Kjo ishte e pakuptueshme për të.

Befas Shpendi i tha të birit rreptë:

— More kopuk, bagëtinë do ta lësh jashtë sonte?

Zogu ishte hutuar fare. Vërtet po binte nata. Duhet të shkante te ato. I tha së motrës diçka në vesh. Edhe ajo u ngrit. Dolën bashkë në oborr. Muzgu po binte gjithnjë e më shumë. Hëna kishte dalë qëkuri e

ndriçimi i saj i argjendtë, disi i venitur, sa më shumë shtohet errësira, aq më shumë fitonte ndriçim.

— I ke larg, more çoban i keq?

— Këtu, mbi shtëpi.

Bagëtia u derdhën në oborr duke blegërirë. Nëna Shegë doli me një enë prej dheu në dorë dhe filloi t'i milte.

Kur hynë brenda, Zoga pa se në fytyrën e gjyshes Bjeshkë ishte fshirë gëzimi i ardhjes së saj. E fshehta e vrasjes së burrit, që u zbulua papandehur, e kishte tronditur.

— Zoti na ruajtë! Zoti na ruajtë! — mërmëriste herë pas here.

Në mëngjes Zoga u përshëndet me të gjithë që kishin dalë te stomi për ta përcjellë. Pastaj u lëshua teposhtë duke kërcyer dhe duke kënduar një këngë partizane, që kishte fluturuar nga toskëria nëpër ato vise malore.

«Që nga malet si duhi.

Ngrihet grushti e godet.»

Befas gjyshja e thirri me sa zë pati. Kur e pa duke zbritur nëpër rrëpirat e thikshme që të çonin në fshat, ndjeu një të fikur në zemër. Një ndjenjë ndjellakeqe i ngriti një valë përmallimi dhe frike. Kur çika u afrua ajo e përqafoi edhe njëherë, duke pushuar mbi supin e saj. Ishte një pushim i këndshëm ky, një braktisje e lehtë e njëmendësisë së tanishme drejt të kaluarës së largët tërë shqetësime. Iu kujtua lindja e çikës. Ajo u bë djalë e mbi djalë dhe plaka po e përcillte në luftë sot, tamam si do të përcillte Ndoun. Shkonte për të çliruar Shkodrën çika.

— Desha të të puth edhe njëherë bijë, se unë plaka nuk di a mund të pres kur të kthehesh nga lufta...

— O, ç'thua kështu, gjyshe Bjeshkë? — ia priti ajo dhe i puthi dorën e ashpër nga rrudhat dhe nga kallot.

— Ti do të jesh shëndoshë si kokrra e mollës kur të kthehem, ke për të parë.

— Mirupafshim pra, bijë!

Edhe njëherë e futi në gjoks, pastaj e lëshoi si lë-

shohet një zog, i cili rreh flatrat dhe ikën diku larg.

Ajo po bëhej gjithnjë e më e vogël atje poshtë, po në shpirtin e plakës rritej gjithnjë e më shumë. Çika kishte bërë diçka që nuk e kishte bërë askush në krahinë, e askush nuk e kishte kundërshtuar atë. Nuk kishin mundur t'ia zinin rrugën, sepse ajo ecte në një rrugë me partizanët që kishin yllin në ballë dhe pushkët ndër duar...

— Kreshnikja e gjyshes! — pëshpëriti ajo e një buzëqeshje kënaqësie ia mbuloi fytyrën e zhubravitur nga rrudhat e shumta.

Zogë Vërria, e veshur dikur me pantallona për të fshehur çikërinë e saj, sot i binte pash më pash krahinës, me atë yll të kuq në ballë dhe me atë pushkë në krah. Nuk di se si i erdhi një mendim plakës, që ndoshta e kishte mbajtur në mendje prej kohësh, një mendim rebel: Ah, sa dëshirë kishte të ishte edhe ajo e re e të ecte përkräh mbesës! Remi, ajo mësuesja, i kishte thënë disa herë, që fati i gruas do të ishte krejt tjetër. Gruaja nuk do të ishte më robinë e burrit dhe e kanunit, por një zonjë shtëpie e nderuar dhe një malësore e barabartë me burrin. A nuk ishte e mbesa një shembull i gjallë i kësaj së vërtete? Po, po, ajo po thoshte më në fund atë që s'kishin guxuar ta thoshin ato gra me vullnete të ndrydhura. E kërkoi prapë Zogën me sy, po ajo tashmë ishte zhdukur.

Çika ishte larguar, pa vënë re se po e ndiqte Zogu.

Ajo u habit kur e pa.

— Ku do të vesh ti?

— Të të përcjell deri në Dredhëzaj.

— Po bagëtinë?

— Kthehem shpejt. Fundja, nuk janë aq të uritura ato.

— Ai futi dorën e vet në pëllëmbën e saj. — Dëgjo, Zogë! Kur të çlironi Shkodrën, kërkoni nëpër dyqane e më bli një abetare, se Remi tha që atje ka shumë. Kjo nuk kushton kushedi çka, kushdo t'i jep aq pare... Më të mund të mësoj më mirë, se kështu nuk më vjen për mbarë, e marrtë e mira!

— Jo, abetare, Zog, por po të shoh nëse ka kund

vullnet për të shitur e po ta blej një okë. — qeshi ajo.
— Gjithnjë e merr me të tallur ti!

— Mos u zemëro, të keqen motra! Do të ta sjell abetaren, ke për të parë.

Në qendër të fshatit u takua me Bardhok Kukën. Ai dukej shumë nevrík. Diçka shante e luante grushtin në ajër, andej nga thellësia e maleve. Partizanët e çetës e disa malësorë e kishin rrethuar dhe e dëgjonin në heshtje. Komisari, Agim Kapaku, rrinte bri tij kokulur dhe lëvizte me majën e opingës një guralec.

Zoga zuri vend. Një mendim i keq ia përshkoi trurin vetëtimthi. «Mos ka ndodhur gjë?» Kur u afrua, hapi veshët të kapte çdo fjalë të komandantit.

— ... ai korb i zi përfitoi nga festa dhe iku. Dhe çfarë bëri katili? Vajti duke vrapuar në qelë dhe mbyti Marien nga frika se mos ajo nxirrte edhe gjëra të tjera që mund të dinte. Kjo vrasje është një padi e hapur jo vetëm kundër at Balës, po kundër të gjithë priftërinjve duargjakosur e shpirtkatran...

Çika e mori vesh se at Bala kishte shpëtuar. Dikush tha se e kishin parë duke u ngjitur në Cukal vet i tretë. Bardhok Kuka me dy partizanë kishin rëndur për atje. Mistër Bejklli i kishte pritur me fjalë të ëmbla dhe kishte dashur t'u jepte çokollata për vete e për shokët. Po Bardhok Kuka i kishte thënë:

— S'kam ardhur për çokollata dhe as për të dëgjuar fjalët tuaja të bukura.

Kishin kontrolluar gjithandej, duke mos çarë kokën për fjalët e ashpra që nisi të nxirrte anglezi se gjoja po i dhunohej banesa.

Një partizan tha se At Balën e kishin parë duke kaluar Theqafjen e Djallit.

Edhe në drej po të vejë do ta gjejmë, — ia priti shoku i bindur.

Kompania u vu në rrugë. Zoga e përqafoi edhe njëherë vëllanë dhe u nda prej tij e përmalluar.

Të gjitha forcat partizane do të mblidheshin në Rroth. Atje do të formohej Grupi i Qarkut të Shkodrës. Tëra, ishte një ngjarje e madhe.

ÇIKA ME YLL NË BALLË

Tetori po mbaronte duke shkelur lehtë në ditët e fundit. Ky muaj ishte i egër çdo vit, por për çudi sivjet nuk qe i zoti të bënte të vetën. Kushedi pse. Ndoshta s'e la dielli, që deshi të ndriçonte ngjarjet e mëdha që ndodhnin për herë të parë në këto male.

Në një luginë, buzë një pellgu, kompania u ndal të bënte një pushim të vogël. Partizanët vrapuan të shuanin etjen në atë pellg. Ishte zonë e thatë, pa burime uji, madje thuhej se ky pellg e kishte gurrën për vete. Këtë gurrë, sipas gojëdhënës vendase, e kishin hapur dikur zanat që banonin në këto anë. Zoga u ul mbi një shkëmb që të pushonte. Vështroi shokët që pinin ujë. Rruga kishte qenë e gjatë, me shumë të përpjeta. Të gjithë ishin djersirë. Çika i fshinte djersët me pëllëmbë herë pas here, kur ato rridhnin nëpër faqe. Në fund u çua dhe iu afrua pellgut. Pasi piu mirë e mirë, mbushi grushtet me ujë dhe ia hodhi fytyrës. Pas kësaj hoqi bustinën dhe nxori nga xhepi një krëhër dhëmbërrallë. Sytë i vajtën mbi sipërfaqen e pellgut. Rrezet e diellit binin mbi të e i jepnin vezullime të qarta, tamam si të ishte një pasqyrë e madhe, me trajtë të ngatërruar. Zoga e kishte parë disa herë veten në pasqyrën e nënës Shegë, që ishte e rrumbullaktë sa syri i mushkës. Nëna Shegë e fshihte në arkë në palat e rrobave të veta. Aty në atë pasqyrë të vockël e kishte parë veten grimca-grimca. duke e shëtitur dritën e saj prej buzëve te hunda, prej hundës te sytë, prej syve te balli e me radhë. Po këtu

ylli i kuq vezullonte dhe sikur shpërndante rreze të arta përreth.

Eh, ç'magjepsje! Fytyra e saj e njomë ishte stisur nga natyra me aq kujdesje, sa thua se çdo gjë që ishte vendosur aty, ishte matur e ç'matur kushedi sa herë. Sytë e shkruar kishin një shikim të ëmbël e të thellë, që shpërndahej nëpër fytyrën gazmore. U ngrit prej andej e një kënaqësi e madhe ia mbushi zemrën si një dritë e ngrohtë. Më në fund, ajo kishte gjetur vetveten, ishte bërë e ndërgjegjshme për atë që nuk ishte qenie përralle, po një krijesë e vërtetë, një çikë e gjallë me pushkën në krah e me yll në ballë.

MËNGJES I ZJARRE

Mëngjesi po shpalojej ngadalë, i mbështjellë me një dritë të dridhur, të ftohtë, megjithëse armët villnin zjarr papushim.

Zoga kishte zënë pozicion në krah të djathtë të një kodre që gjendej e mbuluar me driza e shkrepë të rrallë. Diku, në majë të saj, gjermanët po bënë qëndresën e tyre të fundit, të dëshpëruar. Ishte një kompani nazistësh e kompania e Bardhok Kukës kishte marrë urdhër të prerë: ta asgjësonte atë pengesë të sulmit për çlirimin e Shkodrës. Prej vendit ku ishte çika, qyteti shihej i mbështjellë me një mjegull të kaltër, të tejdukshme. Kurrë s'kishte qënë atje. Dhe tani që shihte atë grumbull ndërtesash atje tutje, të shpërndara, të vogla, tërë linja të çrregullta, të përziera, i dukeshin si ato zhgaravinat e Zogut nëpër tokë. Ajo pamje i zgjonte asaj një ndjenjë të fortë entuziazmi e kënaqësie të madhe. Ajo e ndiente veten në prag të një lumturie të panjohur. Shkodra ishte qyteti i fundit i paçliruar.

Para ca ditësh kishin ardhur brigada të shumta nga Puka. Disa kishin marrë rrugën për në Jugosllavi, për të ndihmuar çlirimin e popujve të atyre anëve. Kur e mori vesh këtë, çika u çudit në fillim, po pastaj një ndjenjë krenarie ia mbushi zemrën me gëzim. Gëzohej që ishte shqiptare, gëzohej që ishte partizane. Ne po shkonim të çlironim malazestë e serbët! Ku ishte parë kjo?

Atje përtej dëgjoheshin gjëmimet e topave dhe krismat e parreshtura të pushkëve dhe të mitralozëve. Zoga

kishte dëgjuar se partizanët kishin sulmuar Urën e Baçallëkut.

Gjermanët që ishin të rrethuar në kodër, lart, kur shihnin lëvizje sado të vogla, shtinin me të gjitha armët, me breshëri të gjata.

Një plumb i fishkëlleu Zogës fare afër kokës. Nuk ishte hera e parë që e ndiente fishkëllimën tinzare e të egër të plumbave, por sot i bëri përshtypje të çuditshme. Iu kujtua përralla e gjyshes, e i pa qartë trimoshët e princit Togërr me kamat ndër duar, duke ia nxjerrë nga balli yllin e çikës së mjerë. Edhe gjermanët donin ta shuanin ndriçimin e yllit të kuq që kishte në ballë Zoga.

Një zë i fortë përshkoi ajrin. Ajo e njohu menjëherë zërin e Bardhok Kukës. Me të ishte ulur nga malet këtu te dyert e qytetit të Shkodrës. Kur pa shokët që u hodhën në sulm, brofi në këmbë e me një britmë luftarake iu kthye skuadrës:

— Në sulm, partizanë! — thirri dhe priu.

Plumbat fishkëllenin lart, anash, me furi. Ajo ia kishte ngulur sytë një pike atje sipër. Ja, atje duhej të arrinte me shokët e vet.

Kur iu afrua një shkëmbi thirri «Barkas!» dhe ashtu bëri edhe vetë. Pas atij shkëmbi, nisën të qëllonin me radhë. Kodra ishte e madhe e pjesa tjetër e kompanisë nuk dukej, por ajo e merrte me mend, se edhe ata po bënë të njëjtën gjë. Ja, atje nga e djathta, po ngjiteshin të kërrusur ca partizanë. U dha urdhër shokëve t'i mbulonin me zjarr, me qëllim që të tërhiqnin vëmendjen e armikut mbi vete. Kur rreshti i shkurtër u lëshua barkas, çika nuk priti më. U ngrit më këmbë. Nuk ishte larg ai brezi. Po të ishte i sheshtë për pesëdhjetë hapa e arrinin, por e përpjeta të pengonte shumë, të detyronte ta matje hapin.

— Përpëra, partizanë!

Ata u sulën me zjarr mbi armikun.